HELĀKĪ DİVANI'NIN TAHLİLİ

VELİ TOPŞİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİMLERİ ENSTİTÜSÜ

HELĀKĪ DİVANI'NIN TAHLİLİ

VELİ TOPŞİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI

AKADEMİK DANIŞMAN
DOÇ. DR. MUHAMMET KUZUBAŞ

ORDU – 2015

T.C.

ORDU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından ...../...../........ tarihinde yapılan sınav ile Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Yakup POYRAZ

Üye : Doç. Dr. Muhammet Kuzubaş

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ahmet DAĞLI

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

..../..../2015

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı, başka yazarlara ait kullanıdığım her özgün fikri kaynakçada gösterdiğimi bildiririm.

Veli TOPŞİR

17/06/2015

ÖZ

TOPŞİR, Veli. *Helākī Divanı'nın Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2015.

16. yüzyıl şairlerinden olan Helākī'nin Divanı'nın tahlil edildiği bu çalışmada Mehmet Çavuşoğlu'nun 1982 yılında yayımladığı 'Tenkitli Helākī Divanı' adlı eser esas alınmıştır.

Bu çalışmamızda Helākī Divanı'nda geçen unsurları gün yüzüne çıkarmak amaçlanmıştır. Helākī Divanı'nın tahlili yapılırken şairin dini ve tasavvufu ele alış biçimi, yaşadığı dönemin sosyal ve kültürel hayatı, eserde geçen şahıs adları, tabiat ile ilgili kullandığı kavramlar ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Divan şiirinin en önemli simgeleri 'āşık- maşuk- rakip' ilişkisi, fiziksel ve ruhsal yapıları ve diğer çeşitli hususiyetleriyle birlikte incelenmiştir.

Özellikle 'Din ve Tasavvuf' bölümünde İslami bir perspektiften kavramlara değinilmiştir. Bu durum İslam düşüncesi etrafında şekillenmiş bir toplumda imamlık görevi de yapan Helākī ve onun 'Divan'ı için uygun olduğu kanısındayız.

Anahtar Sözcükler

Helākī, Tahlil, Divan, Din, Tasavvuf

ABSTRACT

TOPSİR, Veli. *Analysis of Helaki's Divan*, Post Graduate Thesis, Ordu, 2015.

Helaki was 16th century poet whose 'Divan' is analysed in this study. This study is based on Mehmed Cavusoglu's 'Tenkitli Helaki Divanı' which was published in 1982.

We aimed to bring the term of 'Helaki's Divan' to light in this study. While analysing the 'Helaki's Divan', poet's approach of the religion and sufism, the social and cultural life that the poet's lived in, the name of the character of the poem, the term of the nature of the poem were brought out. Also the relation among 'lover- loved-opponent' which were the most significant symbols of Ottoman poetry was elaborated.

Especially, the term were mentioned according to the Islamic perspective in 'religion and sufism' section. We are of the opinion that this perspective is suitable for Helaki who was an imam for the Islamic society and his Divan.

Key Words

Helaki, Analysis, Divan, Religion, Sufism

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı:	VELİ TOPŞİR
Doğum Yeri ve Tarihi:	GİRESUN/ 09.09.1986
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi:	SELÇUK ÜNİVERSİTESİ/ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ (12.06.2009)
Yüksek Lisans Öğrenimi:	ORDU ÜNİVERSİTESİ/ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ/ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİMDALI/ ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİMDALI
Bildiği Yabancı Diller:	İNGİLİZCE / SEVİYE: D (YDS:60)
Bilimsel Etkinlikleri:	
İş Deneyimi	
Uygulamalar:	
Projeler:	
Çalıştığı Kurumlar:	TİREBOLU ANADOLU SAĞLIK MESLEK LİSESİ(15.09.2009- 29.07.2013) BULANCAK ANADOLU SAĞLIK MESLEK LİSESİ(30.07.2013-…)
İletişim	
E-Posta Adresi:	velitopsir@yandex.com.tr
Cep Telefonu:	05378960296
Tarih ve İmza:	

İÇİNDEKİLER

SAYFA NO

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
as.	: Aleyhisselam
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ed.	: Edebiyat
G.	: Gazel
Hz.	: Hazreti
i.ü.	: İstanbul Üniversitesi
K.	: Kıt'a
Ks.	: Kaside
M.	: Musammat
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
mec.	: Mecazen
Mu.	: Muhammes
Müf.	: Müfred
No.	: Numara
ö.	: Ölümü
R.	: Rubaī
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
sav.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SBE.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
tas.	: Tasavvuf
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Tez.	: Tezkiresi
T.	: Tahmis
vb.	: ve başkaları, ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri
vs.	: ve saire
yay.	: Yayınevi/ Yayınları

TRANSKRİPSİYON HARFLERİ

ا (آ)	a, ā	ص	ṣ
ا (أ)	a, e, ı, i, u, ü	ض	ż, ḍ
ب	b, p	ط	ṭ
پ	p	ظ	ẓ
ت	t	ع	ʿ
ث	s̱	غ	ġ
ج	c, ç	ف	f
چ	ç	ق	ḳ
ح	ḥ	ك	k, g, (ñ)
خ	ḫ	ڭ	ñ
د	d	ل	l
ذ	ẕ, d̲	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ū, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	ş	ى	y, ı, i, ī
		ء	ʾ

ÖNSÖZ

16. yüzyıl Klasik Türk şiirinin zirve dönemini yaşadığı ve bağrında Fuzuli, Baki, Hayālī, Nev'ī, Bağdatlı Ruhī, Zatī gibi büyük şairleri barındıran bir yüzyıl olmuştur. Fars ve Arap edebiyatının ürünleri Türk dilinin estetiğine uyarak gazelin bizcesi en güzel şekilde ortaya konulmuştur. Artık bu dönemden sonra gazel, kaside, mesnevi, Fars ve Arap edebiyatlarında gelen diğer nazım şekilleri ile edebi türler ve kavramlar şairlerin divanlarında yerlerini almıştır. Divanı'nı tahlil edeceğimiz Helākī de bu dönemde şiirlerini oluşturmuştur.

M. Çavuşoğlu, hazırladığı Helākī Divanı eserinde şairin şiir ve sanatını ele aldığı bölümde Helākī'yi güzel ve edebi zevke sahip olmasının rağmen büyük sanatçıların arasına koymadığını ifade etmiştir. İşte bu noktada bizim en önemli amaçlarımızdan biri de büyük sanatçıların olduğu 16. yüzyılın bütün sanatçılarının edebiyat dünyasına kazandırma adına bir adım atmaktır. Diğer bir amacı da sahip olduğu kütüphanenin eserlerini yüksek lisansımı yaptığım Ordu Üniversitesine bağışlanmış yine Ordu Üniversitesinde 2012 yılında adına sempozyum düzenlenmiş ve Ordu doğumlu olan Mehmed Çavuşoğlu'nun aziz anısına bir saygı olarak danışman hocam Doç. Dr. Muhammet Kuzubaş'ın da teşvikiyle bu tez çalışmasına başlanmıştır.

Türkiye'deki üniversitelerde çeşitli tahlil çalışmaları yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Zaten İ. Güleç'ın Divan tahlilleri üzerine yapılan çalışmalar makalesinde ifade ettiği üzere günümüze ulaşan 3000 civarında Divan mevcuttur. İlk işlem olarak bunların günümüz Türkçesine aktarılmalıdır. İkinci işlem olarak da şerh ve tahlil yöntemleriyle divanların daha iyi anlaşılmasını ve eserin oluşturulduğu dönemin inanç ve sosyal ortamının ortaya çıkarılmalıdır.

İşte bizim bu çalışmamız ikinci işlemi yani divan tahlilini içermektedir. Divan tahlili ile ilgili ortaya konulmuş eserlere bakıldığında genel olarak dört ana unsur üzerinde durulduğu görülmektedir. Bunlar; din-tasavvuf, cemiyet, insan, kozmik unsurlar- tabiattır. Araştırmalarımızda gördük ki çoğu Divan tahlili bu kalıba uygun olarak yapılmıştır.

Genel hatlarıyla tahlil çalışmamıza da yukarıda saydığımız dört unsur çerçevesinde bakılmıştır. Ancak bazı farklılıklar bulunmaktadır. İlk farklılık tahlil unsurlarının sıralanışıdır. Çalışmamızda Din ve Tasavvuf, toplum ve toplum hayatı, tabiat- kāinat ve klasik şiir unsurları (maşuk, āşık, rakip) başlıkları dört ana bölümü oluşturmaktadır.

Çalışmamızın giriş bölümünde Divan şiirinin incelenme yöntemlerinden bahsedilmiştir. Bu yöntemler geleneksel ve modern yöntemler olarak gruplandırabiliriz. Yine giriş bölümünde Helākī'nin tahlilini yaptığımız Divanı'nı ve onun sanat anlayışından bahsedilmiştir.

Birinci bölüm Din ve Tasavvuf başlığını taşımaktadır. Bu bölüm üçe ayrılmıştır. Helākī Divanı'ndaki dini unsurlar İslamī bir bakış açısıyla ele alınmıştır. İslam dini dışında Hıristiyanlık dini ve küfür-inançsızlık diğer iki bölümün adıdır. İslamī bakış

açısından kastedilen İslam'ın getirdiği imanī ve İslamī şartlar, farzlar ve değerlerin esas alınmasıdır. Bunu yapma nedenimiz de İslam coğrafyasında ortaya çıkmış bir edebiyat ürününe uygun bir görüş ortaya koymaktır. Tasavvuf bölümünde Kuşeyrī'nin Risalesi, H. Altıntaş'ın Tasavvuf Tarihi ve S. Uludağ'ın Tasavvuf Terimleri Sözlüğü adlı eserlerinin kaynaklığında eserde geçen tasavvufī kavram, unsur ve terimler teker teker ele alınmış olup en sonunda da eserde geçen tarikatlar ile ilgili hususlar ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde Helākī'nin içinde yaşadığı toplum ve toplum hayatı ile ilgili unsurlar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu toplum içinde eserde geçen şahıslar, milletler, ülkeler, şehirler, mekān adları ve sosyal hayat unsurları saray ve çevresi, gelenek-görenekler, inanışlar, deyimler, eğlence mekānları ele alınmıştır. Eserde eğlence mekānları olarak çok çeşitli terkiplerin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca yiyecek ve içecekler bölümünde iki farklı gazelin birinde telh (acı) diğerin de ise leziz (lezzetli) kelimeleri redif olarak kullanılmıştır.

Üçüncü bölümde Divan'da geçen tabiat ve kāinat ile ilgili kavramlar terimler belirlenmiştir. Kozmik ālem, zamanla ilgili unsurlar, tabiatı oluşturan dört unsur, hayvanlar, bitkiler bu bölümde eserde geçtiği hususiyetlere göre ele alınmıştır. Özellikle eserde bitki ve hayvan isimlerinin çeşitliği göze çarpmaktadır. Ayrıca sevgili ile ilgili benzetmelerde kullanılan ay ve güneş terimleri Helākī Divanı'nda sıklıkla karşımıza çıkmıştır.

Dördüncü bölümde de Klasik Türk şiirinin vazgeçilmez ögeleri maşuk, āşık ve rakip ele alınmıştır. Çalışmamızda öncelikle sevgili ile ilgili benzetmeler verilmiştir. Daha sonra sevgilideki güzellik unsurları belirlenmiştir. Bu güzellik unsurları sevgilinin bedeni ile ilgilidir. Sevgili ile ilgili son olarak sevgiliyle irtibatlandırılmış tavır, davranışlar ve diğer unsurlar ele alınmıştır. Āşık başlığı altında āşığın maddi ve manevi halleri, āşık ile ilgili benzetmeler, āşığın uzuvları verilmiştir. Özellikle āşığın gönlüne ayrıca parantez açılmıştır. Bu bölümde son olarak rakip ele alınmış ve rakip ile ilgili benzetmeler verilmiştir.

Sonuç ve kaynakça bölümleriyle çalışmamıza son verilmiştir.

Bu tezin ortaya konulmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Muhammet Kuzubaş'a, yakın arkadaşlıklarını gördüğüm yüksek lisans dönem arkadaşlarıma verdikleri tavsiyeler ve fikir alışverişleri için teşekkür ediyorum. Ayrıca ikizlerimin annesi eşim Tuğba'ya sabrı, anlayışı özellikle manevi desteği ve duaları için teşekkür ve sevgilerimi iletiyorum.

Son olarak hazırlamış olduğum bu tezin Divan tahlili adına önemli bir yer işgal etmesini ümit ediyorum.

15.02.2015/Giresun
Veli TOPŞİR

GİRİŞ

Divan edebiyatı şairlerinin eserlerini daha iyi anlaşılmasını sağlamak adına başvurulan birkaç yöntem vardır. Şerh etme, tahlil çalışmaları, incelemeler, divan şiirini göstergebilimsel (semiyoloji), dilbilimsel ve ontolojik bakış açısıyla ele alma bütün bunların hepsi divan şairinin ortaya koyduğu ürünleri açıklama ve yorumlamaya yönelik çalışmalardır. Bu çalışmalardan bir kısmı eski gelenekleri içinde barındırmaktadır. Şerh etme ve Divan tahlili geleneksel yöntemler içinde yerini almaktadır.

Klasik şiiri daha anlaşılır kılmak için başvurulan tahlil ve şerh kavramsal olarak birbirinden ayrılmaktadır. Şerh metin için söz konusu olursa metni açıklamaya ve daha iyi kavranılmasına yöneliktir. Tahlilde ise bir şeyi çözmek ve açığa çıkarmak anlamları vardır. Tahlili felsefi bir terim olan analiz ile karşılayabiliriz yani bütünü oluşturan parçaları ayırmak anlamında kullanabiliriz. Tahlil parçaya yöneliktir bütünü anlamaya yönelik değildir. Tam anlamıyla amaç Divan'da veya herhangi bir eserde nelerin olduğunu ayrı ayrı ortaya çıkarmaktır.[1]

Divan tahlili ve şerh konusu ile ilgili çalışmalar 19. yüzyılın sonları 20. yüzyılın başlarına kadar götürülebilir. Osmanlının son döneminde yapılan çalışmalardan M. Fuat Köprülü ve Şehabettin Süleyman'ın birlikte 1913 yılında telif ettikleri 'Yeni Osmanlı Tarih-i Edebi' adlı eserde edebi eserlerin daha iyi anlaşılması konusunda fikir ortaya konulmuştur. Ferit Kam'ın, üniversitelerde verdiği derslerden tuttuğu notları 1916 yılında 'Asar-ı Edebiyye Tetkiki' adıyla yayımlamıştır. Bu eser eski edebiyat ürünlerinin incelendiği bir eserdir.[2]

Cumhuriyet döneminde metin çalışmalarının iki amacı vardır: Bunlardan birincisi eseri yeni harflere çevirmektir. Bu sayede çok sayıda eser günümüz Türkçesine aktarılmıştır. İkinci amaç metin şerhi ve tahliline yönelik olmuştur.[3]

İlk müstakil Divan tahlili çalışması olan Ali Nihat Tarlan'ın 1934 yılında yayımladığı 'Şeyhī Divan'ı Tetkiki' adlı eserde tahlil için üç tasnif yapılmıştır:[4]

1- İncelenen eserin dini ve fikri cephesi (tasavvuf)

2- Eserde hayat, şahsiyet, muhite dair izler

3- Eserin sanat cephesi

Tarlan'ın belirlediği bu tahlil yöntemi onun yolundan giden öğrencileri tarafından belirli bir yere getirilmiştir. Mehmet Çavuşoğlu'nun 1971 yılında yayımlanan 'Necâti

---

[1] M.Ali Yekta Saraç, Divan Tahlili Üzerine, İlmi Araştırmalar 8, İstanbul 1999. s. 211-212.

[2] İsmail Güleç, Türkiye Üniversiteleri Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde Divan Tahlili Üzerine Yapılan Çalışmalar, The Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları In Memoriam Şinasi Tekin: ŞinasiTekin Hatıra Sayısı II, yay. Cemal Kafadar, Gönül A. Tekin, XXXI/2 (2007), s. 1-3.

[3] Mine Mengi, Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 Summer 2007 s. 409.

[4] İsmail Güleç, agm, s. 5.

Bey Divanı'nın Tahlili' eserinde tahlil yöntemi olarak dört başlık belirtilmiştir. Bu dört unsurun Tarlan'ın tasnifinden hareketle oluşturulduğu ve bazı eklemeler yapıldığı görülmektedir. Aşağıda Çavuşoğlu'nun tasnifi verilmiştir:

1- Din- Tasavvuf

2- Cemiyet

3- İnsan

4- Tabiat ve Eşya

Tahlil alanında Mehmet Çavuşoğlu gibi Ali Nihat Tarlan'ın öğrencilerinden olan Harun Tolasa'ın 'Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası' (1973) adlı eseri, Amil Çelebioğlu'nun doktora tezi olarak danışmanlığını yaptığı Cemal Kurnaz'ın 'Hayalī Bey Divanı'nın Tahlili' ve N. Sefercioğlu'nun 'Nev'ī Divanı'nın Tahlili' eserleri bir kilometre taşı olarak durmaktadır.

Divan şiirini incelemeye yönelik yukarıda gelişim sürecine değindiğimiz klasik yöntem olarak adlandırılan şerh ve tahlil dışında bazı araştırmacılar tarafından Divan şiirine yönelik yeni ve modern bir bakış açısı belirlenmesi konusu ortaya atılmıştır. D. Ali Tökel, Divan şiirinin incelenmesiyle ilgili modern yöntemlerden bahsettiği makalesinde 'Divan şiirinin Tanzimatçı bakış açısıyla öğrenmeye mecbur bırakılmış insanımızın bu edebiyatın varlık alanlarına modern zamanların bilimsel terminolojisiyle bakmaya ihtiyacı vardır' tespitinde bulunmaktadır.[5] Yine aynı makalede bu işlemi yaparken de Eski Türk Edebiyatının temel kaynaklarına inmeden anlama vakıf olmadan sadece terminolojik bilgilerle metin incelemeye kalkışmanın kargaşaya neden olacağını da belirtmiştir.[6]

Yavuz Bayram bir makalesinde Adlī'ye ait bir şiiri ontolojik metin inceleme yöntemi ile ele almıştır. Bunu yaparken şiirin ön ve arka planlarını belirleyen yazar ön planda şiirin ölçüsünü, redif ve kafiyesini, ahenk unsurlarını genel olarak şiirin şekil özelliklerini belirttikten sonra arka planda anlamsal (semantik) tabakası, nesne tabakası, karakter tabası, kader tabakası olmak üzere dört başlıkta şiirin içyapısından bahsetmiştir. Bu bahsettiğimiz hususlar Adlī'nin şiirinde her beyite ayrı ayrı uygulanmıştır.[7]

Ayrıca divan şiirinin göstergebilimsel incelenmesi yönünde de çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri Timuçin Aykanatı'ın Şeyhī'nin bir gazelini semiyotik olarak

---

[5] D. Ali Tökel, Divan Şiiri'ne Modern Metin Çözümleme Yöntemlerinden Bakmak, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 Summer 2007. s. 536.

[6] D.Ali Tökel, agm, s. 546.

[7] Ayrıntılı bilgi için; Yavuz Bayram, Divan Siiri Metinlerinin Ontolojik Tahlili, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu, 27-28 Mayıs 2008, Beykoz Belediyesi Yay., İstanbul 2008, s. 167-182.

analiz etmiştir.[8] İkinci çalışma da Hüsrev Akın'ın Fuzulī'nin 'görgeç' redifli gazelini göstergebilimsel yöntemle incelediği makalesidir.[9]

Klasik şiirimiz ile ilgili yapılmış bazı çalışmalara da değindikten sonra Helākī'nin hayatı ve edebi kişiliği ile ilgili bilgi verelim.

1. Helākī'nin Hayatı

16. yüzyıl şairlerinden olan Helākī'nin Karamanlı olduğu[10] ve asıl adının Mahmut olduğu[11] kaynaklarda ortak bir görüş olarak verilmiştir.

Latifi tezkiresinde Helākī için 'İlim yolundan ayrılmış, bilgi ve marifet sahibi, tatlı sözlü, hoş tabiatlı kimsedir. Özellikle Farsçada son derece mahir ve Fars divanlarında son noktasına kadar ifadeye kadirdir. Bu özelliklerinden başka divan haline getirilmiş şiirleri ve beğenilen gazelleri vardır' diyerek bir şiirinin matla bölümü olduğunu söylediği bir beyitine yer verir:[12]

Tabīb-i cūdā edip fakr u fākadan zārı
Dedim ne çāre buyurdu şarāb-ı dīnarī

(Latifī Tez.)

Sehī Bey ise onun için 'Zahir ilimlerle meşgul olurken bundan vazgeçip şiire heves etti. Hoşa giden şiirleri çoktur, güzel beyitlerinin eşi yoktur' diyerek Helākī'yi övmüş ve bu beyitler onundur diyerek aşağıdaki mısraları vermiştir:[13]

Egleyen gönlümi gerçi mey ü cām olsa gerek
Dostum baña lebünsüz o ḥarām olsa gerek
Pevtev-i mihr-i ruḫuñ ẕerrece eylerse ṭulū
Mah-ı bedrüñ düni ol günde tamām olsa gerek

(Sehī Tez.)

Osmanlı medrese tahsilinde 'muhtasarāt' denilen sarf (gramer), nahv (sentaks), hesāb (aritmetik), hendese (geometri) ilimlerinin tahsilinden sonra ulaşılan mertebeye 'müstaidlik' denilirdi. Helākī bu dereceye geldikten sonra ulaşılan tahsili bıraktı ve

---

[8] Timuçin Aykanat, Bir Şiiri Göstergebilimsel Açıdan Okumak Ya Da Şeyhī'nin Bir Gazelinin Semiotik Analizi, International Journal of Social Science, Volume 6 Issue 3, p. 991-1008, March 2013.

[9] Hüsrev Akın, Fuzulī'nin Görgeç Redifli Gazelinin Göstergebilim Açısından İncelenmesi, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/6 Fall 2009.

[10] Latifī, Tezkire (Haz. M. İsen), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Sehī Bey, Tezkire (Heşt Behişt), Tercüman 1001 Eser- 152.Eser, İstanbul 1980.

[11] Cemal Kurnaz, Helākī Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C: 17, İstanbul 1998. s:173.

Haluk İpekten, Mustafa İsen, Turgut Karabey, Metin Akkuş, Helākī Maddesi, Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi 4. Cilt, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1986. s. 17.

[12] Latifī, age, s. 235.

[13] Sehī Bey, age, s. 234.

imamlık mesleğine intisāb etti. Ancak güzellerle düşüp kalkmaktan hoşlandığını, sohbet ālemlerini katılıp demlenmekten zevk aldığı intibāını veren şiirleri ve beyitleri çoktur. Bunlara bir göz atan insan imam tarafından yazılmış olabileceklerine ihtimal vermekte güçlük çeker.

Uzun bir ömrü imamlık mesleğine geçirdiği anlaşılan Helaki'nin kaside-beçće denilebilecek uzun veya uzunca bir kıt'a hacmindeki methiyelerinde ve kıt'alarında maddi sıkıntılarından şikāyet ettiği, nakdi ve aynı caize talebinde bulunduğu görülmektedir.[14] Ayrıca yaşamının bir kısmında göz problemi yaşayan Helākī gözleri iyi görmediği için çevresindekilerce Selmān-ı Sāvecī'ye ve Timurlu hükümdarı Şāhruh devri şairlerinden Ārifī'ye benzetilmiştir.[15]

Helākī'nin ölüm tarihi ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Ölümüne kadar Bursa Yarhisar'ında kaldığı bilinenen şair ile ilgili Çavuşoğlu, 'Helākī'nin ölüm tarihini Kınalızāde Hasan Çelebi 980 civarında (M.1572-73) diye göstermekle beraber Kafzāde Fāyızī 983 (M. 1575-76) tarihini vermektedir. Keşfü'z-zunūnda rakamla 983, yazı ile 981 (M. 1575-74) tarihleri verilmiştir. Divan'da, biri 935 (M. 1528-29) diğeri ise 938 (M. 1531-32) yılını gösterir iki tarih manzume bulunmaktadır. Kafzāde Fāyızī'nın bildirdiği ölüm tarihi doğru olarak kabul etmekten başka çare olmadığına göre, en eski tarih manzumesi yazdığı tarihten Hicri hesapla 48 yıl sonra vefat etmiştir. O tarihi yazdığında 25 yaşlarında bulunduğunu farz edersek yetmiş yıldan fazla bir ömür sürmüş.'[16] demektedir.

2. Helākī'nin Divanı ve Sanatı

Helākī'nin Divan'ı çok da hacimli olmayan bir yapıya sahiptir. Eserde 157 gazel, 6 kaside, Niṡārī'nin gazeline yapılmış bir tahmis, 7 musammat, 7 rubai, 9 kıt'a bulunmaktadır.

Ayrıca Divan'da bulunmayan ancak M. Çavuşoğlu'nun tezkirelerden derlediği beyit ve dörtlükler Helākī Divanı'nın tenkitli basımının sonuna eklenmiştir.[17]

Helākī'nin dil ve kelime kullanımı açısından anlaşılır ve sade bir şiir dili vardır. M. Çavuşoğlu'nun Helākī'nin şiirine ve sanatına yönelik tespit ve ifadeleri şöyledir:

'Helākī Divan Edebiyatı ile meşgul olan bir kimseye orijinal veya cazip gelecek mısra adedi bakımından onlardan bir kademe aşağıda olmakla beraber Amrī ve Vasfī çizgisinde bir şairdir. İfadesinin, zincirleme tamlamalardan umumiyetle arı olmak ve teşbih ve mecazlarla yüklü olmamak manasında, yalın olduğu söylenebilir. Gerçekten şiirleri hoş-āyende, metin tavsifine layık, yani pürüzsüz, akıcı ve haşv kusurundan

[14] Mehmed Çavuşoğlu, Helākī Divanı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982 s. 4-6.
[15] Cemal Kurnaz, Helākī Maddesi, s. 173.
[16] Mehmed Çavuşoğlu, Helākī Divanı, s. 8-9.
[17] Mehmed Çavuşoğlu, Helākī Divanı, s. 207.

azadedir. Helākī'de Necātī Bey'de ilk büyük ustasını bulan Türkçe deyimler ve atasözleri üzerinde edebi sanatlar kurarak şiirlerini Acem taklitçiliği ithamından kurtararak güzelleştirmek cereyanının, devrin Zātī, Hayālī, Yahyā Bey, Emrī örneği büyük şairlerindeki kadar cazip olmasa bile zevke ve ruha hoş gelen örneklerini bulmak mümkündür.'[18]

Bu yönüyle Helākī Divanı'nın o dönemin büyük şairlerinin eserleri arasında yer almasa da sade ve anlaşılır bir dile sahip olduğunu söyleyebiliriz.

[18] Mehmed Çavuşoğlu, Helākī Divanı, s. 9-10.

BİRİNCİ BÖLÜM
DİN VE TASAVVUF

1. DİN

Bu bölümde Helākī Divanı'nda geçen dini unsurlar ele alınacaktır. Osmanlı döneminin bir ürünü olan divanlar yine İslamī bir hayat tarzını benimsemiş şairlerin oluşturduğu eserler olarak ortaya konulmaktadır. Bu anlayışla oluşan eserler de İslami bir bakış açısına sahip olacaktır. Bu nedenle din ile ilgili unsurlar ele alınırken İslam inancının şekillendirdiği bir din algısıyla esere yaklaşacağız.

Din bölümünde üç ana başlık yer almaktadır. Bunlar İslamiyet dini, Hıristiyanlık dini ve Küfür- Ateşperestlik inancıdır.

1.1. İslam Dini

İslamiyet'in inananlara getirdiği bir takım sorumluluklar vardır. Bunlar imanī boyuttakiler ve İslamī hususlar olarak gruplandırabiliriz. Helākī Divanı adlı eseri de bu iki perspektiften ele alacağız. Önce imanın altı şartından eserde geçen unsurlara daha sonra da İslam'ın beş şartından eserde geçen şahadet, namaz ve oruca değinilecektir.

1.1.1. İmanın şartları

İmanın şartı altı tanedir. Bunlar Allah'a iman, meleklere iman, kitaplara iman, peygamberlere iman, ahirete iman, kadere imandır. Bu iman esaslarının eserde hangi durumlar için nasıl kullanıldığını görmek için Allah, melekler, kitaplar, peygamberler, ahiret ve kader başlıkları altında incelenecektir.

1.1.1.1.Allah

İslam düşüncesinde yüce Allah 'bir' ve 'tek'tir. Bu teklik, sadece kendinden başka bir ilāh olmadığı için değil, fakat kendisinin eşi, küfüvvü ve benzeri olmadığı içindir. O, hem zatı itibariyle tek, hem de benzeri olmaması itibariyle tektir. Yüce Allah 'Kayyūm'dur; tek Yaratıcı ve hakikatten mevcut, tek Mutlak Varlık'tır; çünkü ondan başka her şey yok olucudur.[19]

Allah'ın zatı tek, sıfatları muhteliftir. Ancak Allah'ın zatı, sıfatları ve yarattığı eşya arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Allah'ın varlığı karşısında ālem yok konumunda olduğu için her şeyden her an tecelli eden Allah'tır.

[19] Hayrani Altıntaş, Tasavvuf Tarihi, Ankara, Tarihsiz, s. 21.

Helākī Divānı'nda Allah lafzı, diğer isimleri ve sıfatları ile birlikte 26 beyitte[20] geçmektedir.

Divan'da Allah ismi; Hüda, İlāh, Hāk, Āziz, Rahmān, Allah lafızları ile birlikte bazen seslenme;

Bir mehüñ nām-ı 'azīzi ḥırz-ı cānumdur benüm
Yā 'Azīz ismi yine vird-i zebānumdur benüm

(G.104/1)

bazen yalvarma;

İlāhī ḳıbleden anuñ yüzini sen döndür
Ki rūy-ı yārı ḳoyup ide bir yana secde

(G.129/4)

Bazen de 'Allah Allah' denilerek şaşırma anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Aşağıda Allah lafzının geçtiği beyitler teker teker yorumlanmıştır.

Allah'ın ulu dergāhı kalp ve ruh ile gözetilmeli ve kapısına yüz sürülmelidir:

Gel göñül ṣıdḳ-ı dil ü cān ile **Allāh**a yüz ur
Ḥaḳ ḳapusını gözet ulu dergāha yüz ur

(G.45/1)

Beyitte şair, 'aziz' kelimesini sevgilisinin aziz yani kutsal ismi ve Allah'ın Aziz lafzıyla birlikte kullanarak, bir ay yüzlü aziz sevgilim canımdır benim ve virdim duam da yine 'Yā Aziz'dir demektedir:

Bir mehüñ nām-ı 'azīzi ḥırz-ı cānumdur benüm
Yā 'Azīz ismi yine vird-i zebānumdur benüm

(G.104/1)

Şair sevgilinin güzelliği karşısında 'Allah Allah, bu nasıl bir cadıdır' diye şaşırmaktadır:

Nesḫ ider muṣḥaf-ı ḥüsnüñi ḫaṭ-ı kāfir-kīş
Allāh Allāh nice sāḥir nice cādūdur bu

(G.120/2)

[20] (Ks.2/18) (Ks.2/19) (Ks.6/8) (M.10-I/2) (M.12-V/2) (M.12-VIII/2) (M.14VI/1) (G.4/4) (G.5/3) (G.5/7) (G.45/1) (G.58/4) (G.60/5) (G.77/1) (G.80/2) (G.87/3) (G.104/1) (G.120/2) (G.124/4) (G.125/4) (G.129/4) (G.131/3) (G.131/8) (G.143/5) (G.157/5) (K.13/4).

Helākī, aşağıdaki beyitte tasavvufi bir tavırla Rahman'ın arşına secde etmek istenirse bedenden vazgeçip gönül insanı olmak gerektiğini vurguluyor:

Vücūduñ şehrini vīrān gönül beytini ma'mūr it
Helākī secdegāh olmak dilersen '**arş-ı Rahmānı**

(G.157/5)

125. gazelin dördüncü beyitinde ise isimlerin en güzeli anlamına gelen Allah'ın isimlerini anarken kullanılan bir tabir olan 'esma'ül hüsna' tamlamasının Farsça şekline yer verilmiştir.

Müsaḫḫar itmege ḫalḳı yazup **esmā'-ı hüsnā**dan
Pür itmiş Muṣḥaf-ı ḥüsnin o meh müşkīn raḳamlarla

(G.125/4)

1.1.1.2.Melekler

Allah'ın, yüce, nuranī, lātif yaratılışlı, mahiyetlerini yalnız Allah'ın bileceği bir kısım kuvvetli yaratıkları vardır ki bunlara melek denir[21]. Melekler nurdan yaratılmışlardır, gözle görülmezler. Fakat istedikleri şekle girip görünme kabiliyetindedirler. Yerde, gökte, her tarafta bulunurlar. Bir anda yerleri gökleri dolaşabilirler. Onlarda erkeklik ve dişilik olmadığı gibi yorulma ve usanma da yoktur. Asla Allah'a asi olmazlar, daima O'na itaat ederler. Bir kısmı sırf ibadet, tesbih ve tehlil ile meşguldür. Bir kısmı da Allah'ın verdiği vazifeleri yaparlar.

Melek kelimesi Divan'da sevgili için güzelliğin temsilcisi iyi huylu anlamlarını içine alacak şekilde kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte 'melek gibi sevimli ve iyi huylu' diyerek melek kelimesini kullanmıştır:

Ey memba'-ı maḥāsin ü ey ma'ddin-i kerem
İnsānda yoḳ seniñ gibi hōş-hūy bir **melek**

(Ks.5/1)

Divan'da 86. gazelin birinci beyitinde 'melek yüzlü' anlamında 'melek-sima' ifadesine yer verilmiştir.

Gerçi ey āhum yedi ḳat gökdedür yirüñ senüñ
Ol **melek-sīmā**ya yoḳ ammā ki te' s̱īrüñ senüñ

(G.86/1)

---

[21] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts

1.1.1.2.1. Cebrā'il

Helākī Divanı'nda melek kelimesi kullanıldığı gibi dört büyük melekten biri olan Cebrā'il bir beyitte kullanılmıştır.

Beyitte Cebrā'il, sevgili ile ilgili teşbihte sevgilinin nefesine benzetilirken sevgilinin dudağının eğer yād edilmezse Cebrā'il nefesinin boşuna heba olacağını ifade etmektedir:

Yād eylemezse la'lini bād-ı hevā olur
Ger nefḫ-ı 'Īsī vü nefes-i **Cebre'īl**dür

(G.43/4)

1.1.1.3.Kitaplar

Helākī Divanı'nda dört büyük kitaptan sadece Hz. Muhammed (s.a.v.) indirilen Kur'an-ı Kerim'den söz edilmektedir. Helākī Divānı'nda Kur'an'la ilgili olarak sadece 'Mushaf' kelimesi geçmektedir.

Helākī aşağıdaki beyitte Mushaf kelimesini nesh yazı sanatı ve sevgilinin güzelliği ile irtibatlandırmıştır. Nesh, hüsn-i hatta kullanılan bir yazı çeşididir ve özellikle Kur'an yazısında kullanılır.[22] Burada şair sevgilinin güzellik kitabının kāfir hattı ile yazılmasına şaşırmıştır:

Nesḫ ider **muṣḥaf**-ı ḥüsnüñi ḫaṭ-ı kāfir-kīş
Allāh Allāh nice sāḥir nice cādūdur bu

(G.120/2)

Sevgilinin yüzü sayfaya benzetilmiş ve yüzdeki benlerin o sayfaya yazılmış harfler olduğu ifade edilirken bu haliyle sevgilinin yüzü mushafa benzeyeceği anlatılmıştır:

Yüzüñ ṣuḥfına beñzedürdüm haṭuñla
Ḫaṭ-ı sebz ile ger yazılsaydı **Muṣḥaf**

(G.82/3)

1.1.1.3.1. Sureler- Ayetler- Hadisler

1.1.1.3.1.1.Sureler- Ayetler

Divan'da Helākī, bazı sure adlarını beyitlerin içinde kullanmış bazı ayetleri de Kur'an-ı Kerim'de geçen ifadeleriyle mısralarda iktibas etmiştir.

[22] İskender PALA, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 357.

3. gazelin beşinci mısrasında Āl-i İmrān suresinin 173. ayetinde geçen ‘Hasbunallah’[23] ifadesi yer almaktadır. Kur’an-ı Kerim’de Yusuf suresinin 84. ayetinde geçen, Hz. Yakup (a.s.) Hz. Yusuf (a.s.)’dan sonra küçük oğlu Bünyamin’i de rehin verilmesi sonucunda üzüntüsünü belirtirken Kur’ani ifadeyle ‘ya esefā’[24] demesi aynı gazelin dördüncü beyitinde aynen kullanılmıştır.

Hicr suresinin 29. ayetinde geçen ‘ben ona ruhumdan üfledim’ ifadesi Divan’da 8. gazelin birinci beyitinde geçmektedir.

Kur’an’ın 111. ve 112. surelerinin adı olan Tebbet ve İhlās 12. gazelin dördüncü beyitinde yer almaktadır.

Hz. Muhammed (sav)’ın miraç hadisesi Kur’an-ı Kerim’de anlatılırken ayette[25] ‘kābe kavseyn’ yani ‘iki yay aralığı’ anlamına gelen ifade kullanılır. Helākī, Divan’da 151. gazelin üçüncü beyitinde bu ifadeyi şöyle kullanmıştır:

Ṣaḳın āhumdan ey ebrū-kemānum
K’işür **ḳābe ḳavseyne** nişānı

(G.151/3)

Aşağıdaki beyitte Al-i İmran suresinin 12. ayetine[26] iktibas vardır. Ayette geçen ‘bi’se’l-mi’ad’ ifadesi ‘kalınacak ne kötü yer’ anlamında tercüme edilmiştir.

‘Āşık-ı dīdārsuz ey hūr-zād
Ṣuffa-i Firdevs ola **bi’se’l-mi’ād**

(G.27/1)

Helākī, fakıh gibi sevgilinin zülüflerinin sabah akşam vird edip okuduğunu anlatırken Nur ve Duhan surelerinin adlarını beyitte zikretmiştir:

Zülf ü ‘iẕārı şevḳı ile vird idüp faḳīh
Her ṣubḥ u şām sūre-i **Nūr u Duḫān** oḳur

(G.30/4)

Aynı şekilde zülüfler Nur ve Duhan surelerini sevgilinin yanaklarına yazmaya başlar:

---

23 Allah bize yeter.
24 Ey üzüntü!
25 Kur’an: Necm/9. Meali: Öyle ki araları yayın iki ucu arası kadar veya daha az kaldı. (Suat Yıldırım, Kur’an-ı Hakīm ve Açıklamalı Meali, Define Yayınları, İstanbul 2014. s. 525.)
26 Kur’an: Āl-i İmrān/12. Meali: İnkār edenlere de ki: ‘Siz mutlaka yenilgiye uğrayacak ve toplanıp cehenneme atılacaksınız. Orası kalınacak ne kötü yerdir.’ (http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#3:12)

Tār-ı zülfüñ ṣafḥa-i ruḫsāruñ üzre müşk ile
Sūre-i **Nūr u Duḫānı** yazmaġa mısṭar çeker

(G.50/2)

'Mā zāġe'l-baṣar' ifadesi Kur'an-ı Kerim'in Necm suresinin 17. ayetinde[27] geçmektedir. Miraç hadisesinde Hz. Peygambere 'Gözü kaymadı, aşmadı da' buyrulmuştur:

Ey Helākī tūtiyā-yı ḫāk-i rāh-ı yārsuz
Kuḥl-ı **mā zāġe'l-başar** çeşm-i cihān-bīnden çıḳar

(G.49/8)

Divan'da 60. gazelin birinci beyitinde 'ḥamdü li'llāh' ifadesine, 67. gazelin yedinci beyitinde ise Kur'an-ı Kerim'in son suresi olan Nas suresinin 4. ayetinde geçen 'vesvese veren şeytan' anlamındaki 'vesvas', isim olarak kullanılmayan ve 'şeytan' anlamına gelen 'hannas' kelimeleri kullanılmıştır.

Divan'da 71. gazel Kur'an-ı Kerim'in 110. suresi olan İhlās suresi redif olarak kullanılmıştır. Ayrıca aynı gazelde Ayet'ül Kürsi adıyla bilinen Bakara suresinin 255. ayeti ve Kur'an-ı Kerim'in ilk suresi olan Fatiha suresi isim olarak geçmektedir.

Aynı gazelde 'ḥā-mim' harfleri geçmektedir. Kur'an'da ilk ayeti 'Ḥā-Mim' harfleri ile başlayan yedi sure vardır.[28] Helākī, 71. gazelin yedinci beyitinde bu sureleri imā ederek koruma istemektedir:

Yeter ẕünūbuñı māhī himāyet-i **Ḥā- Mim**
Olur günāhuña kāfī kifāyet-i iḫlās

(G.71/7)

138. gazelin ikinci beyitininde Kur'an-ı Kerim'in 104. suresi olan Hümeze suresinden iktibas vardır:

Naḳd-i ġamuñ ḥisāba gelür mi didüm didi
Veylün li-men yuḥāsibü mālen ve'addede

(G.138/2)

Nisa suresi 78. ayetinde geçen mealen 'Nerede bulunursanız bulunun; sarp ve sağlam kulelerde…'[29] anlamına gelen ifadenin Arapçası 138. gazelin dördündü beyitinde kullanılmıştır:

[27] Kur'an: Necm/17 Meali: Gözü kaymadı, sınırı aşmadı. (http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#53:17)
[28] Bunlar; Mü'min, Fussilet, Zuhruf, Duhan, Şura, Casiye ve Ahkaf sureleridir.
[29] Suat Yıldırım, age, s. 89.

İrer sihām-ı ḳavs-i ḫavādiŝ ecel gibi
Lev-künte fī-bürūci ḳılā'in müşeyyede

(G.138/4)

Kehf suresinin 60. ayetinde[30] geçen 'Mecma'ul-Bahreyn' iki denizin buluştuğu yer anlamına gelmektedir. Şair bu ifadeyle hem Hz. Musa ile ayette geçen yanındaki kişinin (Hz. Hızr) yolculuğa başlamasına telmihte bulunmuştur:

Gözlerümde 'aks-i zülf ü ḫaṭṭuñı gören ṣanur
Bulışıpdur **Mecma'u'l-Baḥreyn**de Mūsāya Ḫıżr

(G.40/3)

1.1.1.3.1.2. Hadisler

Divan'da doğrudan hadis içeren beyitler bulunmamaktadır. Sadece 1. kıt'anın ikinci beyitinde 'ölmeden önce ölünüz' hadisine[31] gönderme vardır. 'Mūtū Kable En Temūtū' hadisinin iki kelimesi beyitte Arapça olarak iktibas edilmiştir:

Şu cāme kim aña ma'hūd ba'de **mūtū**dur
'Aṭā-yı ḫusrevī-i **ḳable en temūtū** ḳıl

(K.1/2)

1.1.1.4.Peygamberler

Lügat manası bakımından peygamber, haber veren kimse demektir[32]. Dini terimi ise Allah Tealā'nın kullarına dinlerini bildirmek için görevlendirdiği seçkin insanların her birine 'peygamber' denir. Peygamberler, Allah'ın birer elçisidir. Bunların Allah'ın peygamberi oldukları, kişiliklerindeki yüksek vasıflardan ve Allah tarafından kendilerine verilen mucizelerden sabit olmuştur.

Helākī Divānı'nda peygamberlerden 36 beyitte söz edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen ve peygamber veya salih bir kul olarak anlatılan 28 isimden 8 tanesi Helākī Divanı'nda geçmektedir. Bu isimler Hz. Adem (as), Hz. Yakup (as), Hz. Yusuf (as), Hz. Musa (as), Hz. İbrahim (as), Hz. İsa (as), Hz. Lakman (as), Hz. Hızır (as) ve Hz. Muhammed (sav)'dır.

1.1.1.4.1. Hz. Ādem

144. gazelin birinci mısrasında 'ādem' kelimesi tevriyeli bir şekilde kullanarak hem insanoğlu anlamında hem de ilk insan ve ilk peygamber Hz. Ādem için

[30] Hani Musa yanındaki gence şöyle demişti: 'İki denizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayacağım ya da uzun zaman gideğim.' (http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#18:60)
[31] Tirmizi, Zühd, 25; İbn Mace, Zühd, 3; Müsned, 2/24, 41, 131.
[32] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts

kullanılmıştır. Ayrıca beyitte insanın gözyaşının Nil ve Fırat nehirlerine meyil etmesinin nedenini cennetten çıkarılması olarak aktarılmıştır.

Nice meyl itmesün Nī̄l ü Fırāta **ādem**üñ yaşı
Ki cennetten bile çıkmış durur aġlaşı aġlaşı

(G.144/1)

1.1.1.4.2. Hz. Yakup

Hz. Yakup ismi, Divan'da oğulları Hz. Yusuf ve Bünyamin'i kaybettikten sonra üzüntüsünü dile getirmek için kullanılmıştır:

Oldı **Ya'ḳūb**-ı cana mūnis-i rūh
Fikr-i Yūsufla ẕikr-i yā esefā

(G.3/4)

1.1.1.4.3. Hz. Yusuf

Divan'da Hz. Yusuf, Hz. İsa ile birlikte en fazla beyitte adı geçen peygamber olarak göze çarpmaktadır. Bu beyitlerde Yusuf adı genellikle güzellik unsuru olarak ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca Yusuf (as)'un Kenan ilinde esir düşmesi Mısır'a vezir olması, yüzünün güzelliği anlatılarak Yusuf-ı Ken'an esiri, Yusuf-ı gül-çihre, Yusuf-ı sani, Yusuf-ı Mısr-ı melahat, Yusuf-ı Mısr-ı cemal gibi terkiplerle birlikte kullanılmıştır.

Çāh-ı ẕeḳan ki maḥbes-i Mıṣr- cemāldür
Bir çāhdur ki **Yūsuf**-ı Ken'ān esīridür

(G.47/2)

Alınsa ṭartılup naḳd-i cihān u cāna erzānudur
Terāzūdan iner bir **Yūsuf**-ı Mıṣr-ı cemālüm var

(G.60/4)

Yūsuf-ı gül-çihre çoḳ ammā ki ben ḳul olduġum
Mıṣr-ı ḥüsn içre 'azīz ü kāmrānumdur benüm

(G.104/2)

1.1.1.4.4. Hz. Musa

Hz. Musa, bir peygamber olarak Hızır ile yol arkadaşlığına, Nil nehrinde Firavun ve askerlerinden kurtulmalarına telmihlerde bulunulmuştur:

Gözlerümde 'aks-i zülf ü ḫaṭṭuñı gören ṣanur
Bulışıpdur Mecma'u'l-Baḥreynde **Mūsā**ya Ḫıżr

(G.40/3)

‘Ārıżuñ Nīlinde **Mūsā**yı yed-i beyżā ile
Gördügince ḫaṭṭ-ı Fir’avunuñ revān dīnden çıḳar

(G.49/4)

1.1.1.4.5. Hz. İbrahim

Hz. İbrahim, Allah’a olan yakınlığını ifade eden Halilullah yani Allah’ın dostu sıfatını taşıyan bir peygamberdir. Divan’da 157. gazelin birinci beyitinde Hz. İbrahim’e telmihte bulunan ‘halil’ kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca şair, Hz. İbrahim’in Ka’be’yi yeniden inşa etmesi, oğlunu Allah’a adaması sonucu onu kurban etmek istemesiyle imtihanı kazanan Hz. İbrahim’e Hz. Cebrail tarafından koç getirilmesi ve onu kurban etmesini beyitte anımsatacak kelimeler Ka’be, kurban, halil bir arada kullanılmıştır.

Beyitte kavuşma bayramına canını kurban etmek isteyen şair, sevgiliye bin canın feda edilse değeceğini anlatmıştır:

Viṣalüñ ‘īdine kurbān ‘aceb mi eylesem cānı
Halīlüm Ka’be-i vaṣluñ değer biñ cāna kurbānı

(G.157/1)

1.1.1.4.6. Hz. İsa

Hz. İsa, sevgili ile ilgili birçok tasvirde, benzetmelerde kullanılmıştır. İsa, Mesiha, Mesih adları Divan’da yerini almıştır. Daha çok sevgilinin nefesi ve dudağı ile ilgili teşbihlerde göze çarpmaktadır. Hz. İsa ile ilgili terkipler arasında; Dem-i ‘İsa, Hazret-i İsa, ‘İsa-leb-i şirin, ‘İsa-nefes, Mesih-i vakt, nefs-i ‘İsi vü nefes-i Cebre’il, Mesiha-dem bulunmaktadır.

Aşağıdaki beyitlerde bu Hz. İsa ile ilgili terkipler, tamlamalar örnek olarak verilmiştir:

Ey **Mesīḥā-dem** lebüñ üzre gören dir ḫaṭṭuñı
Yine ṣalmış çeşme-i Āb-ı Ḥayāta sāye Ḫıżr

(G.40/2)

Yād eylemezse la’lini bād-ı hevā olur
Ger nefḫ-ı ‘**İsī** vü nefes-i Cebre’īldür

(G.43/4)

La’l-i cān-baḫşuñ **Mesīḥ**-i vaḳt iken
Ḫasta-diller görmesün mi intifā’

(G.77/4)

‘İsā-nefes geçer lebi ammā ki şivesi
Ādemler öldürür inen āfet iñen güzel

(G.96/3)

Ḥāl-i Ḫıżr u Āb-ı Ḥayvāndan su’āl itmeñ bana
Bir büt-i **‘İsā-leb**-i şīrīn-cevābum var benüm

(G.98/2)

Leblerün mürderler ihyā eyler
Var ise **Ḥazret-i İsā** sensin

(G.113/2)

Dem-i ‘İsāyı nidem la’l-i revān-efzāñuñ
Cāndan uy virür iken şimdi dem-i güftārı

(G.154/4)

Divan’da 57. gazelin dördüncü beyitinde Hz. İsa’nın mucizelerinden ölü insanı diriltme mucizesini hatırlatarak ilk mısrada ‘İsa nice can vermesin’ ifadesi kullanılmıştır:

La’l-i rūḥ-efzāsına **‘İsā** nice cān virmesün
Niçe yıllardır kim anuñ yādı birle diridür

(G.57/4)

1.1.1.4.7. Hz. Lokman

Lokman ismi Kur’an-ı Kerim’de bir sureye isim olmuş ve kendisinden övgü ile bahsedilmiş bazı İslam ālimlerine göre peygamber bazı İslam ālimleri göre de ayetlerde[33] ifade edilen öğüt veren hikmet sahibi bir kişidir.

Lokman’ın bir özelliği de onun hekimlik bilgisine sahip olmasıdır. Ayrıca tıpkı Hızır gibi ölümsüzlük iksirine sahip olmasıdır. O nedenle Lokman Hekim tabiri sıklıkla kullanılır. Beyitte de şair aşk derdine derman bulamadığını şifa kapısından Lokman’dan bahsettiğini anlatmıştır:

Derd-i ‘ışk-ı yāra kānūn üzre dermān bulmaduḳ
Niçe kez itdük şifā bābında **Lokmān** ile baḥş

(G.17/7)

1.1.1.4.8. Hz. Hızır

Hızır, Beni İsrail’dendir. Peygamber olduğu rivayet edilmektedir. Adında da ihtilaf vardır. Bir rivayete göre Nuh’un torunlarından olup adı Bilya veya İlya’dır. Ab-ı hayatı bulup içmiş ve ebedi hayata mazhar olmuştur. Zamanı hakkında da ihtilaf varsa da Musa Peygamber’in Hızır’la mülakatı kaydedilmektedir. Diğer bir rivayete göre, Hızır’ın ayağının bastığı yer yeşil çimen olurmuş. Onun için Hızır demişler.[34]

---

[33] Kur’an: Lokman/12, 13.

[34] Agâh Sırrı Levend, Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar), Enderun Kitapevi, İstanbul 1984. s. 119.

Divan'da Hızır, daha çok 'āb-ı hayāt' (ab-ı hayvān, çeşme-i hayvān, mā'ü'l-hayāt, aynü'l-hayat, āb-ı Hızr) ve insanların zor anlarında, onlara yardım etmesi yönüyle anılmaktadır:

Çeşme-i nūşında yāruñ ey Helākī ḫaṭṭ-ı sebz
Ḫıżrdur gūyā ki girmiş Āb-ı Ḥayvān ḳoynına

(G.137/7)

Helākī Divanı'ndaki beş beyitten oluşan 40. gazel Hızır rediflidir. Bu gazelde Hızır'ın ab-ı hayat saçmasına[35], Hz. Musa ile Mecmā'u'l-Bayreyn'de buluşmasına[36], sevgilinin ejderha gibi kākülünden Hızır'ın yüz çevirmemesine[37] değinmiştir:

Yaraşur dirsem ruḫunda ol ḫaṭ-ı zībāya **Ḫıżr**
Sebz olur bu vech ile varduḳça her ārāyā **Ḫıżr**

Ey Mesīḥā-dem lebüñ üzre gören dir ḫaṭṭuñı
Yine ṣalmış çeşme-i Āb-ı Ḥayāta sāye **Ḫıżr**

Gözlerümde 'aks-i zülf ü ḫaṭṭuñı gören ṣanur
Bulışıpdur Mecma'u'l-Baḥreynde Mūsāya **Ḫıżr**

Yüz çevürmezse 'aceb mi kākülinden ḫaṭṭ-ı dōst
Şimdi mi geldi muḳābil oldı ejderhāya **Ḫıżr**

Cür'a cerrārı olupdur bu Helākī sū-be-sū
İşidelden girdügini ṣūret-i saḳḳāya **Ḫıżr**

(G.40)

Ayrıca beyitlerde Hızır ile ilgili kavramlar birtakım söz sanatlarıyla sevgili için kullanılmıştır. Sevgilinin ayvatüyleri 'Hızır-hat' tabiriyle ifade edilmiştir:

Olmadın dahi dem-i 'İsā lebün ey **Ḫıżr-hat**
'İlm-i ihyāda iderdi Ab-ı Ḥayvān ile bahş

(G.16/4)

1.1.1.4.9. Hz. Muhammed (SAV)

Helākī Divanı'nda Hz. Muhammed (sav) gül teşbihi ile birlikte kullanılmıştır. 'Gül yüzlü, gül-i Muhammed' bu tabirlerdendir. Ayrıca bir beyitte Hz. Peygambere (sav) salāvat getirilmiştir:

---

35 (G.40/2).
36 (G.40/3).
37 (G.40/4).

Gül yüzün ey göricek **Ahmed**üñ
Ṣalli ‘ala seyyidine’l **Muṣṭafa**

(G.2/2)

Şair, 58. gazelde sevgilinin kırmızı donca dudakları bülbülün vefalı bağı olduğunu ve bu haliyle yüzünün sanki gül-i Muhammed olduğunu anlatmıştır:

Şol ġonca-leb ki bülbül-i bāġ-ı vefā durur
Ruḫsār-ı āli ṣanki **gül-i Muṣṭafa** durur

(G.58/1)

1.1.1.5.Ahiret İle İlgili Kavramlar

Helākī Divanı’nda ahiret ile ilgili kullandığı kavramlar mahşer, haşir, kıyamet, kıyamet alametlerinden sayılan Yecüc ve Mecüc kavmi, cennet ve cehennem ait unsurlar göze çarpmaktadır. Bu bölümde kıyamet, ahirete ait bir kavram olarak ele alınacaktır.

1.1.1.5.1. Mahşer- Haşir

Sözlük anlamları itibariyle Mahşer, toplanılacak yer[38] anlamına gelmektedir. Haşir ise kıyamet koptuktan sonra tekrar dirilme[39] anlamlarında kullanılmaktadır. Esasen kıyametin kopmasından sonra haşir gerçekleşecek gelmiş geçmiş tüm insanlar mahşer adı verilen yerde hesap için toplanacaktır.

Aşağıda verilen birkaç beyitte kıyamet haşir kavramlarının gerçek anlamlarıyla kullanıldığını görüyoruz:

Eyle mest oldum şarāb-ı la’l-i meygūnuñla kim
Umaram **maḥşer**de dahi gitmeye keyfiyyetüm

(G.103/2)

Cân virürsem ey gönül ol tīġ-i āteşnākden
Kabrüm üzre **haşr** olınca nūr iner eflākden

(G.118/1)

1.1.1.5.2. Kıyamet İle İlgili Unsurlar

Kıyamet, Dünya’nın İsrafil adlı meleğin sur’a birinci üflemesiyle yıkılmasıyla tüm insanlığı ahiret dünyasına geçtiği hadisenin adıdır.

---

[38] Ferit Develioğlu, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Sözlük, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 1986. s. 681.
[39] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts

Aşağıdaki beyitte şair gözlerini sevgilinin yüzüne dikmesine rağmen ancak boyunu görebileceğini onunda kıyamete kalacağını ifade ediyor:

Dikilür yüzüñe gözüm göricek ḳāmetüñi
Şuña beñzer ki **ḳıyāmet**de göre dīdāri

(G.154/2)

1.1.1.5.2.1.Yecüc- Mecüc

Yecüc ve Mecüc Nuh peygamberin oğlu Yafes zürriyetinden iki kabilenin adıdır.[40] Kur'an-ı Kerim'de iki ayette geçer.[41] Bazı rivayetlere göre Yecüc ve Mecüc Çinlilerin olduğu ifade edilmiştir.

Divan'da kıyamet kelimesi bizzat geçtiği gibi kıyamet alametlerinden Yecüc ve Mecüc de bir beyitte geçmektedir.

Şair beyitte sevgilinin zülüfleri, mis kokulu beni sanki Yecüc ve Mecüc iline simsiyah bir yılan çekmiş gibi göründüğünü söylüyor:

Ḫaṭṭ-ı müşkīn üzre zülfin k'ol perī-peyker çeker
Ṣan melek **Ye'cūc u Me'cūc** iline ejder çeker

(G.50/1)

1.1.1.5.3. Cennet- Cehennem İle İlgili Unsurlar

İnsanların Dünya'da yaptıkları iyilikler veya kötülüklere göre kıyametten sonra cennet veya cehenneme gitmeleri hususu imani bir konudur. Müslüman inancına göre insan Yaratıcının koyduğu kurallara uygun yaşarsa cennet ehlinden olur. Yaratanı tanımama ve emirlerine uymama cehennemi netice verir.

Divan'da cennet ve cehennem kavramları ya aynen isim olarak kullnılmış ya da cennetin veya cehennemin mertebelerini ve özelliğini ifade sadedinde birtakım kavramlar kullanılmıştır.

Cennet kavramı, cennetle aynı anlama gelen behişt, cennetin bir derecesi olan Firdevs, kökü gökte dalları yerde olduğu şeklinde tarif edilen Tuba ağacı, cennet suyu olan Kevser kavramları içinde anlatılmıştır. Cehennem ile ilgili ayrıntılı bir tarif bulunmamaktadır. Sadece cehennem anlamına gelen duzah ve cahim kelimeleri beyitlerde kullnılmıştır.

---

[40] İskender PALA, age, s. 480.
[41] Kur'an: Kehf/88; Enbiya/96.

Kūyı **behişt** ü ḳāmeti Ṭūbā vü kendü ḥūr
La'l-i lebini ṣorar isen Selsebīldür

(G.43/2)

1.1.1.5.3.1.Cennet (Behişt, Firdevs)

Cennet bir Müslümanın dünyada en büyük hayali olarak karşımıza çıkmaktadır. Cennetteki nimetleri ifade sadedinde orası bir bağa benzetilmiştir:

Ṣafḥa-i ruḫsār-ı gülgūnuñ ki **cennet** bāġıdur
Bülbül-i dil şimdiden'azm eylesün uçmaġıdur

(G.36/1)

Divan'da cennet kelime olarak kullanıldığı gibi içinde bulunan unsurlarla da beyitlerde yerini almıştır. Cennette bulunan Kevser havuzu ile tūba ağacı bunlardan ikidir.

Şīrīnligi lebüñden alursa 'aceb mi ḫāl
Kevs̱er ṣuyıyla bitse olurmış biber lez̠īẕ

(G.29/6)

Bir başka beyitte kevserin adının leb-i meygūn (şarap renkli dudak) olarak anılacağından bahsedilir:

Kim eger Ṭūbīye başı ḳad-i mevzūn olıcaḳ
Kim anar **Kevs̱er**üñ adın leb-i meygūn olıcaḳ

(G.84/1)

İslam inanç sistemi içerisinde Cennette bulunan ve dallarının bütün cennet bahçelerini kapladığı, üzerinde her türlü meyvenin bulunduğu Tūbā ağacı, özellikle sevgilinin boyu ile ilgili benzetmelerde kullanılır.

Goncayı dem-beste vü **Ṭūbā**yı kıldı ser-nigūn
Ḳāmetüñ reftārda la'l-i lebün güftārda

(G.130/3)

1.1.1.5.3.2.Cehennem (Cahīm, Dūzah)

Cehennem kulun günahları, hataları, isyanı sonucunda gideceği yer olarak beyitlerde kullanılmıştır. Izdırap çeken insan kendini cehennem azabı çekiyor olarak nitelendirebilir.

Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin yaşadığı yer olan mahallenin cennet iken ayrılık yüzünden sevene cehenneme döndüğünü anlatmıştır:

Firdevs-i berin iken maḫalleñ
Hecrüñde bana **caḥīm** olupdur

(G.32/2)

1.1.1.6.Kader ve Kaza

İmanın bir rüknü olan kadere iman konusu daha çok kaderin gerçekleşmiş hali olan kaza kavramı çerçevesinde divanda yerini almıştır. Kaza kelimesi, kaza oku, kazaya uğramak tabirlerinde beyitlerde kullanılmıştır:

Başuma seng-i belā ol mū-miyānuñ ṭaşudur
Cānuma **sehm-i ḳazā** ol ḳaşı yānuñ tīridür

(G.57/2)

Olaldan sūḫte ol şem'-i ḥüsne
Ḳażāya uğradı monlā müderris

(G.66/2)

Şair, kader yayından kaza oku atılsa bile insanın bütün sıkıntı ve kederi hoş görmesi gerektiğini ve razı olmasını vurgulamıştır:

Atılsa **ḳavs-i ḳader**den hezār **sehm-i ḳażā**
Siper gibi gögüs açup rıżāyı ḫōş görelüm

(G.105/2)

Yukarıdaki beyitte geçen 'ḳavs-i ḳader' ve 'sehm-i ḳażā' ifadeleri 134. gazelin beşinci beyitinde 'ḳavs-i ḳażā' ve 'sehm-i ḳader' terkipleri ile kullanılmıştır:

Ḳavs-i ḳażādan irse **sehm-i ḳader** başuña
Olġıl Helākī dāyim teslīm ile rıżāda

(G.134/5)

Āşık sevgilinin gamzesinden ne kadar kaçmaya çalışsa da akibeti hep kaza ile yakalanmaktadır:

Ne ḳadar ḳaçdum ise gamzeñden
'Āḳıbet uğradum **ḳażā** ile

(G.122/3)

1.1.2. İslam'ın Şartları

Helākī'nin hayatında imamlık döneminin olması onun İslami konuları, kavramları ve terimleri daha rahat kullanmasını sağlamıştır. Özellikle şair bazı beyitlerde[42] bir takım benzetmeler ve söz sanatlarıyla İslamī kavramlar bir arada kullanmıştır.

Biz bu bölümde İslam'ın şartları başlığı altında İslam'ın beş şartından divanda kullanılan şahadet, namaz, hac ibadetlerine yer verdik. Aynı beyitte geçen kavramları tekrara düşmeme adına en uygun yerde örnekleme yoluna gittik.

1.1.2.1.Şehadet

Şehadet kelimesi iki beyitte geçmektedir. Ancak 35. gazelin üçüncü beyitinde geçen şehadet kelimesi şehit olma anlımında kullanılmıştır. İslamın ilk şartı olan kelime-i şehadet ise 143. gazelde kullanılmıştır.

Şair, Allah'tan kerem ve ihsan dilemekte dertli etmemesi için dua etmekte ve son nefeste kelime-i şehadet getirmeyi istediğini belirtmiştir:

Telhkām itme Hudāyā bu Helākī kuluñı
Soñ nefesde kerem it şehd-i **şehādet** bākī

(G.143/5)

1.1.2.2.Namaz ve Namaz İle İlgili Unsurlar

Bu bölümde İslam inancına göre namazı ve namazın içinde ve dışında bulunan şartları birlikte ele aldık. Namaz ile ilgili Divan'da göze çarpan hususlardan namaza başlamadan önce alınan abdest, namazın içindeki şartlardan secde, namaz kılınan mescit, secdegāh, mescitlerde bulunan minber ve mihrap, namaz kıldıran imam, namazdan sonra yapılan dua incelenecektir.

1.1.2.2.1. Namaz

Şair Helākī namazdan takvalı ibadetlerden uzak kalmasının nedenini belalı gönlüne sevgilinin gamı düşmesine bağlamaktadır:

Belālu gönlüme mahbūb u mey gamı düşdi
Namāz u tā'at u takvādan ictināb itdi

(G.141/4)

[42] (G.141/1), (G.156/2), (G.157/5).

1.1.2.2.2. Kıyam- Secde

Divan'da namazın içindeki şartlardan sadece kıyam ve secde şiirlerde kullanılmıştır. Esasen bu durum hayatının bir dönemini imamlık yaparak geçirmiş bir şair için namaz ile ilgili unsurları çok az kullanması dikkat çekicidir.

Kıyam 'ayakta durmak'[43] demektir. Beyitte sevgilinin boyunun fitne kıyamında olduğunu ve kamet getirmeye zülüflerini saldığı anlatılmış:

Ḳaddi **ḳıyām**-ı fitneye ḳāmet getürmege
Zülfi ṣalā ider ḫaṭ u ḫāli eẕān oḳur

(G.30/2)

Divan'da 129. gazel 'secde' redifli olarak yazılmıştır. Zaten gazelin tamamında namazın yerine getirilmesi gereken hususları zikredilmiştir. Aşağıda bu beyitler teker teker ele alınmıştır.

Şair, birinci beyitte Kābe olan kıblem olur ve secde etmek revadır demektedir:

Yüz urup işigüñe eylesem n'ola **secde**
Ki Ka'be olana ḳıblem olur revā **secde**

(G.129/1)

İkinci beyitte Kābe'de secde olmazsa kalp huzurunun da olmayacağından bahsedilmiştir:

Ḥużūr-ı ḳalb ile olmaz Ṣafā vü Merve ḥaḳı
Cenāb-ı Ka'be-i kūyuñda olmasa **secde**

(G.129/2)

Üçüncü beyitte şair, sevgilinin kaşını mihraba benzetmiş ve ona secde vaktidir diyerek kuru duvara karşı secde etmenin ne demek olduğunu sogulamıştır:

Demidür ol ḳaşı miḥrāba secde ḳıl zāhid
Nedür bu bir ḳurı dīvāra dāyimā **secde**

(G.129/4)

Dördüncü beyitte Allah'a yalvaran şair yarın yanakları dışında başka yöne secde edenin yüzünü sen döndür Allah'ım demiştir:

---

[43] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts

İlāhī ḳıbleden anuň yüzini sen döndür
Ki rūy-ı yārı ḳoyup ide bir yana **secde**

(G.129/4)

Son beyitte Helākī, kıblesinin ayak nişanını kıble ettiği için her gördüğü yerde ona secde edeceğini veya ettğini söylemiştir:

Nişān-ı pāyuñı miḥrāb idinmiş ā ḳıblem
Helākī gördügi yirde ḳılur aňa **secde**

(G.129/5)

1.1.2.2.3. Mescid- Secdegāh

Divan'da cami kelimesi geçmemekle birlikte cami gibi ibadet edilecek yer anlamında kullanılan secdegāh ve mescid kelimelerine yer verilmiştir.

Genel olarak sevgilinin kapısı ile ilgili kurularak beyitlerde kullanılan mescid kelimesinin yanında secdegah daha dini duygularla beyitte kullanılmış ve 'Arş-ı Rahman'a secdegāh olmak istersen viran gönlünü mamur et ifadeleriyle gazelde yerini almıştır.

İşigin virmem kelīsānuñ Helākī 'āleme
Hey yüri **mescid** ḳapusında ne bābum var benüm

(G.98/5)

Vücūduñ şehrini vīrān gönül beytini ma'mūr it
Helākī **secdegāh** olmak dilersen 'arş-ı Rahmānı

(G.157/5)

1.1.2.2.4. Kıble- Kıblegāh

Kıble, Müslümanlar için kutsal olan Mekke'de bulunan Kābe'ye İslam'ın şartlarından olan namaz için Müslümanların yöneldikleri tarafın adıdır. Ayrıca kıble namazın içindeki altı farzından biridir.

Divan'da kıble, kıblegah kelimeleri kullanılırken Kābe, mihrap, put, Haccın unsurlarından olan safa- merve kelimeleri de aynı beyit içinde kullanılmaktadır.

Kim ola **ḳıble**-i erbāb-ı hüner
Hem ola Ḳa'be-i aṣḥāb-ı ḫitāb

(Ks.3/7)

Arḳa virmez Ḳā’beye baş eğmez ey büt **ḳıble**ye
Her ne zāhid kim ḳaşuñ ‘aksiñ göre miḥrābda

(G.133/3)

Koyup Ḳa’be kapuñ hāşā yüz urmaz dergeh-i ‘adne
Helākīnüñ benüm **ḳıble**m bu ḳapudur hemīn bābı

(G.156/5)

1.1.2.2.5. Mihrap

Camide veya mescitte imamın en önde namaz kıldırmak için durduğu bölüme mihrap adı verilmektedir.

Divanda mihrap sevgili ile ilişkilendirilerek verilmiştir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşı mihraba benzetilmiştir:

Safā-yı Ka’be istersen der-i dildāra sa’y eyle
İmām-ı ‘ışka uydunsa gözet ol kaşı **mihrāb**ı

(G.156/2)

1.1.2.2.6. İmam

Burada dikkat çekici bir durum söz konudur. İmamlık mesleğini yapmış biri olarak Helākī eserinde imam olgusuna ilgili sadece bir beyite yer vermiştir. Bu kullanım da ‘aşk imamı’ terkibi ile birlikte kullanılmıştır.

Beyitte şair, eğer aşk imamına uydunsa mihrabı gözet diye telkinde bulunmaktadır:

Safā-yı Ka’be istersen der-i dildāra sa’y eyle
İmām-ı ‘ışka uydunsa gözet ol kaşı mihrābı

(G.156/2)

1.1.2.2.7. Ezan- Kamet- Selā

Namazın diğer unsurlarında olan ezan, kamet, selā 30. gazelin ikinci beyitinde bir arada kullanılmıştır.

Müslümanları namaza çağıran ve Mekke’nin fethinden sonra ilk defa siyahi bir köle olan Hz. Bilal tarafından Kabe’nin üzerinde insanlığa duyurduğu ezan aynı şeklini muhafaza edilerek günümüze kadar gelmiştir.

Kamet, Müslüman erkeklerin farz namazlarından önce söyledikleri namazın farzına bir çağrıdır.

Selā ise iki durumda söylenir. Biri Cuma namazından önce kerahat vakti girmeden okunur, bir diğeri de ölen Müslüman kişinin cenaze namazından önce ölümünü duyuru amaçlı okunur.

Divan'da bu üç kavram sevgilinin güzellik unsurları ile birlikte anılmaktadır. Sevgilinin boyu fitne yürüyüşü kamet getirmekte, zülüfleri selā etmekte, siyah beni ise ezan okumaktadır:

Ḳaddi ḳıyām-ı fitneye **ḳāmet** getürmege
Zülfi **ṣalā** ider ḫaṭ u ḫāli **eẕān** oḳur

(G.30/2)

1.1.2.2.8. Dua

Dua özellikle namazlardan sonra yapılan Allah'a yönelişin, ilticanın, yalvarmanın, münacatın genel adıdır. Hadiste Hz. Peygamber, duanız olmasa ne ehemmiyetiniz var buyurması duanın önemi ortaya koymaktadır.

Duanın bu kadar önemli olması dua kelimesinin Helākī tarafından beyitlerde sık kullanılmasını sağlamıştır. Beyitlerde dua okumak, dua-yı seyf, dua-yı devlet, dua-yı hayr, dua kılmak tabirleri geçmektedir.

Aşağıda bu terkiplerden bazılarına yer verilmiştir:

Ol nev-bahār-ı ḥüsne ḫazān irmesün diyü
Sūsen **du'ā**-yı seyf ile ḥırzü'l-emān oḳur

(G.30/5)

Ḫavāṣ içün oḳınur çoḳ **du'ā** velī benden
Du'ā-yı devletüñ itmiş durur eḫāṣṣ-ı ḫavāṣ

(G.72/2)

Ey Helākī bir **du'ā**-yı ḫayr içün aḥbābdan
Kendü merṡiyyeñ yazup derd ile irsāl eyledüñ

(G.89/5)

Varup ḳarşu **du'ā ḳıl**sam dönüp tīz
Söge söge gider küymez du'aya

(G.128/2)

1.1.2.3.Hac ve Hac İle İlgili Unsurlar

Divan'da geçen Hac ibadeti ile ilgili bütün unsurları bu bölümde ele alınmıştır. Özellikle 157. gazelde Haccın bir unsuru olan tavafın yapıldığı Kābe, haccın mevsiminde kesilen kurban ve Müslümanlar için büyük bir heyecan ve sevinç kaynağı olan kurban bayramı beyitlerde bir arada kullanılmıştır. Kurban bayramını ileride bayram (īyd) başlığı altında ayrıca inceleneceği için bu bölümde bu konuya değilmemiştir. Haccın diğer unsurları ayrı ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Şair, hac kelimesini kullandığı beyitlerde genel olarak haccın unsurları ile birlikte kullandığı görülmektedir. 13. gazelin ilk beyitinde hacca niyet etmek, sa'y, safa, tavaf gibi ifadeler bulunmakla birlikte aynı gazelin son beyiti olan yedinci beyitte hacc-ı ekber tamlaması vardır.

1.1.2.3.1. Sa'y- Safa- Merve

Haccın vaciplerinden olan Safa ile Merve arasında sa'y etmek[44] Divan'da yerini almıştır. Genel olarak sevgilinin köyü olarak ifade edilen Kābe'ye hac farizasını yerine getirmek ve Safa-Merve arasında sa'y yapmak aşığın bir görevidir. Hatta aşığın kalp huzuru bu sa'ya bağlı olduğunu şair 129. gazelin ikinci beyitinde dile getirmiştir.

Divan'da şair, sevgilinin kıbleyi gösteren bakışı olmazsa Kābe'deki tavafı, Safa'daki sa'y ile göstermeyeceğini anlatmaktadır:

Kā'be ḳapuñ ṭavāfını **sa'y u ṣafā** ile
Göstermez idi olmasa ḳıble-nüma nazar

(Ks.6/4)

1.1.2.3.2. Zemzem

Sözlükte zemzem, Kābe yakınında bulunan bir kuyunun Müslümanlarca kutsal sayılan suyu[45] şeklinde tanımlanmıştır. Zemzem, Hz. İbrahim (as) devrinden günümüze gelmiş, Hz.İbrahim (as)'ın eşi Hz. Hacer'in emaneti olan kutsal kabul edilen bir suya verilen addır. Anlatılarda zor zamanında Hz.Cebra'il'in yardımıyla suya kavuşan Hz. Hacer heyecanla suyu durdurmaya çalışmış ve 'dur dur' anlamına gelen 'zemzem' dediği anlatılır.

Helākī Divanı'nda zemzem bir terkip olarak ab-ı zemzem olarak geçmektedir. Sevgilinin dudakları zemzem suyu saçtığını ifade eden beyitler ile dudak ve ab-ı zemzem kavramları eserde birlikte kullanılmıştır.

---

[44] Akademi Araştırma Heyeti, Bir Müslümanın Yol Haritası (İlmihal), Işık Yay., İstanbul, 2005. s. 539.
[45] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts

1.1.2.3.3. Kābe- Tavaf

Divan'da Kābe daha çok sevgili ile ilgili mecazlarda, benzetmelerde kullanılır. Kābe sevgilinin yüzü, sevgiliye kavuşma yeri, sevgilinin köyü, sevgilinin kapısı, gönlün safa olduğu yer anlamlarında beyitlerde geçmektedir.

Şair, Kābe kapısına ihram giyip koşmak[46], Kābe yüzlü sevgili[47], safā-yı Kābe[48], Kābe-i uşşāk, Kābe'ye baş eğmek, Kābe-i kūy- nigār[49], Kābe kapısı[50] terkiplerine Divan'da yer vermiştir.

Helākī 72. gazelin son beyitinde Kābe duvarına asılan 'seb'a-i muallaka' adını taşıyan şiirlere göndermede bulunmuştur. Hz.Peygamber'e peygamberlik gelmeden önceki Mekke devrinde cahiliye adetlerinden olan dönemin en güzel en iyi yedi gazeli Kābe duvarına asılması ādetidir. Helākī de yazdığı yeni gazeli seb'a-i muallaka gibi Kābe duvarına asılmasını istemektedir:

Helākī bu ġazelüñ Seb'ā-i Mu'allaḳada
Var añı **Ka'be**-i 'uşşāḳa tuḥfedür diyü aṣ

(G.72/6)

Tavaf hac mevsiminde Ka'be'yi yedi kere dönmenin adıdır. Divan'da Ka'be-i tavaf terkibi kullanılmıştır. Şair, 'Günah içinde yolunu şaşırmış birinin Ka'be'yi tavaf etmek istemesi ve azmetmesi ile hacca gidip Safā'da sa'y etmesi hiç zayi olur mu?' diyerek haccın önemini dile getirmiştir:

Ṭavāf-ı Ka'beye 'azm eyleyen ḳalup güm-rāh
Ṣafā-yı kūyuña sa'y iden ola mı żāyi'

(G.76/4)

Her beyitte şair bu dini söylemini dile getirmek için Kā'be kelimesini kullanmıyor. Klasik şiir unsurlarından olan sevgilinin olduğu yer ve kapısı āşık için kutsal bir yer olarak görülürken Kā'be ifadesi beyitte yerini alır:

---

[46] Bağlanup sa'y ile ihrām-ı safā
Eyle bir **Kā'be** gibi bāba şitāb (Ks.3/6)

[47] **Kā'be yüz**üñde ḫaṭṭuñ n'içün olur mücāvir
N'eyler ḥarem içinde ol dīni ḳara kāfir (G.51/1)

[48] **Kā'be-i vaṣl-ı ṣafā**da cāndan özge bulmadum
Ey kemān-ebrū ḫadeng-i ġamzeñe ḳurbān olur (G.54/3)

[49] Safā-yı **Kā'be-i kūy-ı nigār**a sa'y iden 'uşşāk
Gül-i bāġ-ı İrem gibi görür hār-ı mugaylānı (G.157/3)

[50] Koyup **Kā'be kapuñ** hāşā yüz urmaz dergeh-i 'adne
Helākīnüñ benüm kıblem bu kapudur hemīn bābı (G.156/5)

Ka'be ḳapuña yol varamaz hīç vech ile
Her 'āşıḳuñ ki dünyede bir rūy u rāhı yoḳ

(G.85/3)

1.1.2.3.4. Kurban

Kurban, Arapça k-r-b kökünden türemiş ve kurb şeklinde ifade edilen yaklaşma anlamında bir kelimedir. Müslümanların Allah rızası için yerine getirdikleri farz, vacip, sünnet şekilleri olan bir ibadet çeşididir. Hanefi mezhebine göre de kurban vacip olup diğer mezheplere göre de sünnettir.[51] Hac mevsiminin son günlerine denk gelen Kurban bayramı Müslümanlar arasında Hicri Zilhicce ayının 10. gününde yerine getirilen bir ibadetdir.

Kurban, Divan'da dini anlamının yanında bir motif olarak sevgiliden çekilen cefalar olarak kullanılmıştır. Sevgilinin gamzesi aşığın sinesini kana bular, āşık sevgili için kurban olur, ay yüzlünün bir bakışı veya kaşları sevenin kurban olması için yeterli olması Divan'da yer alan konular arasındadır.

Kurban kelimesinin geçtiği birkaç beyit aşağıda örnek olarak gösterilmiştir:

Ka'be-i vaṣl-ı ṣafāda cāndan özge bulmadum
Ey kemān-ebrū ḫadeng-i ġamzeñe ḳurbān olur

(G.54/3)

Şol meh-cebīn ki ḳaşı kemān-ı keyānīdür
Ḳurbān-ı tīri olması devlet nişānıdur

(G.59/1)

Kirpigüñ n'ola ḳızıl ḳana boyarsa sīnemi
Resmdür çün beñ ḳomaḳ ḳaṣṣāba ḳurbān ḳoynına

(G.137/6)

Eger ol kıble-i hācet görinse ol dem ol sā'at
Dökem kanı virem cānı olam yolunda kurbānı

(G.157/2)

1.1.3. Çeşitli İmanī Unsurlar- Kavramlar

İman, her dinin kendine özgü kuralları içinde şekillenen bir düşünce sistemidir. İslam inancının şekillendirdiği imanda, her şeyin yaratıcısı olan Allah'a kavuşma manası taşıyan ölüm ve ölümle ilgili İslamın çizdiği perspektiften ele alınacak olan ecel, kefen, kabir, ruh, Allah'ın hükmünü ifade eden arş ve kürsü ve elest bezmi bu bölümde ele alıncaktır.

---

[51] Akademi Araştırma Heyeti, age, s. 581.

1.1.3.1.Ölüm- Ecel- Kefen- Kabir

Helākī Divanı'nda ölüm, ecel, kefen ve kabir ile ilgili beyitlere sıklıkla rastlanmaktadır.

İslam ile beslenen şair için ölüm korkulacak ecel de kaçılacak bir şey değildir. Ölüm ağlanacak bir durum olmadığından ecel de onun için bir tür şerbettir. Ölüm ile aynı anlama gelen memat da bir beyitte kullanılmıştır.

Vefāya meyli ḳoyalum cefāyı ḫōş görelüm
Ölümden ağlamayalum belāyı ḫōş görelüm

(G.105/1)

El urma nabzına ko Helākīnüñ ey ṭabīb
Kim **şerbet-i ecel**dür ana çārager 'ilāc

(G.19/5)

Bir müslümanın ölüm hadisesi gerçekleştikten sonra yıkanır ve kefenlenir daha sonra cenaze namazı kılınarak kabre konur.

Şair kaşı kemana benzeyen sevgiliden kirpiklerini ok gibi kabrine nişan diyerek dikmesini istemektedir:

Ḳabrüm nişāne olmaġa gel ey ḳaşı kemān
Tīr-i ḳubūr ile yine bir kez nişāne ḳıl

(G.95/3)

Aşağıdaki beyit, aşığın zavallı gönlünü görenler sanki kefen içinde garip bir ölü yatar zannettiğini ifade etmiştir:

Kim görse dil-i zārumı cāñsuz beden içre
Şanur ki garīb ölüsi yatur kefeñ içre

(G.127/1)

1.1.3.2.Ruh

Ruh ölümden sonra varlığını sürdürecek olan insanın manevi yönünü temsil eden bir unsurdur. Divan'da genel olarak gıda-yı ruh, şem-i ruh, ruh-efzā, ruhlar ālemi terkipleri kullanılmıştır.

Ruh, aşağıda verilen beyitlerde sevgili ruhlar bağında halka verdiği azık ve meyvelerle cennette ruhun gıdası olacağını ifade ediyor:

Bāġ-ı ruḫuñda ḫaṭṭ u lebüñdür **ġıdā-yı rūḥ**
K'olur cinān içinde ḳamu berg ü ber leẕīẕ

(G.29/4)

Aşağıda ruh ile ilgili örnek olarak iki beyit verilmiştir:

Bu letāfetle ki cānā sensin
Rūḥ dirlerse hemānā sensin

(G.113/1)

Tekye-i dehr içre çalup ṣūr-veş yuf borısın
'Ālem-i ervāḥdan dem urmaḳ ister çaḳ dede

(G.131/9)

1.1.3.3.Arş- Kürsi

Arş ve Kürsi, Allah'ın kudret ve azametini ifade ederken kullanılan dini bir terimdir. Arş, İslam inancına göre göğün en yüksek katıdır.[52] Kürsi ise arştan daha aşağıda bir makamdır.

Şair, benzetme yoluyla arşın tahtına ayak basılsın diye kürsi tevazu ile ayağa düştüğünü ifade etmiştir:

Ayaḳ baş gel serīr-i '**Ārş**a diyü
Tevāżu ' birle **Kürsī** düşdi pāya

(G.128/6)

1.1.3.4.Rūz-i Elest (Elest Bezmi)

Rūz-ı elest, Kur'an-ı Kerim'de Araf suresi 172. ayette geçen 'ben sizin Rabbiniz değil miyim?'[53] ifadesinin kısaltılımış şeklidir. Rūz-ı elest, elest bezmi veya kalubela olarak da anılır.

Eserde 'bezm-i belā' ifadesi yukarıda sorulan soruya verilen 'evet' cevabına bir atıf olarak kullanılan bir tabirdir. Şair, gözlerindeki kanlı yaşları görenler 'belā' zamanından beri kan ve gözyaşı devredip döner, dediğini anlatmıştır:

Gözlerüm cāmını ḳan yaş ile gören didiler
Devr ider **bezm-i belā**da iki ṭopludur bu

(G.120/4)

---

[52] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts
[53] Elestü bi-Rabbiküm.

1.1.4. Çeşitli İslamī Unsurlar- Kavramlar- Terimler

Bu bölümde İslamiyetle ilgili çeşitli kavramlar üzerinde durulacaktır. Divan'da mecut olan sahabe (ashap), dört halife, bayramlar (īyd), kandiller (mübarek geceler), fetih, şahadet, şehit, vacip, günah, tövbe (tevbe), haram, din, iman, mümin, Müslüman gibi kelime ve kavramlar incelenecektir.

1.1.4.1.Din- İman- Mümin- Müslüman

Divan'da din, dinsiz (bī-din), Müslüman (müselman), iman ehli kelimeleri kullanılmaktadır.

Sevgilinin yüzü Ka'be'ye benzetilirken ayvatüylerinin o yüzde komşu olmasını sorgulayan āşık harem içinde hattı (ayvatüyleri) kāfire banzeterek orada ne yaptığını sorar:

Ka'be yüzüñde ẖaṭṭuñ n'içün olur mücāvir
N'eyler ḥarem içinde ol **dīn**i ḳara kāfir

(G.51/1)

Aşağıda ilgili kavramları içeren beyitlerden birkaç örnek verilmiştir:

Zülf-i **bī-dīn**i Helākī katlüne kaşd eylemiş
Her ne iş dirsen gelür ol kāfir-i bā-bākden

(G.112/5)

Kişiyi **dīn**den **īman**dan çıkarur hey **müselman**lar
Ḳul oglı hānekahlarda fireng oglı kelīsāda

(G.126/3)

Kāfire nār-ı teb ulaşmasun **īmān** ehli
Ḥāş kim böyle ola nār-ı caḥīmüñ elemi

(G.147/3)

1.1.4.2.Bayramlar(Iyd)

İslam dininde müminler iki farklı bayram kutlamaktadır. Bunlardan biri oruç ayı olarak da bilinen Ramazan ayının bitiminden Şevval ayının ilk üç günü idrak edilen Ramazan bayramı ile Zilhicce ayının 10. gününde idrak edilen Kurban bayramıdır. Şair divanında bu iki bayramı ayrı ayrı ele almamıştır. Divan'daki 145. gazelin tamamı bayram ile ilgilidir ancak bu bayram ifadesi hangi bayramı kastettiği belli değildir. Bizim görüşümüze göre bayram ertesi diyerek eski adetlere dönme isteği bulunması bunun Ramazan ayında tutulan oruçtan sonra ulaşılan Ramazan bayramı olma ihtimalini artırmaktadır.

Aşağıda bayram ertesi redifli gazelin tamamı verilmiştir:

Sākıyla def'itmege ālāmı **bayram** irtesi
Ṣun berü cām-ı sürūr-encāmı **bayram** irtesi

'Ālemi efsürde-dil kıldıysa rūze ġam degül
Puḫte eyler humm-ı mey her ḫamı **bayram** irtesi

Şīşe-i dilden şarāb-ı 'ışk-ı sākī cūşidüp
Ṭaşa çaldı cām-ı neng ü nāmı **bayram** irtesi

Sākıyā götür ayağı gūşe-i meyhāneye
Koma elden rind-i dürd-āşāmı **bayram** ertesi

Bāda virme 'ömr-i nāyābı Helākī rūz u şeb
Cām u bādeyle geçür eyyāmı **bayram** irtesi

(G.145)

Aşağıdaki beyitte şair, bu bayram olmasın ey gönül hatta yas tut çünkü sevgili merhabadan hoşlanmıyor demektedir. Bu da sevgili ile asla kouşma fırsatını bulamayacağı anlamına gelmektedir:

Bu ne **'īd** olsun ey göñül yas it
K'ol şanem merhabādan itmez haz

(G.75/4)

1.1.4.3.Kandiller (Mübarek Geceler)

Kandiller bölümünde İslam inancına göre önemli sayılan Mevlid kandili, Regaib kandili, Miraç Kandili, Berat kandili ve Kadir gecesinden Divan'da telmihte bulunulan Miraç mucizesi ve dolayısıyla Miraç Kandili ile Kadir gecesi incelenecektir.

Miraç hadisesi Āgah Sırrı Levend Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar) adlı eserinde şöyle anlatmıştır:[54]

Allah, peygamberliğinin on ikinci senesinde, recep ayının yirmi yedinci gecesi, amcasının kızı Ümmühan'nin evinde iken, Hz. Peygambere Cebra'il'i gönderdi yanında Burak vardı. Onu miraca davet etti. Burak'ın cüssesi katırdan küçük eşekten büyük ve yüzü insan yüzü gibi idi. Hz. Muhammed peygamber Burak'a bindi Burak'ın ayağı yere dokunmadan Mekke'den Mescid-i Aksa'ya geldiler. Beyt'ül- Mukaddes'te Burak'tan

[54] Agāh Sırrı Levend, age, s. 129.

indiği zaman bütün peygamberler tarafından karşılandı. Mescid-i Aksa'da namaz kıldıktan sonra Cebra'il onu elinden tutup dışarı çıkardı. Ansızın bir Mirac yani merdiven göründü. Bir ucu taşta, bir ucu da gökte idi. Cebra'il, Hz. Muhammed'i kanadı üzerine alıp merdivenden semaya çıktı. Bir rivayette o taştan, Burak'a binip Burak ile çıktı. Birinci gökte bütün melekler tarafından karşılandı. Sonra her kat gökte ayrı ayrı Peygamberler tarafından karşılanarak yedinci kattaki Beyt'ül-ma'mur'a çıktı. Burada melekler tavaf ederlerdi. Oradan Sidret'ül-Münteha'ya vardı. Nihayet yetmiş hicabı, yanı perdeyi geçtikten sonra, yeşil bir döşek olan Refref göründü. Hz. Muhammed Refref'e oturdu Refref de onu kürsüye kadar götürdü. Oradan yetmiş hicabı geçip arşa vardı. Arş'ın nuru Peygamberi kapladı nurdan başka bir şey göremez oldu. Hz. Muhammed orada Allah'ı kalb yahut baş gözü ile gördü geri döndüğü zaman, yine Refref ile Sidret'ül-Münteha' ya geldi. Cebrail orada bekliyordu. Sonra sırası ile göklere inerek Beyt'ül-mukaddes'e, oradan Burak'a binip Mekke'ye döndü.

Beyitte geçen 'kābe kavseyn' ifadesi 'iki yay arası' anlamına[55] gelmektedir. Bu ifade Miraç mucizesini anlatan ayetlerden biri olan Necm suresi 9. ayetinde yer almaktadır. Şair bu ifadeyle Miraç hadisesine telmihte bulunmaktadır:

Sakın āhumdan ey ebrū-kemāñum
K'irişür **kābe kavseyne** nişānı

(G.151/3)

Kur'an'ın Dünya semasına indirilmeye başlandığı ve bin aydan daha hayırlı olduğu[56] Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Kadir gecesi (leyle-i kadr, şeb-i kadr) eserde iki beyitte aşağıdaki gibi geçmektedir:

Helākī 'ayına almaz gubār-ı rāhuñsuz
Ṣevād-ı **leyle-i Kadr** olsa sürme-i mā-zāg

(G.80/5)

Yılda bir kerre **şeb-i kadr** olur imiş umaram
Kadre irgüre bizi ol meh-i ra'nā bu gice

(G.124/3)

Şair, 9. kıt'anın ilk beyitinde bir duada bulunarak 'Ey sen ki; saadet ve bahtiyarlıkla gecen Kadir ve günün bayram olsun!' demektedir.

1.1.4.4.Fetih (Fütuh)- Şehadet- Şehit

İslam düşüncesinin insana kazandırdığı önemli bir haslet İslamı yayma fikridir. Bu fikir gaza ve cihat anlayışının müslümanda yer etmesini sağlamıştır. Gaza ve cihadın en önemli neticesi fetih yapmak ve İslamı yaymaktır. Bu uğurda Allah rızası için ölen kişi şehitlik mertebesine yükselir. Helākī de bu mertebeye ulaşma adına Allah'tan son

[55] http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#53:9
[56] Kur'an: Kadir/3.

nefeste dertli etmemesini, kerem etmesini ve kendisine şehitlik mertebesini vermesini diliyor:

Telhkām itme Ḫudāyā bu Helākī kuluñı
Soñ nefesde kerem it **şehd-i şehādet** bākī

(G.143/5)

Şair aşağıdaki verilen beyitte, büyük fetihler gerçekleştirildiğinde büyük bir sevap yolunun açılacağını söylemiştir:

Sana añdan irişür **feth-i fütūh**
Sana añdan açılur rāh-ı ṣavāb

(Ks.3/11)

1.1.4.5.Vacip

Sözlükte sabit, lazım, ver ve gerekli olan, anlamlarına gelmektedir.[57] Dini hüküm olarak da farzdan herhangi bir farkı yoktur.[58]

Divan'da vacip kelimesi bir beyitte kullanılmıştır.

Çünki ḫarīdārdan irmez fürūġ
Vācib odur k'idesin andan ferāġ

(G.78/6)

1.1.4.6.Günah- Tövbe (Tevbe)

Hayrani Altıntaş, Tasavvuf Tarihi adlı kitabından İmam Gazali'nin tövbe ile ilgili düşüncelerine şu şekilde yer verir:[59]

Gazali' ye göre, tövbe edenler 4 kısımdır:

Birinci kısım: Geçmişten tövbe edip ölünceye kadar tövbesinde duranlardır. Bu 'nasuh' tövbesi olup sükūn bulan nefse mutmainle denir.

İkinci kısım: Ana vazifelerini yerine getirir, fakat bazı kusurlar işler ve kendini kınar. Tehlikelere düşmemeye azmeder. Bu nefse levvame denir. 'O güzel hareket edenler, ufak ufak şuçlar hariç olmak üzere, günahın büyüklüklerinden ve fuhuşlardan kaçanlardır. Şüphesiz ki rabbin mağfireti bol olandır.' Necm suresi 52. ayeti ve Al-i İmran suresi 135. ayeti buna işaret eder.

---

[57] Ferit Develioğlu, age, s.1360.
[58] Akademi Araştırma Heyeti, age, s. 232.
[59] Hayrani Altıntaş, age, s. 113-114.

Üçüncü kısım: Tövbe edip bir müddet sebat ettikten sonra iradesi ile günaha dönenlerdir. Diğer günahlardan bazılarını terk eder. Nefsine hākim olamaz. Bu nefse ' nefs-i müsevvile' denir. 'Diğer bir kısmı da günahlarını itiraf ettiler. Onlar iyi bir ameli başka bir kötü ile karıştırmışlardır.' Tövbe suresinin 102. ayeti bunu bildirir.

Dördüncü kısım: Tövbe eder, sonra unutur ve tövbesini hatırlamaz, günahlarına da üzülmezler. Emmare nefis bunu yapar. Bunlara yardım etmelidir. Böylece, Gazali' ye, göre tövbe şehevi arzuların terki değil, geçmişin telafisidir.

Divan'da günah tövbe kıyasla daha fazla kullanılmıştır. Her günah bir tövbe ile temizlenmeli ki kalp katılığı ve günahlara karşı laubali bir duruş sergilenmesin. Şair eserinde, günahlarına her gün ağlayıp 'ah' edenin Allah günahlarını bağışlasın ve affetsin duasında da bulunmaktadır:

Her **günāh**ın her gün āh idenüñ
Ġafara'llāhu ẕenbehu ve 'afā

(G.3/7)

Şair 141. gazelin birinci beyitinde taş kalplılık ve hırsın tövbesinin bozulmasına sebep olduğunu ifade edip bir nevi hayal kırıklığını belirtirken, bu düşüncenin tam tersi olarak 31. gazelin birinci beyitinde ise cananın dudağıyla beraber kana kana mey içerek büyük bir günah eyleme isteğini ortaya koyar:

Esās-ı tevbemi bir seng-dil harāb itdi
Binā-yı zühdümi bir serv-kad türāb itdi

(G.141/1)

Aşağıda günah kelimesinin geçtiğ iki beyit örnek olarak verilmiştir:

Ṭutan mey-i nābı leb-i cānānā berāber
Bir ulu **günāh** eyleye kim ḳana berāber

(G.31/1)

Dil ki zülf-i siyāha saldı beni
Çak boyumca **günāh**a saldı beni

(G.150/1)

Puhte, sözlükte olgun kāmil insan anlamına gelmektedir.[60] Şair, kāmil sofīler bize sanki ham olgunlaşmamış insanmışız gibi sevgiliye tevbe et demektedir, diyerek serzenişte bulunmuştur:

[60] Ferit Develioğlu, age, s. 1041.

Tevbe eyle mey ü maḥbūba diyü
Puḫteler ṣōfī bizi ḫām gibi

(G.152/2)

1.1.4.7.Sahabe (Ashap)- Dört Halife

Divan'da sahabe kelimesinin Arapça çoğulu ashap iki yerde geçmektedir.[61] Ayrıca bir beyitte Hz. Ali ve onun kılıcının adı olan Zülfikar geçmektedir:

Alsa eline hışım ile mikrāz-ı cān –şikāf
Gūyā ki Zül'fikār ile ḳılur 'Alī savaş

(G.68/2)

Eserde 7. kıtanın ikinci beyinde çar-yar yani dört dost ve arkadaş olarak bilinen İslamın ilk dört halifeleri Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali isim ve meşhur lakap ve ünvanlarıyla geçmektedir:

Ḫulḳ-ı Bū-Bekr ü nıṣfet-i Fārūk
Şerm-i 'Os̱mān u cud-ı Murtażevī

(K.7/2)

1.2. Hıristiyanlık Dini

Hıristiyanlık dini ile ilgili Divan'da iki kavram kullanılmıştır: Bunlarda birincisi kilisede ibadete çağrı özelliği olan çanın eski isimleri olan ceres ve derāydır. İkincisi de Hırisytiyanların ibadet yeri olan kilise ve onunla aynı anlama gelen deyrdir.

1.2.1. Çan (Ceres, Derāy)

Çan kelime kullanıldığı beyitler Layla ile Mecnun'la ilgilidir. Mecnun'un cünun (deli) olmasının nedeni Leylanın gizlediği mahmildeki yani kuru gıdaların konulduğu dolaptaki çan sesidir:

Cünuñ feżāsına Mecnūn düşüp yügürmezdi
Derāy-ı maḥmil-i Leylīden almasa āvāz

(G.64/3)

Yine bir sonraki gazelde Mecnun'un can verdikten sonra iniltiler halinde çanların üstünde döğündüğünü belirtmiştir:

Maḥmil-i Leylāyı Mecnūn gördi tā kim virdi cān
Üstine anuñ dögündi nāleler ḳıldı ceres

(G.65/4)

[61] (Ks.2/13), (G.119/4).

1.2.2. Kilise (Deyr)

Helāki Divanı'nda kilise, kelisa şeklinde birtakım ses farklılıkları ile birlikte eserde yerini almıştır. Bunun yanında 'edyar' kelimesinden oluşan manastır veya kilise anlamına gelen 'deyr'[62] beyitlerde kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitlerde kilisenin geçtiği beyitlere örnekler verilmiştir:

Dīni ayruḳ kāfire daḫi Ḫudā göstermesün
Bir ṣanem gördüm müselmanlar **kelīsādan** yaña

(G.4/4)

Ādemi **deyr**-i cihānda eyleyen dīvāne-nakş
Ol perīnüñ şeklidür ol kāfirüñ taṣvīridür

(G.57/3)

İşigin virmem **kelīsa**nun Helaki 'āleme
Hey yüri mescid kapusında ne bâbum var benüm

(G.98/5)

1.3. Kāfir- Küfür- Put (Sanem)- Ateşperest

Bu bölümde semavi dinlere inanmayan, kāinatın yaratıcısı Allah'tan başka tanrı edinen ve ateşegede, mecusilik de denilen ateşe tapanlara verilen isim ateşperestlik kavramlarının Divan'da geçtiği beyitler ele alınmıştır.

1.3.1. Kāfir- Küfür- Dinsiz (Bī-din)

Allah inancı olmayan insanlar için kullanılan kāfir, bu kāfirlerin söylemleri veya davranışlarını yansıtmalarına küfür denmektedir. Dinsiz tabiri de yine herhangi bir dine mensup olmayanlar için kullanılmıştır.

Divan'da kāfir olarak bahsedilen genel olrak sevgili veya sevgilinin güzellik unsurlarıdır. Bu güzellik unsurları bazen bir gamze olur bazen zülüf olur bazen de sevgilin fettan tavır ve davranışları olur.

Aşağıdaki beyitte kullanılan gamze-i kāfir terkibi:

Şol iki **ġamze-i kāfir** beni öldüriser āḫir
Murādum bāṭın u ẓāhir efendi bu şehādetdür

(G.35/3)

---

[62] Ferit Develioğlu, age, s. 216.

49. gazelin yedinci beyitinde kāfirliğin ana sebebinin dinsiz zülüfler olduğu ifade edilmiştir:

Her ne fettānlıḳ diseñ ol çeşm-i cādūdan gelür
Her ne **kāfir**lik disen bu zülf-i **bī-dīn**den çıḳar

(G.49/7)

Yine sevgilinin zülüfleri göz göre göre hakkı örtmesini şair zülfün kāfir olamsına bağlamaktadır.

Zülfüñ ki ārızuña olur ḥicāb u māni'
Göz göre ḥaḳḳı örter bi'llāhi gör bu **kāfir**

(G.51/5)

1.3.2. Put (Sanem)

Put eserde sevgiliyle benzetilmek için kullanılmıştır. Bu benzetme genel olarak sevgilinin güzelliği yönüyledir.

Āşık put güzelliğine sahip sevgiliden bir merhaba ister. Bu sırf gönlü hoş olması ve mutlu olmak içindir. Ancak o sanem merhaba demekten haz almamaktadır.

Divan'da aynı anlama gelen put ve sanem farklı beyitlerde kullanılmıştır. Aşağıda bununla ilgili örnek beyitler verilmiştir:

Helāk-i merdüm iden ġamzelerle
Büt-i 'āşıḳ-küş-i ẖançer-keşümdür

(G.39/3)

Bāde içüp mest olup dil mülkiñ eylerdüm ẖarāb
Ol **ṣanem** ger dise bir mest-i ẖarābum var benüm

(G.98/4)

Pirlik ālemiñde bir **büt**le
Tarab-ı nev-cuvane eyleyelüm

(G.100/4)

1.3.3. Ateşperest

Divan'da bir beyitte ateşperest kelimesi geçmektedir. Bu beyitte kākül ateşpereste benzetilmiştir:

Şem'-i ruḥsārıñda yârun kākül-i **āteş-perest**
Şan semenderdür karār itmiş derān-ı nārda

(G.130/2)

2. TASAVVUFĪ UNSURLAR- KAVRAMLAR- TERİMLER

Tasavvufta esas fikir, kāinatta ancak bir tek vücudun bulunduğuna inanmak ve başka varlıkları, o vücudun muhtelif tecellilerinden ibaret addetmektir.[63] Tasavvuf kelimesinin kökü ile ilgili dört görüş vardır: Birincisi Hz. Muhammed (sav) döneminde suffe ehlinden hareketle ortaya çıkmıştır, ikincisi yün anlamına gelen 'sūf' kelimesinden türemiştir, üçüncüsü ise 'safa' kökünden türemiştir görüşleridir. Kuşeyrī bu üç görüşe ihtimal vermez. Kuşeyri'ye göre en uygun olan dördüncüsü yani sūfī kelimesinin 'saff' kökünden türemiş bir kelime olduğu görüşüdür.[64]

Agāh Sırrı Levend, tasavvufun yayılması ile ilgili bir tespitte bulunarak[65] 'Hicri altıncı asırdan sonra sair mezhepler gibi tasavvufta yavaş yavaş genişlemiş ve tarikatlar gittikçe büyüyerek İslam memleketlerinin yerleri zaviyeler ve tekkelerle dolmuştur. Tabii bu hareketin inkişafı kolay olmamıştır. Mustaviflerin fikirleri ehlisünnet akideleriyle taarruz ettikçe bu fikirler pek şiddetli mukabeleye maruz kalmıştır. Onlar da mesleklerini gizlemeye, nazariyelerini bazı işaretler, remizler, mecaz ve teşbihlerle salmaya mecbur olmuşlardır. Hallacı Mansur gibi gizleyemeyenler ise her türlü azap ve işkenceye kendilerini feda etmişlerdir. Takip ve tazyik sebebiyle merkezde tutunamayan mezhepler erbabı, en müsait muhiti uzaklarda ve bilhassa Horasan'da ve sair İslam memleketlerinde buluyorlardı. Hususiyle Anadolu, hicri altıncı ve yedinci asırlar zarfında tasavvufun yayılması için çok müsait bir muhit manzarası arz ediyordu.' demektedir.

M. Fuad Köprülü, 'Türk Edebiyatı Tarihi' adlı kitabının 'Edebiyat ve Tasavvuf' başlığı altında tasavvufun edebiyata nasıl girdiğini açıklar. Tasavvuf düşüncesinin İslam āleminde kuvvet kazandıktan sonra medreselerin sıkı kurallarına karşı gelerek maddi anarşinin ruhlarda oluşturduğu manevi buhranların giderilmesi ve dünya saadetinden ümidini kesenlerin ahiret saadeti için koştukları tekkeler oluşmaya başlamıştır. Bu tekkeler edebi ve felsefi düşüncenin başlıca sığınacak yerleri olmuştur. Buralarda oluşan edebiyat ürünleri sonucunda zamanla tasavvufī terimler edebi metinlerde kendine yer bulmuştur.[66]

Bu bölümde Helākī Divanı'nda geçen dünya, ālem, āşık (hak aşığı- ehl-i aşk), aşk, tecelli, cezbe, meşk, hal, şekik, tecrit, uzlet, halvet, riyazet, nefis, kanaat, sabır, şükür, ihlās, fakr, kabz, bast, hayran, hayret, melāmet, garip, zühd, takva, ma'rifet, devr, bela, vahdet, kesret, fena, beka, māsivā, kul, tevazu, terk, vuslat, firkat, vird, zikir, ah, gam, akıl hikmet kavram ve terimlerinin tasavvuf açısında anlamlarına ve beyitlerde kullanım şekillerine değinilecektir.

---

[63] Agāh Sırrı Levend, age, s. 13.

[64] Abdulkerim Kuşeyrī, Kuşeyrī Risalesi (Haz. Süleyman Uludağ) Dergāh Yayınları, İstanbul,2014. s. 367.

[65] Agāh Sırrı Levend, age, s. 43.

[66] M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara 2011. s. 152.

2.1. Aşk

Tasavvufī anlayışta aşk, mecazī ve hakikī olmak üzere ikiye ayrılır. Mecazī aşk, insanın insanı veya diğer yaratıkları sevmesi; hakikī aşk ise Allah'ın kulu veya kulun Allah'ı sevmesi anlamındadır. Her çeşit ve durumuyla aşk, insanı Hakk'a götürür. Hakiki aşk yoluna mecazdan girilir. Zira mecaz hakikatin köprüsüdür (el-mecazü kantaratü'l-hakīka). Dünyadaki güzeller, hakiki güzel olan Hakk'ın güzelliğinin zuhur ettiği yerler olarak tasavvur edilir. Onları sevmekle, sevmek nedir öğrenilir. Onlardaki güzelliklerin Hakk'ın güzelliği olduğu bilinerek hakiki aşka varılır.[67] Mutasavvıflar, Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen, 'Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler.'[68] ayetinden hareketle, aşk cevherinin ezelde, İlâhî lütfun bir sonucu olarak var olduğunu dile getirirler.[69] Nefse galebe içinde yegāne vasıta aşktır. Nasıl ki tecelliye sebep aşk olmuştur bizi ancak aşk Hakk'a kavuşturabilir. Hakiki aşk insan ruhunun ruh-ı mutlak olan Allah'a karşı bir iştiyakıdır.[70]

Divan'da aşk ile ilgili terkipler arasında defter-i 'ışḳ, mülk-i 'ışḳ, 'ālem-i 'ışḳ ders-i 'ışḳ, derd-i 'ışḳ, hācegān-ı ışḳ, imām-ı 'ışḳ, āteş-i 'ışḳ, kıṣṣa-i 'ışk, belā-yı 'ışḳ, cām-ı 'ışḳ gibi tamlamalar bulunmaktadır. Bu haliyle aşk ile ilgili geniş bir terkip tablosu karşımıza çıkmaktadır.

Aşk, sevene her şeyi öğretir. Özellikle tasavvuf ehlinin ilk hocası aşktır. Bu sayede talep edenin gönlü talep ettiği Allah aşkı ile dolu olmalıdır:

Hācegān-ı ışḳı gerçi dil sipehsalardur

(Tah.7-IV/1)

Tasavvufta āşıklar için mertebe ve makam sadece takva ile olduğundan ve bu takva dışarıdan gözlenebilen bir unsur olmadığından mana āleminin sultanının kim olduğu tam olarak bilinemez:

Mülk-i 'ışḳuñ şāhı ancaḳ Vāmıḳ u Mecnūn degül
'Ālem-i 'ışḳ özgedür her oñmaduḳ sultān olur

(G.54/4)

Ālimler aşkın verdiği dersi veremez çünkü aşkın nüktesi keşfedilmediği için kanıtlanamaz olanı ilim ehli kimseye anlatamaz:

---

67 Kaplan Üstüner, Divan Şiirinde Tasavvuf (14-15. Yüzyıllar), Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2007 s. 105.
68 Kuran: Maide/54.
69 Kaplan Üstüner, age, s. 109.
70 Agāh Sırrı Levend, age, s. 24.

Ders-i ‘ışḳuñ nüktesi keşf olmadı Keşşāfdan
Mā-ḥasal bu müşkili ḥall idemez ‘allāmeler

(G.55/2)

Helākī **defter-i ‘ışk** içre buldı tīmārın
Lebüñde ḥıṣṣesi var imiş anı kıl ifrāz

(G.64/5)

Tasavvufa göre, hakiki varlık Allah’ındır. Kāinat ve eşya ayrı, müstakil birer varlık olmayıp vücūd-ı mutlakın birer gölgesi veya o tek varlığın bir aynada görünen akisleridir. Mutlak varlık, aynı zamanda hüsn-i mutlak/cemāl- i mutlak yani kayıtsız ve şartsız güzelliğe sahiptir. Güzellik ise gizli kalmayarak görünmek ve sevilmek ister. Yaratılış sebebinin aşk olması da bundan dolayıdır. Allah, kendi hüsnünü temāşa ederken âşık, güzel de hakīkatte kendisi olduğu için maşuktur. Bu sebeple, sevilen ve seven diye iki ayrı varlık tasavvur edilemez. Āşık, māşuk ve aşk hepsi odur.[71]

Aşk ateşi ile yanan āşık kaçırdığı güzellikler için gözyaşı döker, ağlar:

Şu’lelendi **āteş-i ‘ışḳ**ı su sepdüḳce gözüm
Her kaçañ bu sīne-i sūzānı añdum aġladum

(G.99/3)

Kıssa-yı aşkı gönül şerh etmeye açıklamaya başlasa mecliste karışıklık olur aşığın başına üşüşürler:

Şerh eylemege başlasa dil **ḳıṣṣa-i ‘ışḳ**uñ
Hengāme üşer başuma her encümen içre

(G.127/4)

2.2. Āşık (Hak Āşığı- Ehl-i Aşk)

Āşıkların işi daima acı, elem, dert, belā ve ıstırap çekmektir. Bunlar bir an olsun āşıktan ayrılmazlar. Zaten āşıklıktan söz edenin, gönlünde aşk derdini hissetmesi lazımdır. Sevgili uğruna çekilen aşk derdinden, āşık büyük bir zevk duyar. Tasavvufun bu anlayışı, Kur’ān ve hadislerde, en şiddetli belalara peygamberler ve velilerin duçar olduğunun anlatılmasından kaynaklanır. Bundan dolayı mutasavvıflar, sevgilinin tokadına sabredemeyen, hatta tat almayanın aşkında samimi olamayacağını söylemişlerdir.[72]

Āşığın akıttığı kanlı gözyaşı inciden bile değerlidir. Aşk ehlinin gönül meclisinde içtiği mey onun tutan eli yürüyen ayağı olur:

---

[71] Kaplan Üstüner, age, s. 108.
[72] Kaplan Üstüner, age, s. 130.

Ehl-i ‘ışḳuñ bir ḳadeḥ mey meclis-i dildārda
Ṭutar elidür görür gözi yürür ayağıdur

(G.36/4)

2.3. Dünya- Ālem

2.3.1. Dünya

İçinde yaşadığımız kozmik varlığın adı olan dünya, tasavvufta insanın ölümden önceki hayatıyla ilgili eğilimleri, amaçları ve arzularının bütünü manasında kullanılır. İnsanı Hak‘tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şey mal-mülk, makam-mevki, şan-şöhret, hırs ve menfaat dünya kavramına dahildir. Mutasavvıflar dünyanın geçiciliğinden, ona gönül verilmemesi lüzumundan bahsetmişler; Hakk’a giden yolda önlerine çıkan dünyayı en büyük engel olarak gördüklerinden onu sürekli yermişlerdir.[73]

Divan’da dünya soyut anlamıyla düşünülmüştür. Allah’tan uzaklaştıran durumların başında dünya sevdası gelmektedir ki tasavvuf ehli bundan vazgeçmelidir. Dünya, gül bahçesi gibi dursa da bir pula alınmaz.

Rind olan güldeste-i **dünyā**yı almaz bir pula

(Tah.7-II/3)

Esere göre insan dünyada bir misafirdir, dünya çirkindir bir nevi leş gibidir ve çile çekme yeridir. İnsan için asıl vatan dünya değil ahiret yurdudur:

Dünyā ‘imāretine iñende tekyelenme
K’üç günden öte ṭurmaz bu evde bir müsāfir

(G.51/6)

Göñül ḳo **cīfe-i dünyā**ya itme kerkeslik
Mekes şikārına pervāz urur mı gör şehbāz

(G.64/4)

2.3.2. Ālem

Alāmet ve nişan koymak anlamındaki ‘alm’ yahut bilmek manasındaki ‘ilm’ kökünden türetilen ālem, yaratıcısının varlığına alāmet teşkil eden ve onun mevcudiyetinin bilinmesini sağlayan demektir. Kavram olarak, duyu ya da akıl yoluyla kavranabilen veya mevcudiyeti düşünülebilen, Allah’ın dışındaki varlık ve olayların tamamını karşılar. Kur’ān- ı Kerim’de kāinatı ve özel olarak insanlar topluluğunu ifade

---

[73] Kaplan Üstüner, age, s. 261.

eder. Rabbü'l- ālemīn terkibiyle zikredilerek Allah'ın canlı cansız bütün varlıkların İlāhı olduğu vurgulanır.[74]

Divan'da ālem kelimesi çevre veya mekān anlamında kullanıldığı gibi faniliği ve geçiciliği ile birlikte bir suret olduğu asıl olmadığı ifade edilmişitir. Ālemi tanımanın yolu sākīnin sunduğu cam-ı meyden geçer. Kişi bu sayade ālemi temaşa ettiği bir cihannümānın yanında bulur kendini:

Yine gösterdi **'ālem**i sāḳī
Bize cām-ı cihān-nümā ile

(G.122/2)

143.gazelin üçüncü beyitinde, bin yıl yaşasan bile fāni ālemde bāki her unsur ve alamet görülemeyeceği düşüncesi tasavvuf ehlinin fanide baki olunmaz görüşüyle uygunluk göstermektedir:

Mühlet-i 'ömre ġurūr itme ki biñ yıl yaşayan
Görmedi **'ālem-i fāni**de 'alāmet bākī

(G.143/3)

2.4. Tecelli

Açık, zahir olmak manasındadır. Mükaşefe sözü ile anlatılmaya çalışılan tecelli, kalbin keşf makamına ulaşması ve kalb gözünün açılmasıdır. Allah'ın mükaşefe suretiyle gösterdiği tecelliler setr edilmiştir. Eğer böyle olmasaydı, ilahi tecelliler zuhur ettiği zaman havas mahv-ü perişan olurdu, denilir. Tecelli zuhur etmek, görünmek manasına gelir. Kur-an'ı Kerim'de A'raf suresinin 143. ve Leyl Suresinin ayetlerinde geçen ''tecella'' bu manadadır.[75]

Tecellinin nasıl vukua geldiğini Allah'tan başka kimse bilmez. Ancak ālem tecellinin vukuu halinde (hadis) hemen aslına rücuu ile de fanidir. Fakat bir gün bu tecelliler o kadar seri ve daimidir ki, iki tecelli arasında hiç fazla hissedilmez ve böyle devam eylemekle biz, mevcudatı daimi farz ederiz.[76]

Helāki eserinde gönlün aşkın tecellisine uygun bir yer olmadığını ifade etmiştir:

Olmadı gitti **tecelliyat-ı ışkı** dil mahal

(Tah.7-III/1)

[74] Kaplan Üstüner, age, s. 269.
[75] Hayrani Altıntaş, age, s. 163.
[76] Agāh Sırrı Levend, age, s. 20.

2.5. Şevk

Şevk, sözlükte istek heves anlamına gelmektedir. Tasavufta ise aşığın sevgiliyi görmek için kalbin çoşması, heyecanlanmasıdır ve şevk muhabbetin miktarınca olur.[77]

Şair, eserde dost meclisinde cennet şarabını kazanç olarak görmesini ve şevke gelmesini istiyor diğer beyitte de bu gece zikir halkasına gönül alan sevgili geldiğinde Helākī süphesiz şevk ile dönerek semā eder demektedir:

Kesb-i şevḳ eyle raḥīḳ-i meclis-i tefrīdden

(Tah.7-I/2)

Şevḳ ile çarh semā' ide Helākī şeksüz
Halḳa-i ẕikre gelürse o dilārā bu gice

(G.124/5)

2.6. Terk- Tecrīd

Tecrīd, soymak, sıyırmak manasına gelir. Dünya ve Allah'tan gayri olanı kalpten ve sırdan uzaklaştırmaktır. Kulun zahirinin mal ve menfaatten, batının da karşılık bekleme düşüncesinden arınmasıdır.[78] Bu nedenle beyitlerde ayrılma uzaklaşma anlamında terk ile kullanılmıştır. Allah'tan gayrı her şeyi bırakmak anlamına gelen terk, rintlerin terk ehli olması sebebiyle zahitlere üstünlüğü şeklinde düşünülür. Dünyada rahat etmenin yolu, dünya sevgisini terk etmektir.

Tasavvuf ehli için terkin dört çeşidi vardır. Birincisi, terk-i dünya, ikincisi terk-i ukbā, üçüncüsü terk-i hestī yani varlığı terk etmek, dördüncüsü de terk-i terk yani kalpte ve akılda terk edilmek istenen şeyleri bile düşünmeden terk etmek.[79]

Aşağıda terk ve tecrīd terimlerinin geçtiği beyitlere örnekler verilmiştir:

Terk-i tecrīd oluban ḳat'-ı 'alāyıḳ ḳıluban
Baş çeküp ḫırḳaya bir gūşede 'uzlet yegdür

(G.33/3)

Pā-bürehne **terk ü tecrīd** olmayan abdāl içün
Dürlü dürlü serzenişler eyleyen toḳmaḳ dede

(G.131/5)

Terk ü tecrid ol Helākī ḫırḳa vü tāc isteme
Şeyḫlıḳdan yeg yaḳasu bir levend olmaḳlığun

(G.88/5)

---

[77] Abdülkerim Kuşeyrī, age, s. 414.
[78] Hayrani Altıntaş, age, s. 163.
[79] Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yay., İstanbul,2012. s. 353.

2.7. Riyāzet

Riyāzet, terbiye ve ıslah etme ve boğun eğdirme yoluyla zor ama faydalı işler yaptırmaya denir.[80] Divan'da da sūfīlerin bu haline uygun bir kullanımla riyazet kavramı beyitte yerini almıştır.

Şair, riyāzetle sararıp solduğunu bu neden içindeki illetler dışa vurmaya başladığını anlatmıştır:

Beñzüm **riyāżet** ile ṣarardı diyü zāhid
Başladı 'illetini bāṭından itdi ẓahir

(G.51/3)

2.8. Nefis

Tasavvufi anlamda nefis, iki mana ifade eder. Birincisi kulun kötü huyları ve çirkin vasıflarıdır ki bu anlamda nefis kişinin en büyük düşmanı olduğundan onu ezmek, kırmak ve mücāhede kılıcıyla katletmek gerekir. Bunun için riyazet yapılır, çile çıkarılır. Buna nefs-i emare ve nefs-i şehvanī denir. İkinci anlamda insanın zatı, mahiyetini ifade eder.[81]

Helākī eserinde birinci bölümde anlatılan manada nefis terimini kullanmıştır. Nefis atı tamlamasını kullanmıştır. Zühd sahibi giydiği güzel elbiseden övünmeyi bırakıp nefis atını dizginleyip bir sālā çekmesi öğüdünde bulunulmuştur:

Zāhid libās-ı aṭlas ile ḳılma iftiḫār
Żabṭ eyle **nefs tevsen**ini ḳurı ṣāla çek

(G.87/4)

Nefis ile ilgili diğer bir örnek aşağıda verilmiştir:

Bir ḳara yüzlü sūḫtedür naṣb-ı **nefs** idüp
Rif'atde olanı göricek cerr ider ḳalem

(Ks.1/18)

2.9. Sabır- Şükür

Sabır, sabırlı, dayanıklı olmak, sükūn ve güven içinde beklemek, sebat ve devam etmek, endişelenmemek, telaşlanmamak, manalarını ihtiva eder. Yüzü ekşitmeden acıyı yudum yudum içine sindirme olarak tarif edilen sabır, kulun iradesiyle kazandığı şeylere gösterdiği sabır, iradesi haricinde olan şeylere gösterdiği sabır ve nihayet

---

[80] Süleyman Uludağ, age, s. 297.
[81] Süleyman Uludağ, age, s. 274.

nehyettiğinden uzak kalmada gösterilen sabr olmak üzere bölümlere ayrılır. Sabr billâh, ilahi iradeyle sabr-ı lillah, beşeri iradeyle ortaya çıkar.[82]

Divan'da sabırsızlık ettiğini söyleyen şair, şarap arzusu gönülde sabır bırakmadı ve gönül sarayını bu şarap harap etti demektedir:

Göñülde **ṣabr** u karārum komadı sevk-ı şarāb
Vilāyet-i dil ü cānı bu ṣu harāb itdi

(G.141/3)

Şükür, tasavvufi manada sadece Allah'a yapılır. İlk derecede nefes alıp vermeden son derecede kāinat içinde Müslüman bir kul olark yaratılmaya kadar insan hep şükür içerisinde olmalıdır. Şair, aşk yolcusunun başı kendisini aşk yoluna saldığı için şükretmektedir:

Şükr kim pīşvā-yı rehrev-i ʻışk
Ey Helākī bu rāha ṣaldı beni

(G.150/5)

2.10. İhlās

Halis, temiz ve safi olmak, bitmek ve son bulmak manalarına gelir. İhlās, kalp ve ruhun hiçbir riya karışmasızın Allah'a yönelmesi, işlerin sadece Allah rızası için yapılmasıdır.[83]

Helākī Divanı'nda ihlās redifli bir gazel bulunmaktadır. Burada ihlās tasavvufi manada kullanıldığı gibi Kur'anı- Kerim'deki İhlās suresi anlamına gelecek şekilde de kullanılmıştır:

Çü düşdi ʻāleme ʻayn-ı ʻināyet-i **iḫlās**
İrişdi ādeme rāy-ı risālet-i **iḫlās**

Açıldı maṭlab-ı aʻlā-yı ʻallame'l-esmā
Seçildi maḳṣad-ı aḳṣā-yı ḥikmet-i **iḫlās**

Ḳoşuldı paye-i iclāl-i Āyetlü'l-Kürsī
Ṣunuldı māye-i efdāl-i Sūretü'l-**İḫlās**

ʻAceb mi Pertev-i nūr-ı yakīn-i vahdet ile
Olursa hādī-i güm-reh hidāyet-i **iḫlās**

---

[82] Hayrani Altıntaş, age, s. 162.
[83] Hayrani Altıntaş, age, s. 158.

K’olur mesālik-i ḥayretde ḍāllīn eymen
İrişse bedraḳa-i luṭf u himmet-i iḫlās

Helākī fâtiḥa-i fetḥ ü nuṣrat isterseñ
Dilüñden olmasun eksük tilāvet-i İḫlās

Yeter ẕünūbuñı māḥī ḥimāyet-i Hā- Mīm
Olur günāhuña kāfī kifāyet-i iḫlās

(G.71)

2.11. Fakr (Fakir)

Fakr, malı gitmek, fakir olmak manalarına gelir. Fakr mevcut olanı kaybetmemek için mevcut olmayanı talep etmemektir. Farzları yerine getirmekten aciz kalma korkusu olmadıkça rızık istediğinde bulunmamak demektir. Mutasavvıflar, Haşir suresinin 9. ayetinde geçen ‘ihtiyaçları olsa bile başkalarını kendilerine tercih ederler’ ifadesinin bu tarz bir fakr anlayışına delalet ettiğini ve bu hususun bir şeye sahip olmamak, o şeye sahip olunduğu zaman da onun senin olmadığının idrakine varmaktır, demişlerdir. Hatta bunu kuvvetlendirmek için Hz. Peygamberden rivayet edildiği söylenen ‘el-fakru fahri’(fakirlik övündüğüm bir haldir) hadisini sık sık kullanırlar.[84]

Eserde fakr kelimesinin kullanıldığı terkipler arasında gam-ı fakr:

Yazdı tapuña bār-ı ġam-ı faḳr u fākadan
Göz yaşı ile bir suḫan-i muḫtaṣar ḳalem

(Ks.1/17)

Fakirlik üzüntüsünün yükü anlamına gelen bār-ı gam-ı fakr:

Bār-ı ġam-ı faḳrumı götürmez
Ne deñlü olursa kūh-ı sengīn

(Ks.4/7)

Fakirlik ateşi anlamına gelen nār-ı fakr:

Vaḳtıdur eger bu nār-ı faḳrı
Āb-ı keremüñ iderse teskīn

(Ks.4/9)

İnsanın fakirlik ateşi ile döne döne gam meclisinde ciğerleri dağlanmış ve kabap gibi yanmıştır:

---

[84] Hayrani Altıntaş, age, s. 155-156.

Nār-ı fakr ile niçe döne döne
Bezm-i ġamda cigeri ola kebāb

(Ks.3/17)

Helākī-i fakīr tamlamaları mevcuttur:

Bilse kul olduğını saña **Helākī-i fakīr**
Ġamdan āzād oluban başına sultān olsa

(G.123/5)

2.12. Kabz- Bast

Bast, yaymak, sermek, döşemek manalarına gelir. Havf ve reca halinden sonra uğranılan bir haldir. Kabz haline benzer, belki ondan biraz daha şiddetlidir. Kabz halinden hemen sonra gelir. Kabz halinde göğüs kafesinin sıkıştırıldığı ve daraldığı bağırsakların adeta birbirine geçtiği hissedildiği halde, bast hali bunlardan kurtuluş, açılma ve hafifleme halidir. Kabz halinin şiddetine eşit olarak bast hali de aksi yönde bir şiddet gösterir. Tasavvuf kitapları hakikat ehlinin kabz ve bast hallerinden Allah'a sığındıklarını ifade ederler.[85]

Kabz, bir şeyi parmak uçlarıyla tutup almak manasına gelir. Kabz, bast gibi kuru tekellüften düşüren hallerden bir haldir. Her iki halin gelişi kesb ile olmadığı gibi gidişi de cehd ile değildir. Kabz bazen insanı güç duruma sokar, kalbinde sıkıntı hissettirir, fakat bunun sebebinin ne olduğu bilinmez. Sufiler bu hale boyun eğmek gerektiğini söylerler. Çünkü vaktin hükmüne boyun eğen sıkıntıdan (kabz'dan) kısa zamanda kurtulur.[86]

Ancak Helākī Divanı'nda bu terimler tasavvufi anlamında kullanılmamış olup sözlük anlamları ile kullanılmıştır.[87] Kabz, tutmak; bast ise yaymak, açmak anlamlarındadır.

2.13. Hayret

Tasavvufta hayret, kalbe gelen bir tecelli karşısında sālikin düşünemez ve muhakeme edemez hale gelmesidir.[88]

Sen bu esrār-ı leb-i meyguñ ile ey muġbeçe
Ālemi sermest ü **hayrān** eylemezsen uşda ben

(G.114/3)

[85] Hayrani Altıntaş, age, s. 155.
[86] Hayrani Altıntaş, age, s. 159.
[87] İşidildi ki **kabz** olmışsın
Anı **bast** eylemege müshil yi (K.6/1)
[88] Süleyman Uludağ, age, s. 163.

2.14. Melāmet

Melāmet; kınamak, kötülemek, yermek anlamlarına gelir. 9. asırda Irakta Melāmetīler tarikatı ortaya çıkmıştır. Bu yolda olanlara melāmet ehli, melāmetī, melāmī denilmektedir:[89]

Helākī, melāmet şarabıyla meyhaneler içinde derbeder olmuştur:

Cām-ı mey-i **melāmet** nūş itmese Helākī
Meyḫāneler içinde gezmezdi der-be-der mest

(G.11/5)

Kendisinin bu sarhoş ve rezil halini gören ehli selāmet Helākī'yi melāmet ehli sanmasın demiştir:

Helākīyi görüp sermest ü rüsvay
Melāmet itmeñ ey ehl-i selāmet

(G.12/5)

Aşağıdaki beyitte melāmet askeri tabiri kullanılmıştır:

Mecnūn ki ġam vilāyeti ser-'askeri durur
Ḫayl-i belā vü ceyş-i **melāmet** sipāhıdur

(G.53/3)

2.15. Zühd- Takva

Takva, sakınmak, Allah'tan korkmak manasındadır. Nail olmadığı nimetler konusunda güzel bir tarzda tevekkül etmeye, elde edilen nimetlere rıza göstermeye, elde edilemeyenlere de en güzel tarzda sabretmeye takva denir. Bu hal Allah ile sükūn bulmak ve bu durumdan zevk almak demektir. Allah'a en güzel şekilde itaat ile her türlü davranışta son derece dikkatli olunması, her fiilde çok yüksek derecede hassasiyet gösterilmesi, şükredilmesi, nimetlerin inkār edilmemesi de takvadır.[90]

Zühd, isteksiz, rağbetsiz olmak, dünya arzularından vazgeçmek, kendini dine Allah'a ibadete adamış manasına gelir. İçinde bulunulan makam ve manevi zevke göre tarif edilen zühd, dünyayı terk etmektir. Mutasavvıflar zühdün hem helalde hem de haramda olacağını söylemişlerdir. Bir kısmına göre ise zühd, kasr-ı emeldir.[91]

Kırmızı şaraba merhaba diyen yazar zühd ve takvaya veda ettiğini beyan etmiştir. Aslında şair tövbesini bozan mey düşkünlüğü zühd ve takvasına da zarar vermektedir:

---

[89] Abdulkerim Kureyrī, age, s. 312.
[90] Hayrani Altıntaş, age, s. 163.
[91] Hayrani Altıntaş, age, s. 165-166.

Merḥabā ey cām-ı şahbā merhabā
El-vedā’ ey **zühd ü takvā** el-vedā’

(G.77/6)

Esās-ı tevbemi bir seng-dil harābitdi
Binā-yı **zühd**ümi bir serv-kad türāb itdi

(G.141/1)

Belālu göñlüme mahbūb u mey gamı düşdi
Namāz u tā’at u **takvā**dan ictināb itdi

(G.141/4)

2.16. Ma’rifet

Ma’rifet tasavvuf ehli bir insanın sahip olması gereken önemli bir meziyettir. Ma’rifet, bilmek bir şeyi düşünerek, tefekkür ederek sonucunu, inceliğini bilmek, kavramak, algılamak, ilim manalarına gelir. Yüce Allah’ı sıfat ve isimleriyle tanıyan, ona karşı görevlerinde sıdk ve ihlās üzere bulunan, ondan başka hiçbir şeye kulak asmayan, ilahi adaletin tasarruflarının ne şekilde cereyan ettiğine dair olan sırları yüce Allah’ın tarifi ve talimi ile alan kimse arif, onun bu hali de ma’rifettir. Ma’rifet ilhamdır; arif ise ilhama mazhar olan velī ve sūfi demektir.[92]

Her sözüñ olursa dür-i **ma’rifet**
Fāyide ne çünki tutulmaz ḳulag

(G.78/7)

Dīd [ü] vādīd-i fenadañ **ma’rifet** ḥarç itmede
Ehl-i ‘irfāna agız açdurmayan şakrak dede

(G.131/4)

2.17. Devr

Tasavvufta bir devir nazariyesi vardır. Ālem-i gaybdan Ālem-i şuhuda inen varlık evvela cemat, sonra nebat sonra hayvan en sonra insan suretinde tecelli eder. Kudret, bu sırrı, böylece anasırdan geçerek, insan mertebesine yükselince, asıl hakikatinden haberdar olmak ve aslına kavuşmak ihtiyacını duyar. Ondan sonra derece derece yükselerek Hakka vasıl olur. Ālem-i gaybdan Ālem-i şuhuda inmesi seyr-i nüzul tekrar anasırdan yükselerek asıl menbaa kavuşması Seyr-i Urūç tur ki işte buna devir derler.[93]

---

[92] Hayrani Altıntaş, age, s. 160.
[93] Agāh Sırrı Levend, age, s. 34.

Ṣafā-yı vaḥdet umañ sāḳī bezm-i keşretden
Bir el önürdi götürsün bu **devr** içinde ayaġ

(G.80/3)

Raḳs urup şevḳ-ı lebüñle meclisüñde sāgaruñ
Döne döne itdügi **devrañ**ı andum aġladum

(G.99/4)

Gözlerüm cāmını ḳan yaş ile gören didiler
Devr ider bezm-i belāda iki ṭopludur bu

(G.120/4)

2.18. Belā

Azap, musibet, felaket, imtihan anlamlarını içinde barındıran belā, tasavvufi manada Allah'ın kulunu denemesi, kendisinde mevcut bulunan iyi hallere gerçekte sahip olup olmadığını Allah'a fiilen göstermesi; bu amaçla kulun Allah'a yakınlığı ölçüsünde Allah'ın kulunu sıkıntıya sokması ve kulun da bunlara sabretmesidir.[94]

Eserde belā en sık kullanılan tasavvufī unsurdur. Sevgilinin belāsı, dert ve belā, belā tepesi, sevgilinin zülfünün belāsı, belā taşı, belā köseşi, ayrılık belāsı, kirpik belāsı, belā ateşi, gönül belāsı, kara belā gibi terkipler beyitlerde yerini almıştır.

Sevgilinin zülfünde gönlü ikamet eden aşığa gam ve belālarda zülüf yakın arkadaş olmuştur:

Zülfüñde ki dil muḳīm olupdur
Ġam yār u **belā** nedim olupdur

(G.32/1)

Helākī'yi görenler 'bu kadar dert ve belāya düşen başka biri var mı?' demeye başlamıştır:

Derdüñle Helākīyi gören dir
Bu deñlü **belā**da kim olupdur

(G.32/5)

Helākī'nin viran gönlünde dertsiz ve belāsız bir an olmadığı için şair bunların misafir olmadığını belirtmiştir:

[94] Süleyman Uludağ, age, s. 71.

Dil-i vīrānumı derd ü **belā**dan bulmadum ḫālī
Müsāfir ḳonmamaġ olmaz Helākī bu ʻimāretdür

(G.35/5)

Belā o derece çoktur ki belā tepesinin başı aşığın başı olmuştur:

Belā kuhsārınuñ başı başumdur
Fenā seylābınuñ ʻaynı yaşımdur

(G.39/1)

Aşığa benlerin gamı ve zülüflerin belāsı yeter:

Ḫaṭṭuñ ġamıyle ʻāşıḳa zülfüñ **belā** yeter
Ḥadden aşurma cevrüñi ey pür-belā yeter

(G.41/1)

Aşığın talebi uzun boylu sevgiliye kavuşmakken Allah ona bin belā nasip etmiştir:

Ḳad-i bālāsın istedüm yüz kez
Ḥaḳ naṣīb itdi biñ **belā** ile

(G.122/4)

Sevgilini tavrının yanında sevgilinin zülüfleri de aşığı kara bir belāya salmıştır:

Gam-ı hālinden ayru zülf dahi
Bir **belā-yı siyāh**a saldı beni

(G.150/4)

Her ne olursa olsun āşığa şair tarafından nasihat olarak ʻgönül belāsından şikāyet etme çünkü sana bunları senin en çok istediğin mahbub ve şarap etti' denilmiştir:

Şikāyet itme Helākī göñül **belā**sından
Saña bu işleri maḥbūb ile şarāb itdi

(G.141/5)

2.19. Vahdet- Kesret

Bu dünya, kesret dünyasıdır. Ancak kesret içinden vahdete giden bir yol vardır. Bu yolu bulan için kesret artık vahdete döner. Kesret içinde vahdeti bulabilmek; sanat eseri üzerinden sanatçıyı anlayabilmek gibidir. Bu kesret ālemi bir olan Allah'ın eseridir.

Divan'da kesret çokluk, kalabalık, halk tabakası anlamları ile yer alır, bunun yanında sevgilinin saçı, ayva tüyleri tasavvufi mahiyette kesreti temsil eder. Sevgilinin

yanağı ise vahdettir. Hz. Peygamber'in gönlü (sırlar hazinesi) vahdet noktasının merkezidir. Arif olanlar, vahdeti delilsiz kabul eder. Vahdet meclisinin zevki, insanın gönlünü Allah'la birlikte tutup, kendisini aradan çıkarması yani fenāfillah'tır.[95]

Gonca zar-ı vahdet olsun taze dayım şolmasun

(Tah.7-V/1)

Vaḥdet meyin Helākī nūş itmeyince dilden
Ref' olmadı şevāġil nefy olmadı ḫavāṭir

(G.51/7)

Bezm-i kes̱ret nene yarar be Helakī yüri var
'**Ālem-i vaḥdet**i elden ḳoma **vaḥdet** yegdür

(G.33/5)

2.20. Fena- Beka

Beka, kalmak, durmak, eski halinde kalma, sürmek, devam etmek, baki olmak manalarına gelir. Fena sözün insandaki kötü sıfatların yok olmasına işaret etmesi gibi, beka sözü de insanda güzel huyların ortaya çıkması ve bunların devam etmesine delalet eder. Mutasavvıflar beka sözünü çoğunlukla 'tehalluk-ı bi-ahlakillah' (Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak) ifadesi şeklinde anlamışlardır.[96]

Fena, bir şey tükenmek, yok olmak manasındadır. Fena, ıstılahta insanların kötü sıfatlardan kurtulması hali olup nefsanī haz ve arzularının yok olması demektir. Kulun daima içinde kendini yok ettiği varlıkla meşgul olması sebebiyle eşyadan tamamen yok olması halidir.

Budizm'deki Nirvana'da fani olma hali ile tasavvuftaki fena hali arasında 'Şarkiyatçılarca' bir benzerlik bulunuyorsa da hakikatte böyle bişey söz konusu değildir. Çünkü tasavvuftaki fena hali insanın yerilmiş kötü sıfatlardan temizlenmesi, Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği şekilde nefsin mutmainne derecesine çıkması ve insan şuurunun bütün bölgelerinin sadece Allah düşüncesiyle kaplanması olduğu halde, Budizm'de fiziki bir yok oluş söz konusudur.[97]

Hak yolu, aşk ve muhabbet yoludur. Fena ve beka yolu da aşksız kat edilemez. Aşk ateşi gönle düşünce oradaki bütün dünyalık şeyleri yakıp yok eder, âşıkta kendinden başka hiçbir şey bırakmaz ve sonunda aşığı fena âlemine ulaştırır.

[95] Haluk Aydın, Cevri Divanı'nın Tahlili, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Balıkesi Üniv. SBE, 2010. s. 130.
[96] Hayrani Altıntaş, age, s. 155.
[97] Hayrani Altıntaş, age, s. 156.

Bekā kuhsārınuñ başı başumdur
Fenā seylābınuñ ‘aynı yaşımdur

(G.39/1)

Divan’da 143. gazel bakī rediflidir. Bu gazelin ilk beyitinde şair, talihim yardım etmezse zillet devam edecek, yükselmek yok ise alçaklık köyü kalıcı devam edecek demektedir:

Devlet el virmez ise dāmen-i zillet **bākī**
Evc-i rif’at yoġ ise kūy-ı mezellet **bākī**

(G.143/1)

Aşağıdaki beyitte tasavvufta fanilik dünyaya, bakīlik ahirete nispet edilerek söylenmiştir:

Eyleyüp **dār-ı fenādan** rıḥleti
Ṭutdı çün **ḳaṣr-ı baḳā**da cāy şeyḫ

(K.8/2)

2.21. Māsivā

Allah‘tan başka her şeye, māsivā denir. Dünya hayatı ile ilgili mal mülk gibi şeyler de māsivādan sayılır. Eserde de māsivā kelimesi tasavvufī manada kullanılmıştır.

Ölmedin cehd it ‘avāyıkdan Helākī ol ḫalāṣ
Māsivāyı terk idüp sa‘y eyle Mevlādan yaña

(G.5/7)

Aşağıdaki beyitte doğrudan māsivā kavramı kullanılmasa bile ‘insanı Allah yolundan alıkoyan’ ifadesi tasavvufī manada māsivāya işarettir:

Helākī ḫāk-i rāhı olmaġa terk-i dil ü cān it
Seni yoldan alıḳoyan bilürsin bu ‘avāyıḳdur

(G.42/5)

2.22. Kul

Abd, bende, köle anlamlarına gelen kul, tasavvufi anlamda mürit, derviş demektir. Müritler ve dervişler şeyhlerine kul olmayı şeref saymışlardır. Fakat burada asıl maksat ve en büyük şeref yüce Allah’a tam anlamıyla kul olmaktır.[98]

[98] Süleyman Uludağ, age, s. 220.

Bilse **ḳul** olduġını saña Helākī-i faḳīr
Ġamdan āzād oluban başına sulṭān olsa

(G.123/5)

2.23. Tevazu

Tevazu, alçakgönüllü olmak manasına gelir. Tevazu Hakk'a teslim olmak, onun hükmüne boyun eğmektir.[99]

Ayaḳ baş gel serīr-i 'Arşa diyü
Tevāzu 'birle Kürsī düşdi pāya

(G.128/6)

Yüziñi yirden götürmez irse başı göḳlere
Mā-ḥasal ḥaylī **tevāzu** eḥlidür topraḳ dede

(G.131/7)

2.24. Vuslat- Firkat- Hicran

Sevgiliye kavuşmaya, ona ermeye, onunla olmaya vasl, vuslat, visāl, vusūl; ondan ayrı kalmaya hicran, firkat, firāk, fasl, infisal, inkıtā denir.[100] Helākī Divānı'nda daha çok vasl, vuslat, hicran, firkat ve firāk kavramları geçmektedir. Birbirinin zıttı olan vuslat ve firkat birkaç beyitte de birlikte kullanılmıştır.

Şair, gam ve ayrılığı sevgiliye kavuşmaya tercih etmektedir. Yine aynı beyitte ayrılık korkusundansa kavuşma zamanını ümitle beklemenin daha iyi olcağını ifade etmiştir. Aslında āşık kavuştuktan sonra ayrılma acısını çekmektense kavuşurum bir gün diye beklemenin güzelliğini belirtmiştir:

'Ālem-i vaṣl u ṣafādan ġam u **fürkat** yegdür
Bīm-i **hicrān**dan ümīd-i dem-i **vuṣlat** yegdür

(G.33/1)

Aşağıdaki beyitte visal-firak, ırak-yakın, kelimeleri ile tezat sanatı yapılmıştır. Şair, 'sana kavuşursam uzaklar yakın olur, ayrı kalırsak yakınımdakiler bile bana uzak olur' demektedir:

Viṣālüñe irişürsem gelür ıraġ yaḳın
Firākuña şataşursam olur yaḳınum ıraġ

(G.80/4)

[99] Hayrani Altıntaş, age, s. 164.
[100] Süleyman Uludağ, age, s. 375.

Vuslat, firkat ve hicran kavramlarına iki örnek beyit aşağıda verilmiştir:

Bu Helākī hastaya **vuslat** yüziñ göstermeyüp
Mübtelā-yı derd-i **hicran** eylemezsen uşda ben

(G.114/5)

Vasluñ añsam ya adūlar öldürür ya bīm-i **hecr**
Vuslat icre dirliğüm budur kıyas it **fürkat**üm

(G.103/6)

2.25. Vird- Zikir

Zikr, Allah'ı zikr etmek, anmak, tespih etmek, hatıra getirmek vs. gibi manalara gelir. Zikr, Allah'ı şiddetle sevmek ve korkusunun galibiyeti altında bulunmak şartıyla gafletten uzaklaşıp müşahede sahasına geçmektir.[101] Yine H. Altıntaş aynı eserde zikirle ilgili şunları söyler:[102]

Zikirde bedeni ve ruhi bir hareket vardır. Mesela, zikir esnasında, zikir kelimesinin söylenişine göre, baş sağ omuzdan sola kalbe doğru bir hareketle yönlendirilir. Ruhi hareket, psikolojik planda dış dünyadan yavaş yavaş koparak iç âleme doğru gitmektir. Harekete geçirme rolünü tekrar edilen sözler oynar ve bunlar bir 'istek' ortaya çıkarırlar. Her türlü idrakin dışında sadece Allah düşüncesiyle beraber olma isteği. İşte bu istek, içten dışa ve dıştan içe doğru bir hareketin sebebi olur.

Ḳıṣṣa ṣanma ġuṣṣa-i derd-i derūnum şerḥidür
Ey Helākī 'ālem içre **ẕikr** olan efsāneler

(G.37/5)

Bir mehün nam-ı 'azīzi ḥırz-ı cānumdur benüm
Yā 'Azīz ismi yine **vird-i zebān**umdur benüm

(G.104/1)

Şevk ile çarh semā' ide Helākī şeḳsüz
Halka-i zikre gelürse o dilārā bu gice

(G.124/5)

2.26. Ah

Ah, sözlükte acı duyulduğunda söylenen söz olarak[103] ifade edilir. İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü adlı eserinde Klasik şiirimizdeki 'ah' kavramını şöyle açıklar:[104]

---

[101] Hayrani Altıntaş, age, s. 166.
[102] Hayrani Altıntaş, age, s. 68-69.
[103] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts
[104] İskender Pala, age, s. 10-11.

Bir acı ünlemidir. Divan şiirinde aşığın aşk ateşiyle gönlünden çıkan bir duman olarak düşünülür. ‘Ah’ denildiği zaman, ağızdan çıkan buğu münasebetiyle hüsn-i ta’lil sanatı kullanılır. Ağızdan çıkan buğun göze yükselmesi nedeniyle ‘mazlumun ahı yerde kalmaz/çıkar aheste aheste’ atalar sözüne konu olmuştur. Böylece ah ateşi göklere yükselir ve Allah katına ulaşır. Āşık bazen öyle ateşli ah eder ki onun ateşinden gökte yıldızlar, ay ve güneş tutuşur, yanar. Nitekim bu nedenle parlamaktadırlar. Ah, bazen oka benzetiler ve bedduanın kısa zamanda yerini bulacağına işaret edilir. Bazen de bu ok ile sevgili denen keklik avlanmış olur. Yerine göre ah, namludan fırlayan bir top gibidir, her yeri yerle bir eder. Bazen bir bayrak olur, göklere çekilir. Bazen rüzgārın önüne katılıp sevgiliye aşığın durumunu anlatan bir tercüman olur. Ateşli ahların tesiri sevgilinin demir ve taş gibi olan gönlünü yumuşatır. Yine bu ateşler ile sevgilinin mahallesi tutuşacak ve āşığın gözyaşları seli ile söndürülecektir. Ah sabahlara kadar sürer ve hatta sabah ezanı sanılıp halkı uyandırır. Bütün bunlar karşısında sevgili yine kayıtsız kalır ve aşığa yüz vermez. Bu onun için gurur okşayıcı bir durumdur, devamını arzular. Ahın en önemli sebebi sevgiliye kavuşamamak ve onun özlemini duymaktır. Oysa küçük bir ihtimal ile āşık sevgilisine kavuşacak olsa bu ahlar yine devam eder. Çünkü āşık bu seferde ayrılık anını düşünerek ah edecektir. Bazen sevgilisi tarafından ayıplanmak korkusuyla ahını gizleyen āşık, bazen de ahların kötü netice vermesi sonucu feryadını arttırabilir. Divan edebiyatında ah ile ilgili birçok teşbih ve mecazlar kulanılmıştır. Birkaçını şöylece sıralayabiliriz: rüzgār, bad-ı seher, hava, bayrak, mancınık, ok, cerez, ra’d, huruş, rah, ferraş, mahrem, üd, ateş, duman, çerağ, şule. ‘Ah’ Arap harfleriyle yazıldığı zaman güneş ile güneşin yaydığı ışınlara benzetilir. Benzetmede, he harfi kurşunu, elif ise ışınları karşılar.

Ah, belā ve gam ile birlikte eserde en sık kullanılan kavram olmuştur.

Aşığın ah ettikçe gökler sise pür ateşe boyunmaktadır:

Boyanan göklere **āh** itdigümce
Duḫān-ı sīne-i pür-āteşümdür

(G.39/2)

Eserde ‘ah’ kavramı ile ilgili örnek olarak aşağıda bazı beyitler verilmiştir:

ʿÖẕr-ḫāh ola Helākī umaram cürmüñ içün
Eşk-i ḥasret aḳıdup nāle ile **āh**a yüz ur

(G.45/5)

Olma dirdüm nāle-i ‘uşşāḳa her dem hem-nefes
Āh u zāruñ diñmesün ey dil ki ṭutmaduñ nefes

(G.65/1)

Ey ‘andelīb-i zār yeter **āh** u nāle çek
Devr-i gül oldı yār ile ṣāfī pīyale çek

(G.87/1)

Çekelüm dūd-ı **āh**-ı dil-sūzı
Na'ra-i 'āşıḳāne eyleyelüm

(G.100/5)

Sinemde dāġ-ı ṣıfr u elif dilde sūz u **āh**
Derd-i deruñum oldu Helākī bir iken oñ

(G.111/5)

Āteş-i derd-i derūnumdan dil **āh** eylesem
Şu'leler żāhir olur bu sīne-i sad-çākde

(G.118/4)

Bir yüzi gül firākı bülbül-veş
Yine feryād u **āh**a ṣaldı beni

(G.150/2)

2.27. Gam

Gam eserde genellikle sevgiliden gelen bela, cevr ile birlikte bezm-i gam, gam vilayeti, leşker-i gam, nar-ı gam, nakd-i gam gibi terkiplerle kullanılmıştır.

Gam, āşığın hattından kaynaklanabilir ve bu āşık için gam bezmidir, zevk ve sefa yeridir:

Ḫaṭṭuñ **ġam**ıyle 'āşıḳa 'āşıḳa zülfüñ belā yeter
Ḥadden aşurma cevrüñi ey pür-belā yeter

(G.41/1)

Eşküm şarāb u nāle rebāb u ciger kebāb
Bezm-i ġam içre baña bu 'ayş u ṣafā yeter

(G.41/2)

Āşık gam içinde sinesini dağlar ancak acısını dindirmek için yeni yeni karanfiller dikmektedir:

Ġamuñla lāle gibi sīneye urup ṣad dāġ
Sifāl-i sīnede dikdüm yeñi karanfüller

(G.52/2)

Gam bir vilayettir ve āşık bu vilayetin ser-askeridir:

Mecnūn ki **ġam vilāyeti** ser-'askeri durur
Ḫayl-i belā vü ceyş-i melāmet sipāhıdur

(G.53/3)

Gam ile ilgili aşağıda birkaç beyit verilmiştir:

Bir ayaġ ile ṣurāhī ṭaġıdur merdāne-vār
Leşker-i ġam ṭutduġınca başuma hengām

(G.55/4)

Naḳd-i ġamuñ ki maḫzen aña ṣadr-ı sīnedür
Cān ile ṣaḳlasam n'ola beglik ḫazīnedir

(G.56/1)

Bir yaña **nār-ı gam**u bir yaña daġ-ı hasret
Yaḳdı yañdurdı beni her biri bir yañumdan

(G.115/3)

Yeter itdüñ **ġam-ı hecr** ile Helākīyi helāk
Begüm inṣāfid e ẓulm ise ḫōd oran oldı

(G.146/5)

Aşağıdaki beyitte Helākī 'ayrılık ateşi ve gam selleri ciğerine kaynar sular koyup onu haşladı' demiştir:

Seyl-i ġamuñla āteş-i hecrüñ Helākīnüñ
Ḳaynar ṣular ḳoyup ciğerin yakdı ḫaşladı

(G.153/5)

2.28. Akıl

Tasavvufta akıl, hak ile batılı birbirinden ayırt etmeye yarayan Rabbānī latife, nurdur. Tasavvuf dilinde insan aklına akl-ı cüzi ve akl-ı mecaz denir. Aklın ulaştığı son nokta hayrettir, hayretin sonucu sekrdir yani sālik rububiyeti temaşa edince aklını yitirir.[105]

Akıl sevgili ile ilgili bazı unsurları tam olarak idrak edemez. Beyitte sevgilinin ağzındaki sırra aklın vakıf olamayacağı ifade edilmiştir:

Dehānı rāzına vāḳıf degül **'aḳl**
Miyānı sırrın idrāk eylemez ḥiss

(G.66/4)

Çü gördi mezra'-ı dehre meh-i nev olmış dās
Dürūd-ı ḥāṣıl-ı 'ömrini **'āḳıl** itdi ḳıyās

(G.67/1)

[105] Süleyman Uludağ, age, s. 32-33.

Helākī akıl teklifini kabul etmemektedir çünkü aşkından deliye dönmüştür ve hiçbir şeyle mükellef olmadığını anlatmıştır:

Helākīye **teklīf-i ‘akl** itme vā’iz
Bilürsin ki mecnūn degüldür mükellef

(G.82/5)

2.29. Hikmet

Hikmet kelimesi sözlükte, bilgelik, Allah'ın insanlar tarafından anlaşılamayan amacı anlamına gelmektedir.[106] Tasavvufta düşünme melekesinin itidal halinde olması, Hakka uygun düşen söz[107] demektir.

Divan'da esrar-ı hikmet, hikmet-i ihlās tamlamaları görülmektedir:

‘İlm-i iḥyādan ḳılup ‘Īsā lebüñ fetḥ-i kelām
Söylese **esrār-ı ḥikmet** Bū-‘Alī ḥayrān olur

(G.54/2)

Açıldı matlab-ı a‘lā-yı ‘allame'l-esmā
Seçildi maḳsad-ı aḳsā-yı **ḥikmet-i ihlās**

(G.71/2)

Cān çihresine Haḳḳā tendür Helākī hāyil
Zirā husūf-ı māha **ḥikmet**tedür sebeb arż

(G.73/5)

Bu ne **ḥikmet**durur ki derd-i derūn
Şerbet ile şifādañ itmez haz

(G.75/2)

2.30. Tarikat İle İlgili Unsurlar- Kavramlar –Terimler

Tarikat, kelime manası itibariyle yol demektir. Tarik, yol demek, çoğulu taraik de yollar demektir. Tasavvuf edebiyatında ise, ıstılahi bir mana kazanır. Allah'a giden yol; Allah düşüncesiyle beraber olmak için kullanılan yol manasına gelir. Allah düşüncesinin amil ve etken olmasını temin gayesiyle teşekkül etmiş müessese manası da bu ifadelerin içinde yer alır. Bir diğer manada ise tasavvufī planda gerçekleştirilecek biyolojik ve psikolojik uygulamaların teşkilatlanmasıdır. Mutasavvıflara göre, tarikat, ‘seyrun ile kalp planında Allah'a doğru yol alma, yükselmedir veyahut şeriatın bilmek olmasına mukabil, tarikat, bilinen ve alışılmış İslam'ın hükümlere ek olarak bir dizi hususi ilkeler üzerine kurulmuş müşterek yaşayışı gösterir.[108]

---

[106] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts
[107] Süleyman Uludağ, age, s. 169.
[108] Hayrani Altıntaş, age, s. 79.

Āgah Sırrı Levend, Tarikata giden yolu üçe ayırmaktadır:[109]

Birincisi: Fikir ve nazar tarikidir. Bu, şeriat erbabının tuttuğu yoldur. Fikir ve nazar tariki için vasıta akıldır. Bu da ya istidlal, yani külden cüz'e varmak yahut istikra, yani cüzden külle erişmekle olur. Bunlar, ameli sahada, namaz kılmak, oruç tutmak, Kur'an okumak, hacca ve gazaya gitmek gibi zahiri amellerle mukayyet olurlar. İçlerinde, bayram günlerinden gayri iftar etmeyenler, bütün gece namaz ve niyazla meşgul olanlar vardır. Daima hayr ve hasenatta bulunurlar. Fakat bu yol aşk yolu olmadığı için bununla Hak'ka ulaşmak çok zordur.

İkincisi: Tasviye veya zevk ve şuhut tariki. Bu da, mücahede ve rizayet ile olur bu yoldan gidenler kibir, riya, haset, gazap, mal ve makam hırsı gibi kötü şeylerden temizlemeye çalışırlar. Kalbi, tevhidin nuruyla ve dünya alakalarını kesmekle tasfiye ederler.

Üçüncüsü: Zat-ı ehadiyyete seyr ve seyahat yolu. Bu yol için vasıta aşktır. Bu yoldan gidenler diğerlerine nazaran gayelerine daha çabuk erişirler bunlar ehl-i cezbe olup mevt-i iradi ile ölürler. Yani kendilerini ölmüş addederek dünyadan alakalarını keserler.

2.30.1. Işıklar(Tarikat)

Osmanlılar zamanında bazen Bektaşilere, Alevilere, Hurūfilere ve Rāfızī eğilimli derviş zümrelerine ışık taifesi adı verilmiştir. Bunlar adına tesis edilecek vakıfların dinen geçerli olamayacağı kaydedilmiş, fermanlarda bu ışıklar zümresine dikkat çekilmiştir:[110]

Çekilür āhlar dem dem dögilür sīneler güm güm
Işıklar gibi ʻāşıklar yürür tabl u ʻālemlerle

(G.125/5)

2.30.2. Semā

Sözlük anlamı duymak, işitmek olan semā; ıstılahta mūsikī nağmelerini dinlemeye, dinlerken de vecde gelerek coşkuyla raksetmeye, dönmeye denir. Mevlevī literatüründe semā, ritm ve mūsıkī eşliğinde yapılan, sağdan sola kalbin etrafında çark atıp dönerek icra edilen bir nevi ibadet manasında kullanılır.[111]

H. Altıntaş'a göre, sema, şöhret, ün, şarkı, işitmeye değer şey, işitilerek kabul edilen şey anlamına gelir. Kur-an'ı dinlemek ve ondan zevk almak, şiir dinlemek ve ondan zevk almak, ses ve name dinlemek ve ondan zevk almak gibi manalarda kullanılan sema gafletin eseri olarak dağınıklık halinden topluluk haline gelebilmek için

[109] Agāh Sırrı Levend, age, s. 25.
[110] Süleyman Uludağ, age, s. 178.
[111] Kaplan Üstüner, age, s. 417.

müptedilere ait bir alet ve vasıtadır. Sema tövbekārda, müştakta, mü'minde, müride farklı neticeler meydana getirir. Mutasavvıflarca insanı şeriatın dışına çıkarmayan besteli şiirlerin dinlenmesi mübah addedilmiş, buna bağlı olarak kulu vecd haline ulaştıran bir vasıta olarak kabul edilmiştir.[112]

Cām-ı 'ışk ile Helākī mest olup
Nāydan bu nāleye tutar **semā'**

(G.77/5)

Uṣūl ile dilber ki elde tutar def
Semā' u ṣafā ile 'āşık geçer kef

(G.82/1)

Şevk ile çarh **semā'** ide Helākī şeḳsüz
Ḫalḳa-i ẕiḳre gelürse o dilārā bu gice

(G.124/5)

2.30.3. Abdal- Arif- Fakīh

Abdal, birinin yerine geçmek, değiştirmek, karşılık anlamlarına gelen 'bedel' kelimesinin çoğuludur. Allah āşıklarına abdal denilmiş ve tekil anlamda kullanılmıştır.[113] Az yiyen, az uyuyan ve az konuşan, halk arasında ama onlardan ayrı gezgin dolaşan, duası hemen kabul olan, bir anda birden fazla yerde bulunabilen (tayy-ı mekān) Allah dostlarıdır:

Ey Helākī şoyınıp **abdal** olurdum ben dahi
Tekye-i 'ālemde bulsam bir güzel ṣoylak dede

(G.131/11)

Arif, irfan sahibi, Allah'ı tanıyan kişidir. 'Nefsini bilen, Allah'ını bilir.' mealinde bir hadis-i şerif vardır. Sufiler irfanın bir Allah vergisi olduğunu ve bu yüzden ilimden üstün olduğunu iddia ederler. İlim aklın, irfan ise duygunun eseridir. Arif olmanın yolu kitabi bilgiyi aşmaktan geçer. Arif ilm-i ledün denen ilahi hakikatlar bilgisini, öğrenmek ve çalışmak yoluyla değil, ilham, hal ve şüphe perdesinin ötesine geçme yoluyla elde eder. Can gözleri açıktır. Arifler Allah'a sevap kazanmak için değil, Onun emrini yerine getirmiş olmak ve zatını ibadete yegāne layık zat bildiklerinden ibadet ederler. Yani arif, Allah'ın varlığını idrak ederek gerçek olmayan varlıklardan geçip tanrı varlığı ile var olan kişidir. Arifler için 'arif-i bi'llah, kutb, veli, ehl-i din, ehl-i yakīn, ehl-i hal, ehl-i tahkik' tabirleride kullanılır. Divan şiirinde şairler sevdiklerini arif kisvesiyle vasfederler. Bunu içinde arifin her şeyi bilmesi, bazı remizlerle aşığa bir şeyler anlatması gibi özellikleriyle alınır. Arif zahidin karşısındadır. Zamanını zikirle geçirir.

[112] Hayrani Altıntaş, age, s. 162-163.
[113] İskender Pala, age, s. 2.

Hiçbir menfaati olmaksızın hizmet etme özelliğine sahiptir. Cömert ve kanaatkārdır. Tevekkül sahibidir ve acılara dayanmasını bilir.[114]

Cān virüp yāra būsesin alalum
Sohbeti ʻ**ārifāne** eyleyelüm

(G.100/6)

Fakīh, İslam hukuku anlamına gelen ʻfıkıhʼ ilmi ile uğraşan kimseye denir. Şair, ʻey fakīh sevgilinin zülüflerinin şevki ile sabah akşam Nur ve Duhan surelerini okuyalımʼ demiştir:

Zülf ü ʻiẕārı şevḳı ile vird idüp **faḳīh**
Her ṣubḥ u şām sūre-i Nūr u Duḫān oḳur

(G.30/4)

2.30.4. Rind- Zahid- Sofi

Rint ve Zahit divan edebiyatında boğaz boğaza gelen birbirine zıt iki tiptir. Rind, divan şairlerinin hüviyetidir. Divan şairleri, şahsen nasıl bir hayat takip ederlerse etsinler, daima dünya alāyişinden uzak bulunmak, maddeye kıymet vermez görünmek isterler. Onlar için cihanın bir pul kadar değeri yoktur. Daima rintlikten bahsetmeleri laubali ve derbeder görünmeleri bundandır. Ağzına bir katre içki koymayanların bile zaman zaman meyhaneden, şaraptan ve sakiden bahsetmeleri de yalnız bazı hakikatleri tasavvufi remizlerle ifade etmek istemelerinden değil belki rint ve derbeder görünmek arzusuna uymalarındandır.[115]

Rintliği şiar edinen divan şairi, zahitten hiç hoşlanmaz. Her hadiseye çatık kaşla bakan, her mubahı haram sayan, her hükmü, kafası ile denk olan kara kaplı kitaptan harekete ʻgünahtırʼ diye şahadet parmağını kaldıran zahidin hususi hayatı, kitabının kabı gibi karadır.[116]

Zahit Allah için riyazet yaptığından sararıp solduğunu beyan ederek aslından içindeki hastalığını da görünür ettiği ortaya konulmuştur:

Beñzüm riyāżet ile ṣarardı diyü **zāhid**
Başladı ʻilletini bāṭından itdi ẓahir

(G.51/3)

Zahit kulluğunu görevini yerine getirmiştir o zaman rind de görevini yerine getirmelidir. Onun görevi riyayı bırakıp meyhanede varını yoğunu daima meye vermektir:

---

[114] İskender Pala, age, s. 25-26.
[115] Agāh Sırrı Levend, age, s. 558.
[116] Agāh Sırrı Levend, age, s. 561.

Tāc-ı zerḳı yire ur delk-ı riyāyı çāk it
Rind isen varuñı meyhānede reḥn-i meye çek

(G.90/4)

İbadet ehli olan zahide bir öneri vardır. Devamlı kuru duvara değil de sevgilinin mihraba benzeyen kaşı için secde yapması tavsiye edilmiştir:

Deñidür ol kaşı mihraba secde kıl **zāhid**
Nedür bu bir kurı dīvāra dāyimā secde

(G.129/3)

Ancak zahid bu öneriye uymaz zahit kaşın aksini görünce secdeden vazgeçer:

Arka virmez Kā'beye baş egmez ey büt kıbleye
Her ne **zāhid** kim kaşun aksiñ göre miḥrābda

(G.133/3)

Tasavvuf ehline sufi denmektedir. Sufi, nefsinde fani, Allah ile baki ve görünüşte halkın içinde ancak kalbi daima Allah ile beraber olandır.[117]

Aşığın sufiden tek beklentisi kendisine şeyhlik etmeden Allah yolundan bahsetmesidir:

Er olsun **şofī** tek yolun gözetsuñ
Bize şeyh itmesün da'va-yı irşād

(G.26/6)

Helākī çoktan bugüne ve yarına ulaşmışken sufi devamlı yarın için uğraşmaktadır:

Helākī irişdi bu gün yarıña
Dahi çalışur **şofī** ferda ile

(G.135/5)

Aşağıdaki beyitte Helākī sūfiye seslenerek 'ey sūfi bir güzele intisabım, bağlılığım var benim' demiştir:

Bir büt-i tersāya **şofī** intisābum var benüm
Zühd ü takvādan müselmân ictinābum var benüm

(G.98/1)

[117] Süleyman Uludağ, age, s. 322-323.

2.30.5. Pir- Şeyh- Pir-i Mugan- Mürşid- Dede

Pir, sözlükte yaşlı kişi, ihtiyar adam anlamına gelmektedir. Tasavvufi manada ise şeyh, mürşit demektir.[118] Divan'da pir kelimesi bazen sözlük anlamıyla bazen de tasavvufi anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Aşağıda buna birkaç örnek verilmiştir:

Şol ṭabībi dil k'anuñ nām-ı şerīfī **Pīrī**dür
Ḫasta cānum ṣıḥḥati iki gözümüñ biridür

(G.57/1)

Pirlik āleminde bir bütle
Tarab-ı nev-cuvañe eyleyelüm

(G.100/4)

Aşağıdaki beyitte pir ü zelil terkibi bulunmaktadır. Beyitte bir övgü söz konusudur. Dert ile müflis duruma düşmüş, ateş ile zelil olmuş şaire 'sağlık sıhhat veren genç delikanlım benim' denilmektedir:

Derd ile ben müflisi **pīr** ü zelil ü ḫār iden
Devleṭüm ömr-i azizüm nev-cuvañumdur benüm

(G.104/3)

Pīr olduḳça dile şevḳ-ı ruḫuñ oldı ziyād
Ṣudan odı bilinmez veh nice oğlan oldı

(G.146/4)

Şeyh (Meşayih, Şuyuh, Eşyah) sözlükte; yaşlı, ihtiyar, pir, bey, önder anlamları vardır. Tasavvufi anlamda; nefsinden fani, Hak'ta baki veli insan demektir. Taliplere rehberlik etmek ve onları irşat etmek ehliyetine ve liyakatine sahip olan insan-ı kāmil, rehber delil, mürşittir. Şeyh, kāmil ve mükemmeldir, başkalarını da kemale erdirir.[119]

Terk ü tecrid ol Helākī ḫırḳa vü tāc isteme
Şeyhlıkdan yeg yaḳasuż bir levend olmaḳlıġuñ

(G.88/5)

Selāmet ehli iken yine bir cuvān 'ışkı
Beni melāmet ü rüsvā-yı **şeyh** ü şāb itdi

(G.141/2)

Ḥażret-i Maḥmūd Efendi ḳuṭb-ı 'aşr
K'oldı 'ālemde o rūşen-rāy **şeyḫ**

(K.8/1)

[118] Süleyman Uludağ, age, s. 286.
[119] Süleyman Uludağ, age, s. 334.

Pir-i mügan, aşk şarabını sunan hakiki ve kāmil mürşit, kutb-i âlem ve rehber[120] demektir. Şair, sabah vakti sevgilinin kapısını açık bulmasını pir-i muganın himmet ve yardımlarına bağlamaktadır:

Ṣubhdem vardum der-i deyri açuk buldum yine
Himmet-i **pīr-i mugañ**dan fetḥ-i bābum var benüm

(G.98/3)

Mürşit, rehber, delil, kılavuz, yol gösterendir. Tasavvufta ise, sırat-ı müstakimi gösteren, dalaletten önce hak yola iletendir. Şeyh, veli, er, eren, pirdir. Mürşit merdiven gibidir, başkaları ona basa basa yükselir; mum gibidir, kendisi yanar ama çevresindekileri aydınlatır.[121]

Naḳd-i ‘ömr elde iken kesb-i kemāl eyleyü gör
Mürşīd-i kāmil ara her dil-i āgāha yüz ur

(G.45/2)

Dede, Mevlelikte muhip, dede, şeyh ve halife şeklinde sıralanan tarikat mensupları arasındaki ikinci mertebeye sahiptir. Dede dervişliğe ikrar vermiş, dergāhta hizmet görerek binbir gün çilesini doldurmuş bir derviştir. O artık hücre-güzin ve hücre-nişindir (hücre sahibi). Dedelere dedegan da denir. Örneğin; Galib Dede, Dede Efendi ünlü Mevlevi dedeleridir. Bazen Mevlevi olmayan şeyhlere de dede denir. Örneğin; Dede Sikkin, Dede Ruşeni gibi. Özellikle son dönem Melamilerin şeyhlerine dede derler. Yatır, ermiş kişilerin gömülü oldukları mezar veya türbe anlamları da vardır. Ruhaniyetlerinden ve manevi güçlerinden faydalanmak için ziyaret edilen ve çevresinde mum yakılan yatırlardır. Ayrıca Alevi din adamları için de kullanılır. Alevilikte dedelik soy güder, bu soya ‘dede soyu’ denir. Bu soydan gelmeyen bir kimse asla dede olamaz. Dede ve ata aynı anlamda da kullanılan kelimelerdir. Korkut ata, Dede Korkut gibi.[122]

Eserde dede redifli bir gazel bulunmaktadır. Bu gazel 131. gazel olup on bir beyitten oluşmaktadır. Dede redifli gazele seslenme ile başlanmıştır. ‘Ey utanma giysisinden soyunan çıplak dede’ nidası diğer beyitlerde de şiirin kim için yazıldığını göstermektedir.

İkinci beyitten itibaren dedenin vasfı sayılmaktadır. Hiçbir şekilde kayıt altına girmeyen ancak mutlak olan, mertlik halkasının görünen yüzü olan, abdāl için türlü türlü serzenişleri olan, cennet bahçesininden iki yaprak olan, tevazu sahibi, tekkeden konuşmak yerine ruhlar āleminden bahseden dedeye onuncu beyitte akbabalara yem olmaması tavsiyesinde bulunan şair, son beyitte bu ālem tekkesinde iyi soylak bir dede bulsa abdal olabileceğini anlatmıştır.

---

[120] Süleyman Uludağ, age, s. 286.
[121] Süleyman Uludağ, age, s. 263.
[122] Süleyman Uludağ, age, s. 100.

2.30.6. Talib- Miskin

Talip, talep eden demektir. Talep; istek, heves; aday olmak anlamındadır. Matlubu bulmak ve murada nail olmak için Allah'ı araştırmadır. Cüneyd'e göre, 'talep eden bulur' (men talebe vecede). Şibli'ye göre de tam tersine 'bulan, arar'.[123]

Dür-i şenānı çıkarmaġa haylī **ṭālib**dür
'Aceb mi baḫr-i ma'ānīde olsa dil gavvāş

(G.72/3)

Miskin, sözlükte zavallı, biçare, hor ve hakir görülen kimsedir. Tasavufta, kendisine hiçbir varlık tanımayan, mahviyet sahibi derviş demektir.[124]

Dâr-ı dünyādan geçüp 'ömr-i dırāża uġradı
Her ne **miskīñ**i ki zülfüñ çekdi berdār eyledi

(G.148/3)

2.30.7. Dergāh (Tekke- Tekye)

Dergāh, tekke, kapı önü demektir. Terim olarak tarikat mensuplarının topluca ibadet ve törenlerini yaptıkları yere denir. Dervişler ve şeyhler burada bulunurlar. Dergâhın büyüğüne asitane, küçüğüne de zaviye denir. Asitane, daha çok tarikatın pirinin medfun bulunduğu yerde; zaviye ise yol uğraklarında bulunurdu. Zaviyeler yolcu dervişlerin gelip istirahat edecekleri şekilde imar edilirdi. Mesela Mevlevi tarikatının asitanesi Konya'da olduğu halde İstanbul'da dergāh (tekke)ları ve dergāhların daha küçükleri olan zaviyeleri vardı. Divan edebiyatında halka açık olarak ele alınan dergāh, derviş ile birlikte çok kullanılır. Dergāh şeklinde de kullanılan kelime her fakir ve yolcunun barındığı bir yer olarak görülmüştür. Özellikle mutasavvıf divan şairleri tarafından daha çok sözü edilen dergâh, bazen 'eşik, kapı önü' anlamında da kullanılır. Dergāh-ı āli (padişah katı), dergâh-ı ilahi (Allah'ın katı), tamlamalarında ise dergāh 'sığınılacak bir yer' olarak ele alınır.[125]

Gel göñül ṣıdḳ-ı dil ü cān ile Allāha yüz ur
Ḥaḳ ḳapusını gözet ulu **dergāh**a yüz ur

(G.45/1)

Dünyā 'imāretine iñende **tekye**lenme
K'üç günden öte ṭurmaz bu evde bir müsāfir

(G.51/6)

---

[123] Süleyman Uludağ, age, s. 342.
[124] Süleyman Uludağ, age, s. 251.
[125] İskender Pala, age, s. 111.

Ol māh-ı **takye**-dūzuñ terk itme miḥriñ ey dil
Şem-i ruhıña karşu yan üti gibi yaḳıl

(G.94/1)

2.30.8. Hırka- Taç

Hırka, müritlerin, dervişlerin giydikleri yamalı elbisedir. Bir mürit adayı belli bir deneme ve hazırlık döneminden sonra tarikata ehil ve şeyhe layık görülürse ona tekkede yapılan bir törenle hırka giydirilir. Hırka giyen talip artık bundan böyle şeyhin müridi, tarikat mensubu ve diğer müritlerin kardeşidir. Tarikatın kural ve ilkelerine uymak, kendisine verilen görevleri seve seve yerine getirmek zorundadır. Hırka giymek, mürit adayını şeyhin kabul ettiğinin, dolayısıyla Hakk'ın da kendisini kabul ettiğinin simgesidir.[126]

Terk-i tecrīd oluban ḳat'-ı 'alāyıḳ ḳıluban
Baş çeküp **ḫırḳa**ya bir gūşede 'uzlet yegdür

(G.33/3)

İnsan kimseye muhtaç olmamalıdır. Bir lokma bir hırka tasavvufi düşüncesine sahip olmaldır:

Ḫırḳa-i köhne geyüp pāre-i nān eyle ġıdā
Ne vezīre ṭapu kıl ne ḫōş şehenşāha yüz ur

(G.45/3)

Terk-i tecrīd ol Helākī **ḫırḳa vü tāc** isteme
Şeyhlıkdan yeg yakasuz bir levend olmaḳlıġun

(G.88/5)

Tāc-ı zerḳı yire ur delḳ-ı riyāyı çāk it
Rind isen varunı meyhānede rehn-i meye çek

(G.90/4)

2.30.9. Bade (Mey, Şarap)

Divan şiirinde içki meclislerinde bir içecek olarak ifade edilen ve şarap ile birlikte kullanılarak eğlence meclislerinin bir unsuru olarak kullanılmasının yanında badeye tasavvufi manalar da yüklenmiştir. Aşkı Allah'a ulaşma yolu kabul eden tasavvuf ehli badeyi de ruh coşkunluğu için bir araç olarak görür. Ancak burada şairlerin badeyi bu anlamıyla mı yoksa gerçek anlamıyla mı kullanıldığı belli değildir. Divan edebiyatının gazellerinde badeden bahsetmek bir gelenek olmuştur.[127]

---

[126] Süleyman Uludağ, age, s. 166-167.
[127] İskender Pala, age, s. 52.

Şarāb-ı lal-i meygūnı gibi ‘ayşı müdām olsun
Kemendi zülf-i müşḳiñi gibi ‘ömri dırāz olsun

(G.107/2)

Sür ey sāḳī murādumdur meyi kim
Müdām olmaz bu ‘ayş u ḳamrānī

(G.151/2)

2.30.10. Ab-ı Hayat (Ab-ı Hayvan)

Katresi insanı ‘hayat-ı ebedi’ye erdiren sudur. İskender-i Zülkarneyn, Ab-ı Hayatı bulmak için yanına Hızr’ı rehber alarak zulümat içinde günlerce askeri ile yürümüş bir hayli gittikten sonra Hızır ab-ı hayat’ı bularak içmiş fakat İskender yolunu şaşırarak Hızr’ı kaybetmiş nihayet avdete mecbur olmuş.[128]

Eserde Hızır, İsa-leb, Mesiha-dem İskender kavramları ile birlikte kullanılan ab-ı hayat ile ilgili örnek birkaç beyit aşağıda verilmiştir:

Olmadın dahi dem-i ‘İsālebün ey Ḫıżr-hat
‘İlm-i ihyāda kılurdı Āb-ı Ḥayvān ile baḫş

(G.17/6)

Ey Mesīḥā-dem lebüñ üzre gören dir ḫaṭṭuñı
Yine ṣalmış çeşme-i Āb-ı Ḥayāta sāye Ḫıżr

(G.40/2)

Çeşme-i nūşıñda yāruñ ey Helākī ḫaṭṭ-ı sebz
Ḫıżrdur gûyā ki girmiş Āb-ı Ḥayvān ḳoynına

(G.137/7)

[128] Agāh Sırrı Levend, age, s. 175.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUM VE TOPLUMSAL HAYAT

Divan edebiyatı, zümre edebiyatı olma özelliği ile genellikle saray ve çevresini aksettiren bir edebiyattır. Divanlarda yer alan tipler genellikle bu çevreye aittir ve içtimai olaylar; bu çevreye ait bezm, rezm ve av atmosferi içinde cereyan eder. Ancak bu genel değerlendirme, divan şairinin bu çevre dışındaki olaylar ve tiplerle ilgilenmediği anlamına gelmez. Divan şairlerinin eserleri tahlili bir çalışmaya tabi tutuldukça bu çevrenin genişleyeceği ve saray çevresinin dışındaki tiplerin sayısının artacağı da yanlış bir düşünce olmaz.[129]

1. Şahıslar (Padişahlar- Efsanevi Şahıslar- Masal Kahramanları- Şairler- Tarihi Şahıslar)

Helākī Divanı'ndaki şahıslar altı bölüme ayrılarak incelenmiştir. Bu bölümler sırasıyla padişahlar, efsanevi şahıslar, masal kahramanları, şairler, tarihi şahıslar ve bunların dışında kalan diğer şahıslardan oluşmaktadır. Divan'ın şahıs kadrosu eserin hacmine göre geniştir. Özellikle efsanevi şahıslar, masal kahramanları ve haklarında herhangi bir bilgi bulunmayan ve muhtemelen Helākī'nin tanıdığı sosyal çevreden insanlara değindiği çok sayıda beyit bulunmkatadır.

1.1. Padişahlar-Hükümdarlar- Sultanlar- Şehzade

Divan'da Osmanlı hükümdarlarından herhangi birinin ismi geçmemektedir. Ancak tarihe māl olmuş efsaneleşmiş veya kutsal kitaplarda adı geçen sultanlar ve hükümdarların isimleri eserde kullanılmıştır. Bu isimlerin kullanılması o şahısların genel özelliklerini yansıtacak niteliktedir.

Eserde Cem (Cemşid)'in üzerinde yedi kat bulunan kedehi,[130] beyitlerde 'cām-ı cem' terkibiyle telmih yapılacak yer edinmiştir. Cem (Çemşid), Çin fağfurunun oğludur.[131] Divan edebiyatında şarabın mucidi olarak anılır ve eğlence ālemlerinin hep başköşesindedir.[132] 'Cām-ı cem' kullanımı çoğu divan şairinin başvurduğu bir yöntemdir. Böylece şarap geçen çoğu beyitte 'cām-ı cem' tabiri kullanılır.

Ey Helākî ḳomayup **Cem** gibi elden cāmı
Bezm-i gülşende sürer gül gibi devrān ġonca

(G.136/5)

1. gazelin üçüncü beyitinde padişah kelimesi müstakil olarak kullanılmıştır.

---

[129] M. Nejat Sefercioğlu, Nev'ī Divanı'nın Tahlili, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990. s. 73.
[130] İskender Pala, age, s. 83.
[131] İskender Pala, age, s. 87.
[132] Bekir Şişman ve Muhammet Kuzubaş, Şehname'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2012. s. 137.

Mısır hükümdarlarına verilen bir isim olan firavun, hatt-ı firavun tabiri ile kullanılmıştır.

‘Ārıżuñ Nīlinde Mūsāyı yed-i beyżā ile
Gördügince ḫaṭṭ-ı **Fir’avun**uñ revān dīnden çıḳar

(G.49/4)

1.2. Efsanevi Şahıslar

1.2.1. İskender

Tarihte iki İskender vardır. Birine büyük İskender denir. Asıl İskender-i Zülkarneyn budur. Hem Peygamber hem Padişah olmuştur. Kur’an’da da ismi geçer. Ab-ı hayatı bulmak için Hızır’la beraber zulümat’a giden İskender’in bu olması gerektir. Diğeri Makedonya hükümdarı olan Filip’in oğlu İskenderdir. Buna da Zülkarneyn derler İran’ı baştanbaşa zaptetmiştir.[133]

Ayine-i İskender, İskender-i Yunani zamanında Aristo’nun icat ettiği bir aynadır bu ayna vasıtası ile gelen düşman henüz uzaktayken görülür, ona göre müdafaa tertibatı alınırmış.[134] Rivayetlere göre, İskender Aristo’ya bir ayna yatırmak ister. Bu ayna ālem-nüma yani ālemi gösteren bir özelliği olmalıdır. Başka bir rivayete göre de Hint hükümdarının bir hediyesidir.[135]

Kendüsi Ḫıżr u sözleri Āb-ı Hayātdur
Zulmet midād u anda **Sikender**-siyer ḳalem

(Ks.1/11)

‘Ārıżuñdan la’l-i nāb üzre ki ceyş-i ḫaṭ gelür
Ṣan **Sikender** Āb-ı Ḥayvān isteyü leşker çeker

(G.50/3)

Aşağıdaki beyitte Cem ve İskender birlikte kullanılmıştır:

Ayş-ı **Cem ü Sikender** bir ān imiş ser-ā-ser
Böyle didi göreñler cām-ı cihān-nümāda

(G.134/4)

6. gazelin dördüncü beyitinde olduğu gibi bazı beyitlerde ayine-i İskender terkibi vardır. İskender’in aynası anlamına gelen bir tamlamadır.

---

[133] Agāh Sırrı Levend, age, s. 160.
[134] Agāh Sırrı Levend, age, s. 177.
[135] İskender Pala, age, s. 48.

1.2.2. Zaloğlu Rüstem

İran'ın ünlü kahramanıdır ve adı Şehnāme'de geçmektedir. Olağanüstü özelliklere sahip olan Rüstem Divan Edebiyatında sıklıkla kullanılmıştır.[136]

Aşağıdaki beyitte Zaloğlu Rüstemin ezici bakışlara sahip bir cihan kahramanı olduğu anlatılmıştır:

Zār ide **Zāli Rüstem**-i Destānları zebūn
Bu çeşm-i hāşimī ki cihān ḳahramāndur

(G.59/5)

1.2.3. Behram

Behram'ın birkaç anlamı vardır. Biri Sasaniler soyundan İranlı efsanevi hükümdardır. Adı Şehname'de birden fazla kişi için kullnılmıştır ancak en meşhuru Yezdecürd'ün oğlu Behram-ı Gūr'dur.[137] Bir diğer anlamı da Merih yıldızıdır.[138]

Aşağıdaki beyitte hem yıldız hem de efsanevi İran hükümdarı anlamlarına gelecek şekilde tevriyeli bir kullanım söz konudur:

İki ḳul aña Mirrīḥ ü Zuhaldür
Biri Keyvān biri **Behrām**-ı Çūpīn

(Ks.2/16)

1.3. Masal- Halk Hikāyesi Kahramanları

Helākī Divanı'nda masallarda ve halk hikāyelerinde geçen kahramanlardan Ferhat, Şirin, Leyla, Mecnun, Mihr, Hamza, Vamık geçmektedir.

1.3.1. Ferhat- Şirin

Bir Halk hikāyesi kahramanı olan Ferhat ile Şirin eserde genellikle ayrı beyitlerde kullanılmıştır. Ferhat melāmet içinde aşk acısı çekerken tasvir edilmektedir:

Bir çaḳım oddur ṣaḳın ey ḫusrev-i şīrīn-zebān
Her şerer kim tīşe-i **Ferhād**-ı miskīnden çıḳar

(G.49/6)

Divan'da Ferhat ile Şirin hikāyesinin olay unsurları da beyitlerde görülmektedir:

[136] Bekir Şişman ve Muhammet Kuzubaş, age, s. 168-169.
[137] Bekir Şişman ve Muhammet Kuzubaş, age, s. 133.
[138] İskender Pala, age, s. 63.

Kurtarmadı havādis-i top-ı zemāneden
Ferhāda oldı gerçi ki taştan hisār tag

(G.79/4)

Gönül kim urdı ḳār-ı ʻışḳa bünyād
Gören didi iş oñsun **usta Ferhād**

(G.26/1)

Ol kadar señg-i melāmetle döġünmiş **Ferhād**
Topṭolu eylemiş ol taş ile tağlar eteğin

(G.110/3)

Keserdi ʻışk-ı **Şīrīn** ile tağıcūy-ı şīri çün
Dil-i dīvānemüñ **Ferhād** olup süd bir ḳarındaşı

(G.144/2)

1.3.2. Leyla- Mecnun

Arap, Fars ve Türk edebiyatında görülen ve mesnevi tarzda yazılan sevgi konulu bir hikāyenin[139] kahramanlarıdır.

Eserde en fazla adı geçen halk hikāyesi kahramanı Leyla ile Mecnun, bazı beyitlerde isimlerinin anlamları ile birlikte beyitlerde kullanılmaktadır. Leyla gece anlamında, mecnun ise deli, aklını yitirmiş anlamında beyitlerde kullnılmıştır:

Göreli **Leylī** zülfin o gözi āhūnun
Dil-i divāne unutdurdı adın **Mecnūn**uñ

(G.91/1)

Cünuñ feżāsına **Mecnūn** düşüp yügürmezdi
Derāy-ı maḥmil-i **Leylī**den almasa āvāz

(G.64/3)

Sevgilinin saçı geceye ve karanlığa benzetildiğinden ʻsaçı leyliʼ tabiri ile aynı beyitte geçen mecnun āşık için deli gibi anlamalarında tevriyeli şekilde kullanılmıştır:

Ey saçı **Leylī** senünle olalıñdan üfletüm
Var durur **Mecnūn** gibi ḫalḳ-ı cihāñdan vaḥsetüm

(G.103/1)

Emīr-i mülk-i derdidüm fenā deştinde **Mecnūn**ı
Şeh-i ʻışk itmedin dahi belā haylına ṣubaşı

(G.144/3)

---

[139] Ali Berat Alptekin, Halk Hikāyelerinin Motif Yapısı, Akçağ Yayınları, Ankara 2002. s. 265.

Ümīd-i ḫān-ı **Leylī** birle **Mecnūn**
Niçe ṣaḥrā vü ṭaġdan aşa geldi

(G.139/2)

Birçok beyitte birlikte kullanılan 'Leyla-Mecnun' ve 'Ferhat-Şirin' isimlerinin yanında Ferhat-Mecnun isimlerinin aynı beyitlerde ikili olarak kullanıldığı görülmektedir.

5. gazelin dördüncü beyitnde, 48. gazelin dördüncü beyitinde bu kullanıma örnek vardır. Aşağıda 48. gazelin ilgili beyiti verilmiştir:

Ṭaġ ādemi durur diyü **Ferhād**a ṭa'n ider
Mecnūn gibi degüldür ol oġlan delisüdür

(G.48/4)

Sadece beyitlerde değil bir gazelin bütün beyitlerinde Ferhat- Mecnun kullanılırken onların sevgilileri Leyla ve Şirin adları da geçmektedir. Aşağıda bu dört aşığın isimlerinin geçtiği 28. gazel verilmiştir:

Ger vaḥşet itmeseydi insāndan ey peri-zād
Düşüp yabānī **Mecnūn** olmazdı kūhī **Ferhād**

Ṭūr-ı vefāda olmaz **Mecnūn** mis̱āli 'āşıḳ
Fenn-i belāda gelmez **Ferhād**a benzer üstād

Leylī ġamından özge bulmadı şādī **Mecnūn**
Şīrīn lebinden ayru görmedi ṭadu **Ferhād**

Ferhād-ı 'ışk-pīşe urmazdı ṭaşa tīşe
Şīrīn diyü hemīşe kūh itmeseydi feryād

Bulduñsa 'ışk-ı pāki ṣal oda cism-i ḫāki
Mecnūn gibi Helākī ol mā ü menden āzād

(G.28)

1.3.3. Mihr- Hamza

Bir beyitte Mihr ile Hamza kıssası tabiri geçmektedir:

Mihr ile **Ḥamza** ḳıṣṣası ḳaldı o māh ile
Şimdi Helākīnüñ oḳınan dāstānıdur

(G.59/7)

1.3.4. Vamık

Vamık, Azra'ya olan aşkı ile hikāyelerde geçmektedir. Divan'da Vamık, Mecnun ile birlikte kullnılmıştır.

Şair Helākī, aşk mülkünün şahları sadece Vamık ve Mecnun değildir çünkü aşk ālemi başkadır ve hiç beklenmedik biri aşk sultanı olur:

Mülk-i ʻışḳuñ şāhı ancaḳ **Vāmıḳ** u Mecnūn degül
ʻĀlem-i ʻışḳ özgedür her oñmaduḳ sultān olur

(G.54/4)

Deşt-i ʻışkı harem-i kudse ḳıyās eylemegil
ʻĀkifi **Vāmık** olup zāyiri Mecnūn olıcak

(G.84/4)

1.4. Şairler ve Eserler

Divan'da herhangi şair adı geçmemektedir. Ancak eser adı olarak iki tane kullanılmıştır. Bu eserler, Şirazlı Şeyh Sadi'nin Bostan ve Gülistan eserleridir.

Ol ġonca-leb ki bülbül olup **Gülsitān** oḳur
Dil ʻandelībi şevḳ ile biñ dāstān oḳur

(G.30/1)

Açar Helākī gülşen-i dilden hezār zār
Ol sevr-i nāz-pīşe ḳaçan **Bōstān** oḳur

(G.30/7)

1.5. Dini Şahıslar

Helākī Divanı'nda dini şahıslar olarak Hz.Muhammed(sav)'ın torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin bir beyitte kullnılmıştır. Hasan yaratılışlı ve Hüseyin meşrepli tabirleri beyitte terkip olarak görülmektedir:

Sen **Hasan**-ḫulḳ u **Huseynī**-meşrebün vaṣṣāfıyam
Medh-i hüsnüñde idersem n'ola Hassān ile bahş

(G.17/4)

Kıt'alar bölümünde kim olduğunu tespit edemediğimiz ve kendisinde övgü ile bahsedilen asrın kutbu denilen Mahmud Efendi adı kullanılmaktadır:

Ḥażret-i **Maḥmūd** Efendi ḳuṭb-ı ʻaṣr
Kʻoldı ʻālemde o rūşen-rāy şeyḫ

(K.8/1)

1.6. Diğer Şahıslar

Helākī Divanı'nda çeşitli şahısların isimleri bulunmaktadır. Bu şahıslar hakkında gerekli bilgilere ulaşılamamıştır. Bu şahısların Helākī'nin yakın çevresinden veya zaman içinde tanıştığı görüştüğü dostlarından birileri olma ihtimali vardır.

Mustafa Çelebi, Çavuşoğlu'na göre 'güzel yazısıyla ün salmış olan Mustafa Çelebi adlı birinden söz etmektedir ki, bu tarihimizde Koca Nişancı diye meşhur olan Celālzāde Mustafa Çelebi olmalıdır.'[140]

Ya'ni ki **Mustafa Çelebi** fahr-i kâyinât
Hüsn-i kitabetiyle anun fahri der kalem

(Ks.1/10)

Bu şahışların adları eserde geçtikleri beyitlerin sırasına göre; 8. muhammesde geçen Berber Ali, 9. muhammesde geçen Azade Müsli Balı, 14. muhammesde geçen Lütfi Balı, 38. gazelin beşinci beyitinde geçen Selman, 43. gazelin birinci beyitinde geçen Abdulcelil, 4. kıt'anın birinci beyitinde geçen Memi Çelebi'dir.

Kim ẓahīr olup Helākī terbiyetler eyleye
Ṭutalum kişi kemāl-i naẓm ile **Selmān** olur

(G.38/5)

Şem'-i bezm-i vefā **Memi Çelebi**
Ki ġubār-ı rehüñ durur başa tāc

(K.4/1)

Müsli Balı, gazeller bölümünde birkaç beyitte geçmektedir:

Bu 'ālemdür kimi Aḥmed kimi Maḥmūda māyildür
Helākī Ḥelākī Ḥaḳ bilür ancaḳ benüm bir **Muṣli Bālīm** var

(G.60/5)

'Şu padişah' diye beyitte geçen Abulcelil bir padişah olmayıp belki Helākī'nin yardımında bulunmuş hürmetli ve zengin bir kişidir:

Sol pādişeh ki nām ile **'Abdü'lcelīl**dür
Şānında nāzil āyete ḥüsn-i cemīldür

(G.43/1)

Helāki Divanı'nda 97. gazelin redifi İbrahim'dir. Hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte bu şahsın Helākī'nin yakın dostu olma ihtimalı vardır:

140 Mehmed Çavuşoğlu, Helākī Divanı, s.6.

Ey boyu serv-i nāzum **İbrāhīm**
Saçı ʻömr-i dırazum **İbrāhīm**

Ḳıble haḳḳı ki Ḳa'be ḳapuñadur
Her cihetden namāzum **İbrāhīm**

Bana kıyma kebūter-i haremem
Hey benüm şahbazum **İbrāhīm**

Nāżun ehl-i niyaża eyleme az
Senden oldur niyāżum **İbrāhīm**

Çekme üftadedeñ ineñ dahi baş
A benim ser-firāzum **İbrāhīm**

Gülden açan hezār gonca-i rāz
Sana keşf itdi rāzum **İbrāhīm**

Luṭf ile eyledi Helākīyi ḳul
Şeh-i misḳīn-nevāzum **İbrāhīm**

(G.97)

2. Kavimler- Milletler

Divan'da çeşitli milletler ve kavimlerden bahsedilmiştir. Bu millet ve kavimler arasında 4. gazelin birinci beyitinde Fireng, yine aynı gazelin üçüncü beyitinde Polya yani bugünkü Polonya, 13. gazelde Rum ve Arap milletlerinden 14. gazelde Hint ve Rum milletlerinin adı geçmektedir.

Ayrıca 2. kasidenin on ikinci beyitinde millet kelimesi müstakil bir kelime olarak kullanılmıştır.

Tur imdi var yüzüñ ur işiġiñe
Anuñ k'oldur hüsām-ı **millet** ü dīn

(Ks.2/12)

Aşağıda verilen üç beyitte hem millet hem de bir bölgenin adı olan Hint ve Çin kullanılmıştır:

Hindū saçunun esīridür māḥ
Lūlū dişünün yetīmi Pervīn

(G.109/3)

Şem-'i ruẖsāruñda baş egse n'ola zülf-i siyāh
Āteş-i ḥüsne ṭapar **kāfir-i hindū**dur bu

(G.120/3)

Hayâl-i hūb-rūlarla Helākī cān u dīl deyrin
Nigāristān-ı **Çīn** şanur gören nakş-ı şanemlerle

(G.125/6)

3. Ülkeler- Şehirler

Eserde ülke olarak Hz. Yusuf'un diyarı Mısır sıklıkla kullanılmıştır. Yukarıda da söylendiği gibi Çin ülke adı olarak beyitlerde kullanılmıştır. Bir dönem İslam devleti kuran Abbasilere de bir beyitte atıfta bulunulmuştur.

Beyitlerde İstanbul ve İstanbul'un çeşitli mekānlarına beyitlerde verilmiştir. Bu mekānlar arasında o dönemin eğlence mekānlarından Galata ön plana çıkar[141]. İstanbul dışında Şam, Bağdat şehirlerinin isimleri beyitlerde kullanılmıştır.

Aşağıda bu anlatılanları örnekleyecek çeşitli beyitlerden örnekler verilmiştir. Bu örneklerden Çin ülkesinin geçtiği beyitler:

Çīn-i zülfinden göründükce ġazāl-i çeşm-i yār
Ṣanuram āhū-yı müşkīndür gelür **Çīn**den çıḳar

(G.49/3)

Çīn żülfüne nāfe-i Ḫıtāyı
Virsem ne hata degül midür **çīn**

(G.109/2)

Mısır ve Abbasi ülkeleri;

Mıṣr-ı hüsn içre Yūsufuñ kardaş
Zeḳan ı reşḳi çāha saldı beni

(G.150/3)

Haṭuñla baş koşup żülfüñ gelüp ey Yūsuf-ı şānī
Göñül mışrında sultān oldı **'abbāsī** 'ālemlerle

(G.125/3)

Yūsuf-ı gül-cihre çok amma ki ben ḳul olduğum
Mısr-ı hüṣn icre 'azīz ü ḳamrañumdur benüm

(G.104/2)

---

[141] (M.10-I/2), (M.10-VI/1), (G.4/1), (G.126/1).

Alınsa ṭartılup naḳd-i cihān u cāna erzānudur
Terāzūdan iner bir Yūsuf-ı **Mıṣr**-ı cemālüm var

(G.60/4)

Ülkeler dışında Bağdat, Şam ve İstanbul şehirlerinin adı da aşağıdaki gibi beyitlerde kullanılmıştır:

Zencīr-i ʻadl kākülüdür ḥüsni bāġ-ı dād
Baġdād-ı ḥüsninüñ lebi Nūşīnrevānıdur

(G.59/6)

Görse sen mışr-ı cemālün **Bāġdād**-ı hüsniñü
Gözlerümden çıkmaz idi rūd-ı Nīl ü cūy-ı Şāt

(G.74/5)

Nihāl-i sidre vü bāg-ı behişt ü şāh-ı Tūbādan
Beni kıldı **Sitanbul**uñ hevā-yı servi āzāde

(G.126/2)

N'ola zülfünde gönül olsa muḳīm
Ṭuracak yir mi ola **Şām** gibi

(G.152/4)

4. Denizler- Nehirler

Akarsu anlamına gelen cuy-ı āb,[142] 10. gazelin üçüncü beyitinde geçmektedir. Eserde nehir ve deniz anlamına gelen kelimeler kullanıldığı gibi Nil, Şat, Fırat, Ceyhun gibi nehir isimleri ile Aden denizi beyitlerde yerini almıştır:

ʻĀrıżuñ **Nīl**inde Mūsāyı yed-i beyżā ile
Gördügince ḫaṭṭ-ı Fir'avunuñ **revān** dīnden çıḳar

(G.49/4)

Görse sen mışr-ı cemālün Bāġdād-ı hüsniñü
Gözlerümden çıkmaz idi rūd-ı **Nīl ü cūy-ı Şāt**

(G.74/5)

Ārzū-yı żülf ü ʻizżruñda ʻömr
Ab-ı revān gibi geçer çaġ çaġ

(G.78/2)

Gözden ırmaġ ide mi şeyhl-i sirişki müjgan
Hār u has baġlaya mı yollarıñı **ceyhun**uñ

(G.91/3)

[142] Ferit Devellioğlu, age, s. 178.

Nil ve Fırat nehirlerinin doğdukları ilk çıktıkları yer ve denize dökülene kadar geçtikleri yerlere hayat sunması ve yüzyıllardır tarihe māl olurcasına suyunu akıttıkları için bu nehirlere kaynağı cennetten geldiği düşüncesi yaygın şekilde hākim olmuştur:

Nice meylitmesün **Nīl ü Fırāt**a ādemüñ yaşı
Ki cennetten bile çıkmış durur aġlaşı aġlaşı

(G.144/1)

Yaşı gözümüñ ḥicāba ṣıġmaz
Ṣuyı **deñiz**ün ḥabāba ṣıġmaz

(G.62/1)

Vaşf-ı dendānuñda nazm-ı ābdārum dir gören
Çıkmadı **bahr-i ʻAden**den lūlū-yı ter bu nemat

(G.74/4)

5. Çeşitli Mekānlar

Helākī Divanı'nda mekān bildiren çeşitleri kelimeler bulunmaktadır. Bu bölümde mekān ifade eden kelimelerin geçtiği beyitler ayrı ayrı belirtilmiş ve örnek beyitler yazılmıştır. Bu kelimeler arsında kale anlamına gelen hisar ve dağ kelimeleri:

Kurtarmadı havādis-i top-ı zemāneden
Ferhāda oldı gerçi ki taştan **hisār ṭaġ**

(G.79/4)

Şevk-ı şem'-i ruhunla ey yüzi gül
Dāġlar yakdı deşt lāleleri

(G.142/2)

Ferhād-ı ʻışk-pīşe urmazdı ṭaşa tīşe
Şīrīn diyü hemīşe **kūh** itmeseydi feryād

(G.28/4)

Köy (kūy), vatan kelimeleri:

Kūyuñda gam-ı hecr ile ʻömriñi geçürdi
Gurbet elemiñ çekdi Helākī vatan içre

(G.127/5)

Devlet el virmez ise dāmen-i zillet bākī
Evc-i rif'at yoġ ise **kūy-ı mezellet** bākī

(G.143/1)

Sahra (çöl) kelimesi:

Ümīd-i ḫān-ı Leylī birle Mecnūn
Niçe **ṣaḥrā** vü ṭaġdan aşa geldi

(G.139/2)

Mahalle ve kapı kelimeleri:

Raḳīb ile **ḳapu**ñda ceng iderken
Maḥalleñ itleri uġraşa geldi

(G.139/4)

Vilayet (il) ve şehir kelimeleri:

Göñülde ṣabr u karārum komadı sevk-ı şarāb
Vilāyet-i dil ü cānı bu ṣu harāb itdi

(G.141/3)

Helākī bendenüñ ey ḫusrev-i **vilāyet**-i cūd
Bu cürm-i cerriñi ref‘ eyle ya‘ni ma‘füvv ḳıl

(K.1/1)

Ol kadar zār u nāhif oldum ki **şehr**üñ itleri
Ey Helākī cismüme yapışmaġa ‘ar eyledi

(G.148/5)

İrem bağı kelime grubu:

Safā-yı Ka’be-i kûy-ı nigārasa’y iden ‘uşşāk
Gül-i **bāġ-ı İrem** gibi görür hār-ı mugaylānı

(G.157/3)

Bugünkü adı Hait olan Fedek, Medine’ye yaya olarak yaklaşık iki üç günlük mesafesi olan, Mekke’nin 150 km uzaklığında bulunan Medine ve Hayber arasında bir köydür[143] ve aynı zamanda hurma bahçesinin adıdır. Bir beyitte Fedek arısı tamlaması kullanılmıştır:

Naḫl-i **Fedek** getürmeye ḫurmā lebüñ gibi
Ṭūbā daḫi bitürmeye böyle s̱emer lezīẕ

(G.29/2)

[143] İsmail Altun, Hz. Ebubekir ve Hz. Fatıma Arasında Yaşanan Fedek Meselesine Sünni ve Şii Yaklaşımlarının Analizi, İslami Araştırmalar Dergisi, 27/2012. s. 2.

6. Sosyal Hayat

Helākī Divanı'nda sosyal hayatın içinde bulunabilecek pek çok unsur, husus, kavram, yaşam biçimi bir şekilde yer bulmuştur.

Dönem itibariyle yönetim yeri olan saray ve sarayda teşekkül eden kesim, meslek erbabı, çeşitli süs ve süslenme özellikleri ve değerli madenler, taşlar, güzel kokular, sürme, giyim, yiyecekler, içecekler, alışveriş, inanışlar, gelenek ve görenekler, mimari, resim, eşyalar, hastalık, sıhhat, yazı ve yazma ile ilgili unsurlar, savaş ve av ile ilgili unsurlar, oyunlar, atasözleri ve deyimler, eğlence mekānları, boşanma, düğün (Sūr, Urs-ı Hās), eserde bir yer teşkil eden çeşitli tipler, müzik (musiki) ile ilgili unsurlar Helākī Divanı'nda bulunan sosyal hayatın bir göstergesi olmuştur.

Eserde giyim, yiyecek ve içeçekler ile ilgili unsurlar diğer unsurlara göre daha fazla kullanıldığı görülmüştür.

6.1. Saray ve Çevresi

Yönetim merkezi olan sarayda padişah ve saltanat makamı, hümayun, paşa, sultanı, şahlar, vezirler, şubaşı, beyler, devleti idare etmede önemli bir rol oynayan meclis, devletin bendeleri, kulları, hazine, devlet hazinesi anlamına gelen miri Helākī Divanı'ndaki beyitlerde yer almıştır.

Padişah kelimesi bazı beyitlerde sevgili bazı beyitler ise yakın dost anlamına gelecek şekilde kullnılmıştır.

Hüṣn-i hulḳ it kim peseñd-i ḫalḳ-ı ālem olasın
Luṭfı yoḳdur **pādişāh**um hodpeseñd olmaklıġun

(G.88/2)

Padişah, meclisin başıdır. Beyitte meclisin olduğu şehrin padişahı olmadığı için harabeye döndüğü anlatılmış:

Her **meclis**üñ ki bir meh-i zerrīn-külahı yoḳ
Gūyā hārābe şeḫr durur **pādişāh**ı yoḳ

(G.85/1)

Devlet, talih sağlık sıhhat anlamlarında kullnılmıştır:

Eger müsā'ade itseydi **devlet**-i tāli'
Görürdi gün yüzüñi gözlerüm bilā-māñi'

(G.76/1)

Saltanat, bolluk ve bereket anlamlarıyla kullanılmıştır:

Umūr-ı **salṭanat**-ı dehr pāsbānlıḳdur
Ṣafā-naẓar olan andan göñülde ṭutmaya pās

(G.67/5)

Hümayun, talih, baht anlamlarıyla kullanılmıştır:

Bulurdı tāli'üm baḫt-ı **hümāyūn**
Hümā-yı zülfe ger şalaydı sāye

(G.128/3)

Vezir, Osmanlılarda üst rütbeli yöneticidir. Aşağıdaki beyitte de rütbe ve makam sahibi kişi olarak kullanılmıştır:

Ḫırḳa-i köhne geyüp pāre-i nān eyle ġıdā
Ne **vezīr**e ṭapu kıl ne ḫō şehenşāha yüz ur

(G.45/3)

Beyitlerde genel olarak şah, geda, beg aynı beyitlerde kullanılmıştır:

Görüp niyāzumı eylerse n'ola ol şeh nāz
K'olur niyāz-ı **gedā şāh**a 'izz ü nāz-efrāz

(G.64/1)

Ben fakīre teraḥḥum it **şāh**um
Dime **beg**ler **gedā**dan itmez haz

(G.75/6)

Beylik hazineleri, gam nakitlerinin mahzeni ve saklanma yeridir:

Naḳd-i ġamuñ ki maḫzen aña ṣadr-ı sīnedür
Cān ile ṣaḳlasam n'ola **beg**lik **ḫazīne**dir

(G.56/1)

Kimdür Helākī dir iseñ ey **pādişāh**-ı ḥüsn
Bir **bende**dür ki **bende**ler içre kemīnedür

(G.56/5)

Padişa ve miri kelimeleri aşağıdaki beyitte sevgili için kullanılmıştır:

Bende-i ḥalḳa-be-gūş olsa Helākī nola ki
Sevdügi iklīm-i ḥüsnüñ **pādişāh**ı **mīri**dür

(G.57/5)

Kul, sultanlarına gönülden bağlıdır. Gerçek bir sultana kul olmak en büyük sultanlıktır:

Bilse **ḳul** olduġını saña Helākī-i faḳīr
Ġamdan āzād oluban başına **sulṭān** olsa

(G.123/5)

Subaşı, Osmanlılarda şehirlerin güvenliği ile sorumlu olan savaş zamanı savaşan barış zamanı vergi toplayan kişidir. Beyitte subaşı, āşıklara güvenip onları āşıklar şahı yapmadığı anlatılmaktadır:

Emīr-i mülk-i derd idüm fenā deştinde Mecnūnı
Şeh-i ʻışk itmediñ dahi belā haylına **ṣubaşı**

(G.144/3)

6.2. Müzik (Musiki) İle İlgili Unsurlar

Divan'da müzik, müzik aletleri ve müzik terimleri kullanılmıştır. Bu kullanımda dans anlamına gelen raks ve dans eden kişi anlamına gelen rakkas;

Ārzū-yı la'l-i meygūnuñla ser-gerdān olup
Meclis-i meyde dem-ā-dem **raḳṣ** urur peymāneler

(G.37/3)

Hemīşe bezm-i ṭarabda nedür bu tavr-ı ʻaceb
Ki gulgul itse şurāhī kadeh olur **rakkāṣ**

(G.72/5)

Dans etmek anlamına gelen bir söyleyiş olan raks urmak tabiri beyitte yerini almıştır:

Rakṣ urup sevk-ı lebüñle meclisüñde sāgaruñ
Döne döne itdüġi devranı añdum aġladum

(G.99/4)

Çeşitli müzik enstirümanları eserde kullanılmıştır. Bu müzik aletlerinin kanun, saz, ney, ud gibi Türk musiki geleneği içinde yeri olan aletler olduğu görülmüştür. Özellikler kanun, ney ve saz aynı beyitlerde geçmiştir:

Sāz u söz ister ise çıkma inan **kānūn**dan
Ney gibi āha çalış ūd gibi **nāle**ye çek

(G.90/3)

Nār-ı miḥnetle saña yanmaġa göyñüklerümi
Tutuşup **ʻūd** gibi sūz ile feryād iṭdüm

(G.106/4)

Bükülsün ceñg veş kaddüm uyup **kanūn** ı ‘uşşaka
Çaluñsun **ney** gibi beñzüm belā bezmiñde **sāz** olsun

(G.107/6)

6. gazelin beşinci beyitinde cur’a kelimesi geçmektedir. Halk müziğinde bağlama ailesi içinde yer alan ince sesli üç telli bir çalgı çeşidi olan cur’a[144] aşağıdaki beyitte de şu şekilde geçmektedir:

Helākī bu ten-i pür-sūz u bād-peymāyı
Hevā-yı **cür’a**-i cām-ı mey ile hāk itdi

(G.149/5)

Müzik unsurlarında nağme, müzük makamları, müzik aleti çalan kişi anlamına gelen mutrib, rasti müzik makamı, rebāb[145] bir tür kemence, Divan’da aşağıdaki örneklerde olduğu gibi gibi kullanılmıştır:

Semā’īdür Helākī **naġme**-i nay
Kıyās ile sen aña tutmaġıl ġūş

(G.70/5)

Lebüñ būselikten ki şīrīn ‘ameldür
Kılur **rāstī** her **makām**ı müşerref

(G.82/1)

Mutribā gel **terāne** eyleyelüm
Sāz u sözi revāne eyleyelüm

(G.100/1)

Eşküm şarāb u nāle **rebāb** u ciger kebāb
Bezm-i ġam içre baña bu ‘ayş u ṣafā yeter

(G.41/2)

6.3. Süs- Süslenme

Divan’da süs eşyası ve süslenmeyi sağlayan unsurlar tespit edildiğinde üç başlık belirlendi: Birincisi, süs eşyası veya takı olarak kullanılabilcek madenler ve taşlar ikincisi, süslenmenin önemli bir parçası olan güzel kokular üçüncüsü, özellikle kadınların süslenme aracı sürmedir.

6.3.1. Madenler-Taşlar

Eserde genel olarak madenler ve taşlar olarak cevher, elmas ve yakut kelimeleri geçmektedir.

---

[144] Ahmet Say, Müzik Sözlüğü, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara 2012. s. 114-115.
[145] Ahmet Say, age, s. 445-446.

Cevher-i rūh-ı mücerred feyz alur bī-keyf ü kem
La'lünüñ keşfiñde kim eylerse iz'ān ile baḥş

(G.17/5)

Aça mı gözyaşı mir'āt-ı dildeki pası
Kim anı ṣaykal-ı **elmās**-ı eşk-i çeşm almas

(G.67/6)

Derc idüp la'lün ki yazdı dürc-i **yākūt** üzre hat
Başladı yine tıraşā bildi ütdigiñ galat

(G.74/1)

6.3.2. Güzel Kokular

Eserde çeşitli çiçek adları ayrıca bir tür güzel koku olarak geçmiştir. 14. gazelin birinci beyitinde güzel koku anlamına gelen anber kelimesi geçmektedir.

Güzel kokulu bir tür bitki olan reyhan (fesleğen), 17. gazelin birinci beyitinde geçmektedir.

6.3.3. Sürme

Kadınlar için önemli bir süslenme yöntemi olan sürme, özellikler sevgilinin en güçlü silahıdır. Sürmeli gözler ki aşığı can evinden vurur onun yaralanmasına sebebiyet verir.

Şaire göre 'dilberden söz et denildiğinde aşığın diyeceği ilk şeyler kaşı kara gözü sürmelidir.' olacaktır:

Dilberde ān didükleri ben bildigüm bu kim
Ḳaşun ḳarası ala gözüñ **sürme**lisidür

(G.48/2)

6.4. Giyim

Helākī Divanı'nda giyim ile ilgili 'libas', 'ton' kelimeleri ile bizzat giyin çeşitlerinden külah, taç, gömlek ve etek geçmektedir. Özellikle beş beyitten oluşan 110. gazel etek redifli bir gazeldir:

Ger tutarsañ göñül ol żülf-i siyehkār **etegi**ñ
Eyle muḥkem tut elünden ḳoma zinhār **etegi**n

Çıkarup miḥr **toñ**un **gey**di cefā cāmesiñi
Varup ey bād-ı ṣaba silkesiñ ol yar **etegi**n

Ol kadar seng-i melāmetle döġüñmiş Ferhād
Ṭopṭolu eylemiş ol taş ile taġlar **etegi**n

Reh-i kūyıñda düşüp hāk ile yeksañ oldum
Ta ki yüzüme süriyü geçe dildār **etegi**n

Ey Helākī yirüdür yaḳamı çāk eyler isem
Dilberüñ çünki elinden ḳomaz aġyar **etegi**n

(G.110)

Hüznün ve acının dışa vurmuş şekli olan kara giymek aşağıdaki beyitte kullanılmıştır:

Ḳanlar aġlasun benümçün **ḳara geysün** ẖāmeler
Başına ṭopraḳ ṣaçupdürsün yüzini nāmeler

(G.55/1)

127.gazelin üçüncü beyitinde etek anlamına gelen 'damen' kelimesi geçmektedir. 87. gazel dördüncü beyitinde ve 105. gazelin beşinci beyitinde bir kumaş çeşidi 'atlas' geçmektedir. Yine 105. gazelin beşinci beyitinde ābā kelimesi bulunmaktadır.

Utanma giysisi ve utanma külahı tabirleri aşağıdaki gibi kullanılmıştır:

Ey **libās-ı 'ār**iyetden **ṭoñ** salañ çıblaḳ dede
Vey **külāh-ı 'ār**iyet terkin urañ torlaḳ dede

(G.131/1)

Aşağıda üç beyitte giyimle ilgili kullanımlar mevcuttur:

Gördi bir beñd il'alur ol cānı ẖaftān ḳoynına
Göñlegi yırtup yaḳa çekdi revān cān ḳoynına

(G.137/1)

'Ār ider faẓl u kemāl ehli Helākī **gey**mez
Şol **libās**ı kim ola ḳadr-i hünerden 'ārī

(G.154/5)

Şem'-i bezm-i vefā Memi Çelebi
Ki ġubār-ı rehüñ durur başa **tāc**

(K.4/1)

6.5. Yiyecekler- İçecekler

Eser, yiyecekler ve içecekler yönünden çeşitlilik arz etmektedir. Özellikle içecekler sarap ve türevleri bakımında eserde yer almaktadır. Bu yönüyle şarap, divanda

en fazla sözü edilen içecektir. Yer aldığı beyitlerde çoğu zaman kadehle beraber zikredilir. Kadehin yer aldığı beyitlerde genellikle kastedilen içindeki şaraptır. Ayrıca 21. gazel ‘kadeh’ rediflidir.

Nice ḳan yutmayam öpdükce lebüñ her biri raḳīb
Sāḳıyā **cām-ı şarāb**-ı vaṣlı gör kimler çeker

(G.50/4)

Yine şarap ile ilişkili olarak saki, bade, mey, işret beyitlerde yerini almıştır.

Sāḳıyā şun **mey**i murād üzre
İşret-i kāmrāne eyleyelüm

(G.100/2)

La’l-i nābı hasretiyle **mey** diyü ḳanlar yudup
Ey Helākī ol gözi mestañı andum aġladum

(G.99/5)

Şarap ile ilgili birkaç örnek beyit aşağıda verilmiştir:

Kızarsun lāle-veş beñzümdir isen
Be ṣofī gül gibi ṣāfī **şarāb** iç

(G.18/2)

Eşküm **şarāb** u nāle rebāb u ciger kebāb
Bezm-i ġam içre baña bu ‘ayş u ṣafā yeter

(G.41/2)

Devr-i ruhsārunda yād eyler Helākī lā’lüñi
Kim **şarāb** içmek be-gāyet hūbdur mehtābda

(G.133/6)

Beni yakarsa ‘aceb mi **şarāb**-ı āteş-reng
Ki şevḳı her neye düşdiyse sūznāk itdi

(G.149/4)

Şarap dışında içecek olarak su ve şerbet kelimelerinin de geçtiği görülmüştür. 19. gazelin beşinci beyitinde ‘ecel şerbeti’ terkibi geçmektedir.

Tatlı olarak şeker aşağıdaki gibi beyitlerde yerini almıştır:

Şirin lebünün yādına ey husrev-i hūban
Meyl eylemeyem sehde gerekse **şeker** olsun

(G.108/2)

Acı olarak ayrıca telh redifli bir gazel mevcuttur. Bu gazel beş beyitten oluşmaktadır. Bu gazelde çeşitli yiyecek içeçek unsurları vardır. Bunlar şarap, tuz, şeker, lezzet, kebaptır:

Meygūn lebüñ safāsı ḳılupdur şarābı **telḫ**
Gülgün ruhuñ firāki idüpdür gülābı **telḫ**

Cām-ı **şarāb**-ı la'l-i **nemek-riz**ün ey peri̅
Kıldı **mezâk**-ı câna **şarāb** u **kebābı telḫ**

İtdi şirār-ı şem'-i ruhuñ za'ferānı
Ḳıldı belā-yı hâl ü ḫaṭun müşḳ-i nābı **telḫ**

Bir būse istedümdi lebüñ söġdi aġzuma
Bana **şeker**den oldı **leziz ol cevāb-ı telḫ**

Zehr-i ġam içüreli Helākīye tās-ı carh
Ḳıldı femiñde şehdi sem ü ḳand-i nābı **telḫ**

(G.22)

Eserde acı (telh) redifli bir gazel olduğu gibi lezzetli anlamına gelen 'leziz' redifli bir gazel vardır. Bu gazelde de lezzet ile birlikte şeftali, hurma, şeker, biber beyitlerde kullanılmıştır. 'Telh' redifli 29. gazel sekiz beyitten oluşmaktadır:

Sīb-i ẕeḳan kim ola lebüñ gibi ter **leẕīẕ**
Şeftālū-yı behişt olamaz ol ḳadar **leẕīẕ**

Naḫl-i Fedek getürmeye **ḫurmā** lebüñ gibi
Ṭūbā daḫi bitürmeye böyle s̱emer **leẕīẕ**

Şīrīn lebüni isteyü ḥulḳūma geldi cān
Ol telḫkāma ṣunsan olur būseler **leẕīẕ**

Bāġ-ı ruḫuñda ḫaṭṭ u lebüñdür ġıdā-yı rūḥ
K'olur cinān içinde ḳamu berg ü ber **leẕīẕ**

Ey nūş-leb ne kān-ı melāhat durur femüñ
Her söz ki dise şehd ü **şeker**den çıḳar **leẕīẕ**

Şīrīnligi lebüñden alursa 'aceb mi ḫāl
Kevs̱er ṣuyıyla bitse olurmış **biber leẕīẕ**

Vaṣf it Helākī zülf ü lebin ol peri-ruḫuñ
Dilden düşürme anları ger telḫ eger **leẕīẕ**

(G.29)

En önemli yiyecek çeşidi olan buğday (gendüm) sadece bir beyitte geçmektedir. Bu kullanım 74. gazelin altıncı beyitindedir.

6.6. Alışveriş

Eserde alışveriş unsurlarını yansıtan pazar, nakit, meta, akçe, para anlamına gelen pul ve çeşitli meslek isimleri ticaret anlmları ile kullanılmıştır:

Metā'ı- naḳd-i bāzār-ı cihandan
Yeter Ferhāda Şīrīn gibi māye

(G.128/5)

Bize **on aḳça** va'de eyledüñüz
Rāżîyuz tek virüñ ṭoḳuz olsun

(K.5/3)

Es-i sim ile ruy –ı zerdi bu gün
Bir **pul**a virdüm almadı **ṣarraf**

(K.10/6)

6.7. İnanışlar- Gelenek ve Görenekler

Gerçek hayatın içinde olmayan veya yasak olan ancak çeşitli faktörlerle insanlar arasında bilinen yaygın inanışlardan Kafdağı, anka kuşu, ejder, ejderha, tılsım, sihir büyü, fal, efsane kavramları eserde kullanılmıştır.

Kafdağı ve anka kuşu 3. gazelin altıncı beyitinde kullanıldığı gibi 95. gazelde de aşağıdaki gibi kullanılmıştır:

Anka-yı **Ḳāf**'ı ḳurb olayıñ dirseñ ey göñül
Kūyında ol hümānuñ irüp āşiyane ḳıl

(G.95/2)

Ejder kelimesi, 14. gazelin yedinci beyitinde, ejderha kelimesi ise 40. gazelde aşağıdaki gibi kullanılmıştır:

Yüz çevürmezse 'aceb mi kākülinden ḫaṭṭ-ı dōst
Şimdi mi geldi muḳābil oldı **ejderhā**ya Ḫıżr

(G.40/4)

Aşağıda tılsım, sihir, büyü anlamına gelen efsun (füsun), fal kelimelerinin geçtiği beyitlere örnekler verilmiştir:

Geldükce tīri dilde batar nā-bedīd olur
Gūyā ki bir **ṭılsım** ile ḳonmuş defīnedür

(G.56/2)

Mekr ü **füsūn** u **sihr** ile bir hūb-ı ser-tırāş
Halk-ı cihān-ı ḳul idüp eġdürdi yine baş

(G.68/1)

Nāşıha var demüñ olsun kurı **efsāne**yi ko
Sihr ü efsūn ne eṡer eyleye meftūn olıcak

(G.84/3)

Başuña toġmaz ol hüsn afītābı
Ko açma tāli-i mevlūddan **fāl**

(G.93/3)

Ḳuşca cānum kafes-i tende **tılsım** ile turur
Fırsat ister ki çıḳa çāḳ-i giribānumdan

(G.115/2)

6.8. Mimari- Resim ve Eşyalar

Mimari unsur olarak Divan'da imāret, tekye, kapı, ev, dam, duvar, bina kelimeleri geçmektedir. Özellikle imāret kelimesinin geçtiği bazı beyitlerde dünyada misafir olma, üç günlük dünya kavramları kullanılmıştır:

Dil-i vīrānumı derd ü belādan bulmadum ḫālī
Müsāfir ḳonmamaġ olmaz Helākī bu **'imāret**dür

(G.35/5)

Dünyā **'imāret**ine iñende **tekye**lenme
K'üç günden öte ṭurmaz bu **ev**de bir müsāfir

(G.51/6)

Aşağıdaki beyitlerde mimarı unsurlara örnek beyitler verilmiştir:

Şāhā bu huccet ile yazıldı **kapu**ña 'arż
Tā ide ben fakīrüñ hālini ṭapuña 'arż

(G.73/1)

Dil murgın avlamaġa Helākī ol āfetüñ
Dām itdi żülfi beg ḳodı hāli taraf taraf

(G.81/5)

Her meclisüñ ki bir meh-i zerrīn-külahı yoḳ
Gûyâ **hārābe** şehr durur pādişāhı yoḳ

(G.85/1)

Ol büt-i ʻİsā-lebüñ gören Helākī hüsniñi
Sūret-i bī-cân gibi kalur derü **dīvār**da

(G.130/5)

Esās-ı tevbemi bir seng-dil harāb itdi
Binā-yı zühdümi bir serv-ḳad türāb itdi

(G.141/1)

Resim kelimesi iki beyitte kullanılmıştır. Bu beyitlerde sevgilinin yüzü de ön plana çıkarıldığı görülmektedir:

Yüzinde ol ṣanemüñ dāne dāne ḫāl-i siyāh
Yatur şu **resme** ki kāfūr üzre fülfüller

(G.52/3)

Yüzüñ ki ḳıble-i ervāh u Ḳā'be-i dildür
Diyār-ı hüsnde olmaz bu **resm** ile cāmi'

(G.76/3)

Eserde eşya olarak 131. gazelin beşinci beyitinde tokmak, 64. gazelin beşinci beyitinde defter, çeşitli beyitlerde taç ve hırka geçmektedir. Hırka kelimesi daha çok tasavvufi manasıyla kullanılmıştır:

Terk-i tecrīd oluban ḳat'-ı ʻalāyıḳ ḳıluban
Baş çeküp **ḫırḳa**ya bir gūşede ʻuzlet yegdür

(G.33/3)

Ḫırḳa-i köhne geyüp pāre-i nān eyle ġıdā
Ne vezīre ṭapu kıl ne ḫō şehenşāha yüz ur

(G.45/3)

6.9. Hastalık- Sıhhat- Tabip

Eski devrin kendine mahsus bir sıhhat telakkisi vardır. Yaşama ve geçinme tarzının hususiyetinden doğan bu telakkilerle birlikte sağlığa sağlığı korumaya hastalığa ve hastalığı tedaviye ait olan düşünce tasviyeleri de eski edebiyatımızda görmek mümkündür. Eski edebiyatımızda sıhhat işleri ya birer manzuma vesile olarak geçmiş yahut da fikir, mütalaa ve tasviye olarak ifade edilmiştir. Hele eski yazma eserlerin baş ve sonlarındaki boş sayfalar, hayli enteresan ilaçlar ve tasviyelerle doludur.[146]

---

[146] Agāh Sırrı Leved, age, s. 411.

Helākī Divanı'nda ilaç redifli bir gazel bulunmaktadır. Bu gazel beş beyitten oluşmuştur. Hastalık ve sağlıkla ilgili, ilacın dışında tabib, hāzık[147] (usta, doktor) hastalar, sıhhat, derman, nabız kelimeleri beyitte kullanılmıştır:

Nūş-ı lebüñden umsa n'ola **hastalar 'ilāc**
Marzī **tabīb-i hāzık** olandan umar **'ilāc**

Dermān olursa bana lebüñden olur yine
'İsā ḳılur bu derde ḳılursa eger **'ilāc**

Ben **hasta** hātırıñ o leb-i rūh-ı baḥş ile
Bir kere şorsa istemez idüm diger **'ilāc**

Ṣıḥḥat yüziñi ben de görürdüm zamān ile
Bīmār-ı 'ışka fāyidemend olsa ger **'ilāc**

El urma **nabżı**na ḳoHelākīnüñ ey **ṭabīb**
Kim şerbet-i eceldür ana çārager **'ilāc**

(G.19)

Hastalık, sıhhat veya tabib ile ilgili kelimeler, kavramlar çoğunlukla beyitlerde bir arada kullanılmıştır

Aşağıdaki beyitte ecel doktoru terkibi bulunmaktadır:

Nabżum tutub Helākī **tabīb**-i ecel didi
Ölmek durur bu **derd**e hemīn var ise **'ilāc**

(G.20/5)

Helākī Divanı'nda hasta-tabip ilişkisi āşık-maşuk ilişkisi ile paralellik arz eder. Aşk hastalığa düçar olmuş aşığın ilacı merhemi tabiptedir. Āşık ondan medet umar. Ancak bu medet bekleme acı ile biter çünkü tabibin cevabı acıdır:

Bu Helākīye leb-i la'l-i **şifā-baḫş**uñdan
Ey **ṭabīb**üm meded it himmet umar çāre diler

(G.34/5)

Nūş-ı cāndur ey **ṭabīb-i rūḥ** ben **dil-ḫasta**ya
Her cevāb-ı telḫ kim ol la'l-i şīrīnden çıḳar

(G.49/5)

Tabibin acı cevabı karşısında āşık doktordan da umudunu keser ve 'bu hastanın dermanı ancak eceldir' der:

---

[147] Ferit Develioğlu, age, s. 416.

Çek elüñ **nabż-ı Helākī**den yapışma ey **ṭabīb**
Derdine ol **ḫasta**nuñ ancaḳ ecel dermān olur

(G.54/5)

Aşağıdaki beyitlerde tabib, hasta ve hastalıkla ilgili kelime kavramlara örnekler verilmiştir:

Ol ki cām-ı şāfadañ itmez ḥaẓ
Ḫastadur kim **devā**dan itmez ḥaẓ

(G.75/1)

Dil-i bī-çāre şifa umma Helākī ne bela
Ol **tabīb-i dil**e ḳan eyleme kānūn olıcak

(G.84/5)

Künc-i belāda hālini sor **ḫasta-dil**lerüñ
Gel ey **tabīb-i rūh** cevāb al su'āle çek

(G.87/2)

İşigi **dār-ı şifā**sında Helākīyi görüp
Ol **ṭabīb-i dil u cān** didi ne ṣayrudur bu

(G.120/5)

Boyun ururdı çekmek içün bār-ı zülfüñi
İrse Helākī **ṣıḥḥat** ile 'ömr-i sermede

(G.138/5)

6.10. Yazı ve Yazma İle İlgili Unsurlar

Helākī Divanı bir kalemiye ile başlamaktadır. 7. gazelin dördüncü beyitinde Arap alfabesinin ilk harfı olan 'elif' geçmektedir. 18. gazelin beşinci beyitinde 'elif' ile beraber Arap alfabesinin bir harfi olan 'lamelif' kullanılmıştır. Bu harfler eserde ya sevgilinin aşığın sinesinde açtığı yaranın şeklini ifade sadedinde ya da sevgilinin ve aşığın boyları hususunda kullanılmıştır.

62. gazelin üçüncü beyitinde 'hikayat-ı aşk' terkibi ile 'nükte' ve 'kitap' kelimeleri bulunmaktadır. Aynı şekilde, güzellik kitabı, fenn-i belāgat, yazmak fiili, name (mektup), tahrir etmek, nazım, harf, gam risaleleri, makale kelimeleri beyitlerde kullanıldığı görülmüştür.

Aşağıdaki beyitte ra, elif, dāl, mim, nun Arap harfleri bir arada kullanılmıştır. Bu beyitte rā, sevgilinin kaşı; elif, aşığın boyu; dāl, aşığın acı ile iki büklüm olmuş hali; ikinci mısradaki mim, sevgilinin dudakları; nun aynı şekilde aşk acısı çeken aşığın boyunun aldığı şekildir:

Ol **rā** kaşuñ ḫayāli **elif** ḳaddüm itdi **dāl**
Ol **mīm**-i fem ḫayāli **elif** ḳaddüm itdi **nūn**

(G.111/2)

6.11. Savaş ve Av İle İlgili Unsurlar

Eserde çok çeşitli savaş ve av malzemeleri geçmektedir. Bunlarda bazıları gerçek anlamı ile kullanılırken bazıları da sevgili ile ilgili kullanılmıştır.

Savaş ve av aletlerinden hançer, ok (tig), kılıç, yay aşağıda örnek beyitlerde gösterilmiştir:

Ṭaḳınup yanına ger ṣağlu ṣollu **ḫançer** ü **tīġ**i
N'ola keskinlik eylerse ḥayāsuz yüzi açıḳdur

(G.42/4)

Çıḳsa ol ḫūnī Helākī ḳatline her gūşeden
Tīġ ṭartar ġamzesi kirpikleri **ḫançer** çeker

(G.50/7)

Bahs-i ḳaddünle **ḳılıc ḳılıca** ḳan yagı iken
Sūsenüñ servi eliñden alup azad itdüm

(G.106/2)

Kaşları **yay**ı dile zaḫm urdı bir kez iki kez
Ġamzeñ **ok**ları velī tekrār tekrār eyledi

(G.148/2)

Savaş unusurlarından leşker (asker), ser-asker, yaya askeri birliği sipahi, piyade, levend, ordu anlamında dūd aşağıdaki beyitlerde gösterilmiştir:

'Ārıżuñdan la'l-i nāb üzre ki ceyş-i ḫaṭ gelür
Ṣan Sikender Āb-ı Ḥayvān isteyü **leşker** çeker

(G.50/3)

Mecnūn ki ġam vilāyeti **ser-'askeri** durur
Ḫayl-i belā vü ceyş-i melāmet **sipāhı**dur

(G.53/3)

Mecnūn ki Ḫusrev-i **sipeh-i 'āşıḳān** durur
Üstinde **dūd**-ı āhı ḫıyām-ı siyāhıdur

(G.53/4)

Bir ayaġ ile ṣurāhī ṭaġıdur merdāne-vār
Leşker-i ġam ṭutduġınca başuma hengāmeler

(G.55/4)

Ṭañ mı **piyāde** eylese şāhı **süvār** iken
Ḫāli ki ḥüsn ʻarṣasınuñ pehlevānıdur

(G.59/4)

Bir beyitte de Hz. Ali'nin kılıcı olan Zülfikār kullanılmıştır:

Alsa eline hışım ile mikrāz-ı cān –şikāf
Gūyā ki **Zül'fikār** ile ḳılur ʻAlī savaş

(G.68/2)

6.12. Oyunlar

Divan'da çok çeşitli oyun türünden örnekler veririlmiştir. Eserde geçen bu oyunlar şu şekildedir:

93. gazelin ikinci beyitinde şatranç oyununun terimlerinden 'şah-mat' ve tavla oyun terimi 'açmaz' bulunmaktadır.

Oyun alanı ve oyuncu anlamına gelen 'çevgan'[148] 136. gazelin üçüncü beyitinde kullanılmıştır. Yine tavla terimlerinden 'kapu' ve 'zar' 134. gazelin birinci beyitinde geçmektedir.

Satranç oyunu terimlerinden 'mansube'[149] 134. gazelin üçüncü beyitinde; 'piyade' 59. gazelin dördüncü ve 134. gazelin üçüncü beyitlerinde kullanılmıştır. Son olarak oyun anlamına gelen 'lū'b'[150] kelimesi 67. gazelin dördüncü beyitinde yer almıştır.

6.13. Atasözleri ve Deyimler

Helākī Divanı ile ilgili yazılmış olan iki makale vardır. Bunlardan biri M. Nejat Sefercioğlu'nun Helākī Divanı'nda atasözleri ve deyimleri hakkındadır. 48 sayfalık makalede 185 adet deyim tespit edilmiştir.[151] Bu makalede Divan'da geçen deyimlerin açıklamaları ve eserde geçtiği beyitler belirtilmiştir.

Burada eserde geçen deyimlere örnek olması bakımında ilgili makaleden beyitlerde geçen birkaç deyim verilmiştir:

Yüz vermemek; ilgi göstermemek, dikkate almamak:

---

[148] Ferit Develioğlu, age, s. 190.

[149] Yunus Kalan ve Yakup Poyraz, Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Oyunlar, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı, Volume:3 Issue:15. s. 152.

[150] F.Develioğlu, age, s. 662.

[151] M. Nejat Sefecioğlu, Helākī Divanı'nda Deyimler, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 4, İstanbul 2010. s. 156.

Yüz urup göster yüzün didüm iñen **yüz virme**di
Māḥaṣal benden Helākī yüz çevürdi devletüm

(G.103/7)

Küp küp şaraba düşmek; çok şarap içmek, aşırı sarhoş olmak:

Şevḳ-ı lebüñle sāḳī olup ḫarāb u sermest
Küp küp düşer şarāba ḫum-ḫāne içre her mest

(G.11/1)

Kerkeslik etmek; değersiz ve iğrenç, zahmet çekmeden kolay elde edilen şeylere meyletmek:

Göñül ḳo cīfe-i dünyāya **itme kerkeslik**
Mekes şikārına pervāz urur mı gör şehbāz

(G.64/4)

İki gözün biri olmak; çok kıymetli olmak:

Şol ṭabīb-i dil k'anuñ nām-ı şerīfi Pīrīdür
Hasta cānum ṣıḥḥati **iki gözümüñ biridür**

(G.57/1)

Gözden düşmek; sahip olduğu sevgi, itibar ve güveni yitirmek:

Ey ḫāce ḳapuñda dürr-i eşküm
Gözden düşeli yetīm olupdur

(G.32/3)

Gönül almak (dil almak); gücenmiş olsun, olmasın bir kimseyi, uygun bir davranışla, bir armağanla hoşnut etmek, sevindirmek.

Miḳrāz elinde ṣanki dü-ser ejdehā dürür
Kimdür cihānda k'anuñ elinden rehā durur
Ḳan dökmede **dil almada** gey müntehā durur
Şol āfet-i zamāne ki Berber 'Alīsidür

(M.8/IV)

Eşiğine yüz vurmak; birine itaat etmek, onun emri altına girmek, hizmetine girmeye gönüllü olmak.

Ṭur imdi var **yüzüñ ur işigine**
Anuñ k'oldur ḥüsām-ı millet ü dīn

(Ks.2/12)

Kara(lar) bağlamak (…giymek); bir felāket dolayısıyla siyah örtü bağlanmak, siyah elbise giymek; yas tutmak.

Dem-be-dem ḳan itdügine gözleri inṣāf idüp
Mātem-i ‘uşşāḳ içün şimdi **ḳaralar bağ**lamış

(G.69/4)

6.14. Eğlence Mekānları

Eğlence unsuru olarak betimlenen mekānlar Helākī Divanı'nda bütün renkliliği ve hareketliliği ile anlatılmıştır. Bezm, toplanılan, sohbet edilen, içki içilen ve çalınıp oynanılan bir toplantı yeridir. Bezmin devamlı unsurları arasında şarap, kadeh, meze, şem ve saki yer alır. Sevgili bezmin, devamlı beklenilen ve arzulanan bir unsurudur. Onun gelişiyle meclis aydınlanır; neşe kazanır. Bu sebeple meclislerin mumu ve çerağıdır. Sevgilinin yüzündeki güzellik unsurları ile bezmdeki unsurlar arasında kurulan ilgi, yüzün bezm olarak tasavvuruna sebep olur.[152]

Eserde bezm-i safā, mir-i meclis, bezm, bezm-i tarab, özellikle en fazla beyitte geçen ve en önemli eğlence mekānı meyhane, meclis kelime ve terkipleri bulunmaktadır.

Aşağıda çeşitli eğlence mekānlarını içeren beyitlere örnekler verilmiştir:

Bezm-i ṣafāda dün gice tāb-ı şārabdan
Par [par] yanardı gün gibi ol şem'-i cān-güdāz

(G.63/3)

Çemen içre gül olup **mīr-i meclis**
Ṭutar zerrīn ḳadeh ḫıdmetle nergis

(G.66/1)

Ṣunup cām-ı lebin sākī dişe nūş
Kılur **bezm** ehlini sermest ü medhūş

(G.70/1)

Hemīşe **bezm-i tarab**da nedür bu tavr-ı ‘aceb
Ki gulgul itse şurāhī kadeh olur rakkāṣ

(G.72/5)

Tāc-ı żerḳı yire ur delḳ-ı riyāyı çāk it
Rind isen varuñı **meyhāne**de rehn-i meye çek

(G.90/4)

[152] M. Nejat Sefercioğlu, Nev'ī Divanı'nın Tahlili, s. 79.

Yâr ʻahd itdi vefâya gele tenhā bu gice
Nūr ola meclise ol şem'-i şeb-ārā bu gice

(G.124/1)

Sākıyā götür ayağı gūşe-i meyhāneye
Koma elden rind-i dürd-āşāmı bayram ertesi

(G.145/4)

Hevā-yı cām-ı la'lüñle düşüp meyḫāne meyḫāne
Nice olmayayın sāḳī ḫarābatī vü rüsvāyī

(G.155/3)

6.15. Boşanma- Düğün (Sūr, Urs-ı Hās)

Düğün (sūr, urs-ı hās) kelime olarak 2. kasidenin yedinci, sekizinci ve ondokuzuncu beyitlerinde ve 67. gazelin üçüncü beyitinde geçmektedir.

Boşanma, ahdi bozma anlamına gelen 'mihr' sadece bir beyitte kullanılmıştır:

Gün yüzüñüñ añlasa māhiyyetin
Mihr ile ʻahdini bozardı vefā

(G.2/4)

6.16. Çeşitli Tipler

Divan'da sosyal hayat içinde bulunabilecek çeşitli tipler bulunmaktadır. Tıfl[153] (çocuk), allāme[154] (ālimler), delikanlı[155], çaylak[156] (acemi-ham), dellal[157], pīre-zen[158] (kocakarı) eserde geçen tip kadrosunu oluştırmaktadır.

6.17. Meslek Erbabı

Eserde, 66. gazelin ikinci beyitinde 'müderris', 142. gazelin beşinci beyitinde 'müftü', 144. gazelin dördüncü ve 12. musammatın ikinci dörtlüğünde 'ferraş' (hizmetçi), 2. kasidenin birinci beyitinde 'meşşāte' (kuaför), 10. kıtanın altıncı beyitinde 'sarraf', 8. musammatın birinci dörtlüğünde 'berber', 72. gazelin üçüncü beyitinde 'gavvas' (dalgıç) iş ve meslek erbablarının isimleri geçmektedir.

---

153 (G.44/5), (G.62/4), (G.96/7), (G.136/2).
154 (G.55/2).
155 (G.69/3).
156 (G.131/10), (G.145/2), (G.152/2).
157 (G.93/4).
158 (G.108/2).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TABİAT-KĀİNAT

1. Kozmik Ālem

1.1. Gökyüzü (Çarh, Asuman, Sipihr, Gerdun, Felek, Feza, Semā)

Dünyayı dokuz felek çevrelemektedir. Divan şiirinde felek, şikāyet etmek için kullanılır. Felek, divan şairleri tarafından yükseklik, yücelik, genişlik, sonsuzluk, parlaklık gibi özellikleriyle anılmaktadır. Aşığın çektiği acı göğe ulaşır, hatta doldurur ve aşar. Felekte meydana gelen yıldırım, şimşek ve gök gürlemesi aşığın çektiği acılara bağlanır.

Divan'da 32 beyitte[159] geçen gökyüzü, eşanlamlı olarak çarh, āsuman, sipihr, felek, gerdun, fezā, semā kelimeleriyle geçmektedir. Bu bakımdan gökyüzü, ay ve güneşten sonra beyitlerde sık kullanılan bir unsur olmuştur.

Gökyüzü sevgili için genel anlamda yüzü, yüz güzelliği için kullanılmaktır. Gökyüzünde güney ay yıldızlar bulunuyorsa sevgilinin yüzünde de kaş, göz, kaş gibi güzellik unsurları bulunmaktadır.

Aşağıda gökyüzünün kullanıldığı beyitlere örnek verilmiştir:

Sipihr-i ḥüsn ü behcetde hilāl-ebrū vü meh-ruḫsār
Yine bir sa'd-tāli' āfitāb-i bī-zevālüm var

(G.60/3)

Nice ḳarār u s̱ebāt ola **çarh-ı gerdūn**da
Ne deñlü ṭura ṣu üzre esās-ı hāne-i ās

(G.67/2)

Çü sūr-ı zāl-i **sipihr**uñ ṣoñıncadur yāsı
Er iseñ eyle göñül gel bu sūrdan sen yas

(G.67/3)

---

[159](Ks.1/5), (Ks.2/1), (Ks.2/7), (Ks.3/9), (Ks.4/1), (Ks.5/2), (Ks.5/4), (Ks.6/3), (G.1/2), (G.5/3), (G.7/5), (G.39/2), (G.60/3), (G.62/5), (G.67/2), (G.67/3), (G.86/1), (G.91/4), (G.92/2), (G.103/3), (G.111/1), (G.118/1), (G.124/5), (G.128/5), (G.131/7), (G.135/7), (G.147/3), (G.157/5), (M.8-II/1), (M.11-III/1), (K.5/1), (K.13/3).

1.2. Yıldızlar (Ahter, Kevkeb, Kevakib, Nücum, Encüm, Sitare)

Divan şairleri yıldızlar ile gözyaşı, göz, çiğ tanesi, çiçek, çakıl arasında benzetme kurarlar. Divan şiirinde yıldızlar parlaklık, yuvarlaklık, çokluk gibi özellikleriyle anılırlar. Āşık güneş yüzlü sevgilisinden dolayı yıldızlar kadar gözyaşı döker.

Aşağıdaki beyite sevgiliye seslenen şair onun burc yıldızı olduğunu söylemiştir:

Ey māh-ı sipihr-i fażl u dānış
Vey **kevkeb**-i bürc-i ‘izz ü temkīn

(Ks.4/1)

Sühā kelimesi sözlük anlamıyla görünen küçük yıldız demektir.[160]

Gündüz görürdü gökçe **Sühā**yı güneş gibi
Bulsa ġubār-ı ḫāk-i rehiñden cila naẓar

(Ks.6/3)

Bir başka beyitte yıldız kelimesi eşanlamlı nücūm kelimesi ile aynı mısrada kullanılmıştır:

Göreli ṭal‘atuñı aḥsen-i taḳvīm içre
Didiler ehl-i **nücūm** ay u günüñ **yılduz**ı yoḳ

(G.83/2)

1.2.1. Yıldız Kümeleri (Pervin)

Süreyyā (Pervin) Kuzey yarım kürede bir yıldız kümesidir. Yedi yıldızdan oluşmaktadır. Divan'da yıldız kümelerinden sadece Pervin kullanılmıştır:

Ṣalup dūşına mi‘cer nur-ı mehtāb
Takup gögsine lūlū ‘ıḳd-ı **Pervīn**

(Ks.2/3)

1.3. Burçlar

Burc kelimesi eserde tek başına değil de başka kelimelerle oluşturduğu terkip şekliyle bulunmaktadır. Bu terkipler, Kevkeb-i būrc-i ‘izz ü temkīn,[161] burc-u melāhat,[162] burc-u şeref,[163] burc-u cemal şeklinde oluşmaktadır.

[160] Ferit Develioğlu, age, s. 1160.
[161] (Ks.4/1).
[162] (G.12/1).
[163] (G.124/4).

Sevgilini güzellik devletinde zülüfleri güzellik burcunun ayıdır:

Devlet-i ḥüsnüñde zülfüñ ey meh-i **bürc-i cemāl**
Ḳadre irmişdür ki girmiş māh-ı tābān ḳoynına

(G.137/5)

1.4. Seyyareler- Yedi Erkan (Zühal, Müşteri, Merih, Zöhre, Utarid, Güneş, Ay)

Seyyareler, Kamer'e olan uzaklılıkları derecesine göre şöyle sıralanırlar: Zühal, Müşteri, Merih, Şems, Zühre, Utarit, Kamer.[164] Divan'da bu seyyarelereden ay ve güneş en geniş olarak ele alınmış ve beyitlerde sıklıkla kullanılmıştır.[165]

Divan'da ay geceye nuruyla güzellik verir. Kimse ona dokunamaz ve yaklaşamaz. Durağan değildir, her gece görünmez, uzaktan seyredilir, her yeri aydınlatır. Sevgilinin yüzü şekil ve özellikleriyle aya benzetilir.

Ay yüzlü sevgilini ışığı ve nuru her yere ve her şeye fer olur ancak o sevgilin bu ışığı gayra yani yabancıya ışık olması nedeniyle hemdem olmadan yani beraber olmadan feragatın daha iyi olacağını anlatılmıştır:

Ġayra nūr u fer olur çünki fürūġ-ı ḥüsni
Hem-dem olmadan o **meh-rū**ya ferāġat yegdür

(G.33/2)

Utarid, Merkür gezegenidir. İkinci felekte yer almaktadır. Güzel söz ve yazı ile sanatkārlığın sembolüdür.[166] Utarid, eserde de bu özelliği vurgulanarak beyitlerde yerini almıştır:

Bir ḥarfini yazamadı medḥ ü s̱enāsınuñ
Yıllar durur ki elde **'Uṭārid** tutar ḳalem

(Ks.1/13)

Üçüncü felek Zühre'ye aittir. Yeşil ve parlak renkler de ona aittir. Divan şiirinde daha çok şarkı, aşk ve güzellik ile anılır:

---

164 Agāh Sırrı Levend, age, s. 200.

165 Ay ile ilgili beyitler: (Ks.2/7), (Ks.4/1), (Ks.5/2), (Ks.5/4), (Ks.6/5), (G.12/1), (G.20/1), (G.20/4), (G.25/1), (G.26/4), (G.31/4), (G.33/2), (G.43/3), (G.46/1), (G.49/1), (G.58/4), (G.59/1), (G.59/7), (G.60/3), (G.63/5), (G.67/1), (G.73/3), (G.73/5), (G.74/2), (G.76/5), (G.78/4), (G.80/1), (G.81/3), (G.83/2), (G.85/1), (G.86/2), (G.88/1), (G.99/1), (G.100/3), (G.104/1), (G.107/7), (G.109/3), (G.122/1), (G.124/3), (G.125/2), (G.125/4), (G.133/4), (G.135/2), (G.137/3), (G.137/5), (G.142/4), (G.155/2), (M.8-II/1), (M.13-IV/1), (M.13-VI/1).
Güneş ile ilgili beyitler: (Ks.1/5), (Ks.2/1), (Ks.2/17), (Ks.5/2), (Ks.6/3), (Ks.6/5), (G.2/4), (G.10/1), (G.13/2), (G.14/2), (G.20/4), (G.23/1), (G.25/1), (G.26/4), (G.43/3), (G.49/1), (G.49/2), (G.60/3), (G.63/3), (G.73/3), (G.74/2), (G.76/1), (G.76/5), (G.77/3), (G.78/4), (G.80/1), (G.83/2), (G.92/2), (G.93/3), (G.119/1), (G.124/4), (G.135/2), (G.137/2), (G.155/2), (M.8-II/1), (M.13-VI/1), (Müf/Sehī Tez.)

166 İskender Pala, age, s. 404.

Olup bu ‘urs-ı hāşa **Zöhre** çengī
Feleḳ raḳs urdı meh def tutdı tā’yīn

(Ks.2/7)

Güneş (Mihr, Hurşid, Afitāb) Divan şiirinde ışığı, parlaklığı, ısısı ve ısıtması ile ele alınır. Güneş gelince gölgenin gitmesi, güneşin suya aksedişi, güneş ile ayın birbirini takip etmeleri, güneş görününce yıldızların kaybolması, geceleri güneşin saklanması yönleriyle de birçok beyite konu olan güneş üzerine, sayısız teşbih ve mecazlar kurulur.

Ay yüzlü sevgili terkibinin yanında güneş yüzlü sevgili anlamına gelen mihr-i ruhsar da beyitlerde yerini almıştır:

Māh-ı ruḫsāruñ ki ceyb-i zülf-i pür-çīnden çıḳar
Mihr-i raḫşārdur ki zīr-i ebr-i müşkīnden çıḳar

(G.49/1)

Pertev-i **mihr-i ruḫ**uñla çıḳdı zülfüñ sīneden
Gün ki bu vech ile germ ola yılan inden çıḳar

(G.49/2)

Zuhal ile eş anlamlı olan Keyvan kelimesi kasidede aynı beyitte kullnılmıştır. Bu beyitte Zuhal ile birlikte Merih (Mirrih) de kullanıldığı görülmektedir:

İki ḳul aña **Mirrīḫ ü Zuḥal**dür
Biri **Keyvān** biri Behrām-ı Çūpīn

(Ks.2/16)

1.5. Işık- Karanlık- Gölge (Saye, Zıll)

1.5.1. Işık (Fürug- Pertev- Sirac)

Işık tıpkı Ay ve Güneş gibi sevgilinin yüzü ve ilgili benzetmeler yönüyle eserde kullanılmıştır. Sevgilinin yüzü ışıktır ve ışık saçar.

Işıkla ilgili terkipler, şem-i ruh, fürug-ı hüsn yani güzellik ışığı, yüzünün güneşinin ışığı gibi tamlamalarla eserde yerini almıştır:

Bezm-i cemāle **şem-i ruh**uñ olalı sirāc
Bāzār-ı miḥre komadı ey meḥ-likā revāc

(G.20/1)

Ġayra nūr u fer olur çünki **fürūġ-ı ḥüsn**i
Hem-dem olmadan o meh-rūya ferāġat yegdür

(G.33/2)

Egleyen gönlümi gerçi mey ü cām olsa gerek
Dostum baña lebünsüz o ḥarām olsa gerek
Pevtev-i mihr-i ruḫuñ ẕerrece eylerse ṭulū
Mah-ı bedrüñ düni ol günde tamām olsa gerek

(Müf./Sehī Tez.)

1.5.2. Karanlık (Tāre)

Karanlık āşıkla ilgilidir. Çünkü aşığın talihi bahtı karadır. Eserde bu bağlamda kara bahtlı anlamına gelen tāre-baht tamlaması kullanılmıştır:

Ey tūtiyā-yı dīde-i her kimyā-nazar
Ben **tāre-baḫt**a luṭfi ile eyle ṣafā nazar

(Ks.6/1)

1.5.3. Gölge(Sāye)

Helākī eserinde bulunan 14. gazelin dördüncü beyitinde gölge kelimesini ‘siyah zülüflerin haddın üzerine gölge etmesi’ şekliyle kullanmıştır. Aslında hat da siyahlığı ifade eder ancak şair zülüfler ile ben arasında gölgede kalmıştır:

Sefīd cāmeyi ḳo **sāye**sinde var ḥasedüm
Ki buldı ol ḳara yüzlü yanıñda baḫt-ı sefīd

(G.23/4)

Eğer sevgilinin zülüf kuşu gölge salsaydı aşığın talihi bahtı daha da açık olacaktır:

Bulurdı ṭāli‘üm baḫt-ı hümāyūn
Hümā-yı zülf ger ṣalaydı **sāye**

(G.128/3)

1.6. Çeşitli Gökyüzü Olayları

1.6.1. Hāle

Hāle, ayın dolunay zamanında çevresinde oluşan halka şekline benzeyen ışıktır. Eserde de ay ile birlikte kullanılmıştır:

Tāb-ı mey birle gül gül oldı ruhun
Mehde kim gördi böyle **hāle**leri

(G.142/4)

1.6.2. Mehtap

Mehtap, dolunay zamanında denizin üzerinde yansıdığında deniz yüzeyinde oluşan parıltılı ışıldamadır. Mehtap āşıklar için iç açıcı sevgili ile buluşulması gereken bir zaman dilimidir. O ışıklı akşamlar sevgililen yād edilir ve hayaller kurulur.

Şalup dūşına mi'cer **nur-ı mehtāb**
Takup gögsine lūlū 'ıkd-ı Pervı̄n

(Ks.2/3)

Devr-i ruḥsāruñda yād eyler Helākı̄ la'lüñi
Kim şarāb içmek be-gāyet hūbdur **mehtāb**da

(G.133/6)

2. Zaman ve Zaman İle İlgili Unsurlar

2.1. Zaman (Zamane, Vakt, Rüzgār, Devr, Eyyam, Dehr)

Divan'da zaman kelimesi vakit, dem, rüzgār, rūz u şeb yani gece gündüz kavramlarıyla birlikte beyitlerde yerini almıştır:

Vakit kelimesinin kullanıldığı beyite örnek:

Görse nihāl-i kaddini **vaḳt**-i ḫırāmda
Ṭutmazdı böyle kendüyi serv-i çemen güzel

(G.96/5)

Dem kelimesi eski zaman sanraki zaman anlamları ile kullanıldığı yerler:

Dem-i evvelde belā olsa nası̄büñ şükr it
Dem-i āḫirede ümı̄d ola çürāḥat bākı̄

(G.143/6)

İñen nāzükdür ol servüñ miyānı
Kināra çekmelüdür her **dem** anı

(G.151/1)

2.2. Yıl (Sāl)

Yıl kelimesi de beyitlerde aşağıdaki şekilde kullanılmıştır:

Bir harfini yazamadı medh ü şenāsınun
Yıllar durur ki elde ʻUtārid tutar kalem

(Ks.1/13)

Mey içenler o meh-liķā ile
Mest ola **yıllar** ile ay ile

(G.122/1)

Yılda bir kerre şeb-i kadr olur imiş umaram
Ķadre irgüre bizi ol meh-i ra'nā bu gice

(G.124/3)

2.3. Mevsimler

Divan'da dört mevsimden sadece sonbahar ve ilkbahar ile ilgili kavramlar kullnılırken yaz ve kış mevsimi ile ilgli herhangi bir unsur, kavram veya kelime kullnılmamıştır.

Ne yatarsın gözüñ aç tur yuķaru
Ġafleti ķo ki degül **mevsim**-i hāb

(Ks.3/5)

2.3.1. İlkbahar (Devr-i Gül- Gül Vakt- Nev-bahar)

Divan'da ilkbahar; bahar, nev-bahar, devr-i gül tabirleri ile geçmektedir. İlkbaharın gelmesiyle tabiat canlanır güller açmaya sular çağlamaya başlar.[167] Bahar mevsimi güzellik mevsimidir. Susen çiçeği baharın bu güzelliğini korumak için yani hazan mevsimi gelmemesi için koruyucu dualar etmektedir:

Ol **nev-bahār**-ı ḥüsne ḫazān irmesün diyü
Sūsen du'ā-yı seyf ile ḥırzü'l-emān oķur

(G.30/5)

Sefīd cāmede yarı görüp didüm bu **bahār**
Şükūfe ile benzenmiş Nihal-i ʻarʻar u bīd

(G.23/2)

Şair bülbüle seslenerek 'artık inlemelerin ahu efganların bitsin çünkü gül devri olan bahar geldi.' demektedir:

[167] (G.5/3).

Ey ‘andelīb-i zār yeter āh u nāle çek
Devr-i gül oldı yār ile ṣāfī pīyale çek

(G.87/1)

2.3.2. Sonbahar (Hazan)

Hazan kelimesi bir beyitte geçmektedir. Yukarıda anlattığımız gibi bahar mevsiminde açan bir çiçek türü olan susen çiçeği kurumasına neden olan sonbaharı (hazan) istememektedir:

Ol nev-bahār-ı ḥüsne **ḫazān** irmesün diyü
Sūsen du’ā-yı seyf ile ḥırzü’l-emān oḳur

(G.30/5)

2.4. Ay

Beyitlerde ay adı olarak herhangi bir ifade bulunmamaktadır. Sadece bir beyitte yılın 12 parçasından bir parçasını ifade eden ay kelimesi geçmeketedir:

Mey içenler o meh-liḳā ile
Mest ola yıllar ile **ay** ile

(G.122/1)

2.5. Gün (Rūz, Yevm, Eyyam, Nehar)

Gün (Rūz), beyitlerde ömür günleri (eyyam- ı ömür), gece ve gündüz (şeb ū rūz) terkiplerinin yanında gün ile ilgili kavramların kullanıldığı bazı beyitlerde yarın veya aynı anlama gelen ferda kelimeleri de kullanılmıştır:

Helākī irişdi bu **gün** yarına
Dahi çalışur şofi ferda ile

(G.135/5)

Görürdi ḥāl-i ‘uşşāḳı bu **gün** yarına ṣalmazdı
Helākī bilse o ẓālim cezā-yı rūz-ı ferdāyı

(G.155/5)

Şair, 2. kasidenin yirminci beyitinde dua ederek ömür günlerinin sağlık sıhhat ile devam etmesini dilemektedir:

Devām-ı devleṭ ü **eyyām**-ı ‘ömriñ
Mezīd it ḫayr ile āmīn āmīn

(Ks.2/20)

Helākī, gece gündüz ağladığını bununda hassas ve rikkatli kalbinin ilanı olduğunu dile getirmiştir:

Aġladuġı bu Helākī **şeb ü rūz**
Riḳḳat-i ḳalbini i'lām gibi

(G.152/5)

2.5.1. Sabah- Seher- Şafak

Sabah (Subh) ile ilgili Divan'da geçen beyitlerden birkaç örneği aşağıda verilmiştir:

Haber virdükçe ḫaṭuñdan benefşe
Nesīm-i **subḥ**a eyler āferiñ bād

(G.26/2)

Zülf ü ʻiẕārı şevḳı ile vird idüp faḳīh
Her **ṣubḥ** u şām sūre-i Nūr u Duḫān oḳur

(G.30/4)

Subhdem vardum der-i deyri açuk buldum yine
Himmet-i pīr-i mugandan fetḥ-i bābum var benüm

(G.98/3)

Seher, sabahın gün doğmadan önceki halidir. Dertlerinden müzdarip olan açık için seher vakti bir kurtuluştur. Acılarını dindiren bir tabiptir:

El urup nabza tabīb-i **seḥer**i
Virdi ben hastaya bu resme cevāb

(Ks.3/4)

Yārin kırmızı dudaklarına iyi ile kötüyü ayıran ilaç mıdır hattın çünkü seher vakti şebnem o hatları çiğ taneleri ile taşladı:

Ġonca lebüñe dārū-yı hūş-ber midür ḫatuñ
Şebnem **seḥer**de anları jāleyle ṭaşladı

(G.153/2)

Şafak kavramının kullanıldığı beyitlerden iki tanesi örnek olarak verilmiştir:

Şafaḳdañ geydürüp pīrāhen-i āl
Bırakdı eġnine bir cāme zerriñ

(Ks.2/2)

Şafaḳdañ eyleyüp gülgūne-i rūy
Cemāli bāġıñ itdi gülşen-āyīn

(Ks.2/6)

2.5.2. Akşam- Gece (Leyl)

Akşam ve gece, eserde gerçek anlamları ile kullanılmıştır. Bu kullanım ise;

Sevgilinin dün gece eğlence meclisindeki halini ifade ederken:

Mā-ḥaṣal mis̱li bulınmaz şimdiki eyyāmdan
Bir ṣanem olmışdı şem'-i meclis-ārā dün **gice**

(M.13-V/2)

Gönlün bir gece düşünce mezrasına çıkmasını anlatırken:

Bir **gice** mezra'-ı fikretde göñül
Dāne dāne yaşın idüp seylāb

(Ks.3/1)

Pervanelerin her gece ateşlerde yanmasını anlatırken:

Tutışup her **gice** odlar yakmaz idi başıña
İtmese pervāne ger şem'-i şebistāñ ile baḥş

(G.16/3)

Yārin tenhaya gelmek için gece söz verdiğini ifade ederken kullanılmıştır:

Yār 'aḥd itdi vefāya gele tenhā bu **gice**
Nūr ola meclise ol şem'-i şeb-ārā bu **gice**

(G.124/1)

3. Dört Unsur (Anasır-ı Erba'a)

Eserde anasır-ı erba'a terkibi ile ifade edilen dört unsur ateş, su, toprak ve hava iki beyitte bir arada kullanılmıştır:

Āteş-i ışka düşüp ol **ḥaḳ**sār
Kalmaya ta didede **āb** elde **bād**

(G.27/6)

Ṣu gibi yüz yire sür çekme gel **āteş** gibi baş
Bād-ı rif'atden ise **ḫāk**-i meẕellet yegdür

(G.33/4)

3.1. Su (Ab, Mā, Zülāl)

Divan şiirinde su, birçok yönden ele alınmış, çeşitli inanışlar göre teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Hayat verici, tahrip edici, boğucu ve batırıcı, temizleyici, güzelleştirici ve geliştirici özellikleriyle de divan şiirinde yerini almıştır.

İşidüp bu dem-i vaḥy-āşārı
Āteş-i derde sepildi bir az **āb**

(Ks.3/12)

Nice ḳarār u s̱ebāt ola çarh-ı gerdūnda
Ne deñlü ṭura **ṣu** üzre esās-ı hāne-i ās

(G.67/2)

3.2. Toprak (Hak, Turāb)

Toprak, öncelikle anasır-ı erbaa'dan biridir. Sevgilinin övülmesi konusunda topraktan faydalanılır. Toprak kıymetli şeylerin saklandığı yerdir. Toprak, su ile güzellik kazanır. Sevgilinin selvi boyu, aşığın toprağına gölge salar. Bunların dışında toprak, āleme bir evdir.

Eserde toprak kelimesinin yanında eşanlamlıları olan hak ve turap da kullanılmıştır.

Yüz sürmeğe cenāba-ı nefi'üñ **türāb**ıña
Mezür tut ki ḳul ṭapusu olda gircek

(Ks.5/5)

Beni pāmāl-i **ḫāk**-i ḥasret iden
Semend-i nāz-ı sevr-i serkeşümdür

(G.39/4)

Sevgilinin köyünde yere düşen āşık sevgilinin eteğini sürüyerek geçmesi karşısında hak ile yeksan olmuştur:

Reh-i kūyıñda düşüp **ḫāk** ile yeksan oldum
Ta ki yüzüme süriyü geçe dildâr eteğin

(G.110/4)

3.2.1. Toz (Gerd, Gubar)

Toz kelimesi yerine eserde gerd ve gubar kelimeleri kullanılmıştır. Bu kullanımda sevgilinin benleri ile birlikte olduğu görülmektedir:

Hat-ı müşkinüñe öyḳüñdise müşk
Mübārek bātıruña koñmasuñ **gerd**

(G.24/7)

Reyḫān ḫaṭı **ġubār**ını nesḫ itdi kāküli
Ḫaṭṭuñ muḥaḳḳaḳ oldı ki ḫūbı celīsidür

(G.48/3)

3.3. Ateş (Od, Azer, Nar, Şirar, Alev)

Divan şiirinde ateş, aşığın içinde bulunduğu aşkın ızdırabıdır. Sevgiliye duyulan hasret ateş şeklinde kendini gösterir ve daima ateşi yakar.

Divan'da 28 beyitte geçmektedir. Ateş eserde dert ateşi, fakirlik ateşi, ateşli kılıç, ayrılık ateşi, cefa ateşi terkipleri ile kullanılmıştır:

Nār-ı faḳr ile niçe döne döne
Bezm-i gāmda ciğeri ola kebāb

(Ks.3/17)

Cān virürsem ey göñül ol **tīg-i āteşnāk**den
Kabrüm üzre haşr olınca nūr iner eflākden

(G.118/1)

Cefā **od**ıyla cānum ṭağlamağıl
Beni hem öldürüp hem ağlamağıl

(K.3/1)

3.4. Hava (Rüzgār, Yel, Bad, Sabā, Nesim, Samyeli)

Hava unsuru ile ilgili beyitlere örnek olarak iki beyit aşağıda verilmiştir:

İñen **hevā**ya yelteme var ey ṣabā benüm
Sevdā-yı zülf-i dōst başumda **hevā** yeter

(G.41/4)

Ser-i zülfün uyup bād-ı şabāya
Delü göñlümi yeltürler **hevā**ya

(G.128/1)

4. Hayvanlar

Helākī Divānı'nda adı geçen hayvanlar bülbül (andelib, hezar), doğan (şahbaz), güvercin (kebūter), akbaba (kerkes), kuzgun, yarasa (şebpere), anka, hüma, tavus, aslan (şir), at (esb, semend, tevsen), domuz, köpek (it, seng), kurt (gürg), balık (mahī, semek), balarısı, pervane, sinek, karınca ve yılandır.

Eserde geçen bu hayvanlar tür, cins ve çeşitlerine gruplandırılmıştır. Buna göre hayvanlar kuşlar, dört ayaklı hayvanlar, balıklar, böcekler ve sürüngenler şeklinde beş gruba ayrılmış ve incelenmiştir.

4.1. Kuş (Murg)

Kuş kelimesi beyitlerde kuş ile aynı anlama gelen 'murg' kelimesiyle kullanıldığı görülmektedir. Şair gönül kuşu, kuş gibi can tabirlerine yer vermiştir:

Dil **murg**ın avlamaga Helākī ol āfetüñ
Dām itdi zülfi beg ḳodı hāli taraf taraf

(G.81/5)

Kuşca cānum ḳafes-i teñde tılsım ile ṭurur
Fırsat ister ki çıḳa çāk-i giribāñumdan

(G.115/2)

4.1.1. Kuş Türleri

Bu bölümde eserde geçen kuş türlerinden bahsedilmiştir. Bu kuş türlerinden bülbülün beyitlerde en sık kullanılan kuş türü olduğu görülmüştür.

4.1.1.1. Bülbül (Andelib- Hezar)

Helākī Divānı'nda 19 beyitte bülbül, andelip, hezar kelimesi geçmektedir. Bülbül daha çok āşık için kullanılan bir kavramdır. Güle olan özleminde seherde ötmeye başlayan bülbül aşığın sevgili iştiyakıyla inlemeleri arasında bağlantı kurulmuştur. Bülbülün geçtiği beyitlerde gül ve gül ile unsurlardan gonca, gonca-leb, gül bahçesi, gülgūn gibi tabirlere yer verilmiştir.

Ol ġonca-leb ki bülbül olup Gülsitān oḳur
Dil **'andelībi** şevḳ ile biñ dāstān oḳur

(G.30/1)

Açar Helākī gülşen-i dilden **hezār** zār
Ol sevr-i nāz-pīşe ḳaçan Bōstān oḳur

(G.30/7)

Ṣafḫa-i ruḫsār-ı gülgūnuñ ki cennet bāğıdur
Bülbül-i dil şimdiden’azm eylesün uçmağıdur

(G.36/1)

Lebüñ firāḳı ile ġonca açılup gümez
Hezār nükte-i dilkeş oḳursa **bülbül**ler

(G.52/4)

Şair aşağıdaki beyitte bülbüle seslenerek artık gül devri oldu o nedenle ahu vah ettiğin yeter bütün dertlere bir sınır çek demektedir:

Ey **‘andelīb**-i zār yeter āh u nāle çek
Devr-i gül oldı yār ile ṣāfī pīyale çek

(G.87/1)

4.1.1.2.Doğan (Şahbaz)

Uçan yırtıcı bir kuş olan doğan beyitlerde diğer kuş türlerinden güvercin (kebūter), akbaba, hümā, kuzgun kuşları ile birlikte beyitlerde kullanılmıştır:

Göñül ḳo cīfe-i dünyāya itme kerkeslik
Mekes şikārına pervāz urur mı gör **şehbāz**

(G.64/4)

Cîfe-i dünyaya kuzgun düşme kerkes gibi
Ey hümâ pervaz u **şahīn**-dem olan çaylak dede

(G.131/10)

4.1.1.3.Güvercin (Kebūter)

Güvercin eserde sadece bir beyitte kullanılmıştır. Bu beyitte İbrahim adlı kişiye ‘haram güvercinime kıyma hey benim doğanım İbrahim’ denilmiştir:

Bana kıyma kebūter-i haremem
Hey benüm **şahbaz**um İbrāhīm

(G.97/3)

4.1.1.4.Akbaba (Kerkes)- Kuzgun- Yarasa (Şebpere)

Aşağıdaki beyitlerde akbaba, kuzgun, yarasa kuşlarının kullanıldığı beyitler verilmiştir.

Göñül ḳo cīfe-i dünyāya itme **kerkes**lik
Mekes şikārına pervāz urur mı gör şehbāz

(G.64/4)

Cîfe-i dünyaya **kuzgun** düşme e **kerkes** gibi
Ey hümâ pervaz u şahîn-dem olan çaylak dede

(G131/10)

Afitab ile ne mülkin **şebpere** itmek cebel

(Tah.7-3/3)

4.1.1.5.Anka- Hüma- Tavus

4.1.1.5.1. Anka

Mitolojik bir kuş olan Anka kuşu eserde yaşadığı yine mitolojik mekān olan Kafdağı ile birlikte kullanılmıştır:

Ṭutdı Ḳāf-ı ḳanā'at içre vaṭan
Her ki **'anḳā** gibi çevürdi ḳafā

(G.3/6)

'Anḳāyı Ḳāf'ı kurb olayın dirseñ ey göñül
Kūyında ol hümānuñ irüp āşiyāne ḳıl

(G.95/2)

4.1.1.5.2. Hüma

Hüma, devlet kuşu denilen bir kuştur. Bu kuş gayet yüksekten uçarmış. Uçtuğu esnada kanadının gölgesi kimin başına düşerse o adam Padişah olurmuş.[168] Hüma sevgili anlamına gelecek şekilde bir beyitte kullanılmıştır.[169] Aşağıdaki beyitte de sevgilinin zülfü tabiri kullanılmıştır:

Bulurdı tāli'üm baht-ı hümāyūn
Hümā-yı ẕülfe ger şalaydı sāye

(G.128/3)

4.1.1.5.3. Tavus

Tavus kuş türünden olup uçma özelliği olmayan bir kuştur. Aşağıdaki beyitte 'can kuşu sevgilinin bağından uçmak istemez' anlamına gelen bir kullanım vardır:

---

[168] Agāh Sırrı Levend, age, s. 184.
[169] (G.95/2).

Ḳoyup behist-i kūyunı uçmaġ istemez
Tavūs-ı cāna gülşen-i kūyuñ olalı bāg

(G.79/3)

4.2. Dört Ayaklı Hayvanlar

4.2.1. Aslan (Şir)

Gücün kuvvetin timsali olan aslan hem gerçek anlamıyla hem de yiğitce seslenme ifadesi olarak beyitte kullanılmıştır:

Degme bir **şīr**e şikār olmaz geçerken cān u dil
Sen gözi āhuya ṣayd oldı hey **aslan**um benüm

(G.101/4)

4.2.2. At (Esb, Semend, Tevsen)

At, eserde 7 beyitte geçmektedir. Yürüyüşü hızlı oması ve o dönemin hayatının bir parçası olması nedeniyle beyitlerde kullanılmıştır.

Beni pāmāl-i ḫāk-i ḥasret iden
Semend-i nāz-ı sevr-i serkeşümdür

(G.39/4)

Aşağıdaki beyitte at kelimesi nefis için kullanılmıştır:

Zāhid libās-ı atlas ile kılma iftiḫār
Żabt eyle **nefs tevseni**ni ḳurı ṣāla çek

(G.87/4)

At ile ilgili diğer beyitlerden iki tanesi aşağıda verilmiştir:

N'ola gitse dostlar elden inān ihtiyar
Seyre çıkduḳca **semend-i nāz** ile ḫānum benüm

(G.101/2)

Nat'ı murada ey şeh sür **esb-i nāz-ı maḳsūd**
Mansūbe ile devran itmezden ön piyāde

(G.134/3)

4.2.3. Ceylan (Ahu)

Ceylan eserde sevgilinin gözleri için kulanılmıştır:

Degme bir şīre şikār olmaz geçerken cān u dil
Sen gözi **āhu**ya ṣayd oldı hey aslanum benüm

(G.101/4)

4.2.4. Domuz

Domuz kelimesi bir beyitte kullanılmıştır:

Aylaġa oynadur beni göreyin
Baḫt meymūnını **ṭoñuz** olsun

(Ks.5/2)

4.2.5. Köpek (İt, Seng)

Dört ayaklı hayvanlar içinde en sık adı geçen hayvan köpek olmuştur. Bunun nedeni divan şiirinde aşığın elinden sevgiliyi alan rakibin köpeğe benzetilmesidir. Hatta köpek rakip tamlaması beyitlerde görülmektedir:

Rakīb-i **seng** ulalanup kapuñda
Bize ādemlenür oldı bu nāmerd

(G.24/4)

Rakip it gibi dolaşır:

Ṭurmaz yeler **it** gibi raḳībüñ meger ey dōst
Ṣayd itmege sen gözleri āhūya segirdür

(G.44/3)

Āşık da sevdiğini kaptırmamak için rakiple birlikte it gibi ulumaktadır. Bu sayede āşık, bu ulumaların feryat ve figandan kaynaklandığını kimsenin bilmesini istemez:

Uluram her gice yanına düşüp **it**lerüñüñ
Bilmesün kimse diyü nāle vü efġānumdan

(G.115/4)

4.2.6. Kurt (Gürg)

Kurt kelimesi bir beyitte keder ve tasa kurdu tabiriyle kullanılmıştır:

Cismümde **gürk**-i ġuşṣadan artan kemükleri
Ḫayl-i segān-ı miḥnet irişüp tıraşladı

(G.153/4)

4.2.7. Semender

Semender, su kerkenkelesi denilen bir tür hayvandır. Vücudunun iki tarafından su salgıladığı için ateş üzerinde yürürken yanmazmış.[170] Divan'da 'āşık sevgilinin ateş saçan kākülleri arasıda semender gibi yürümeye karar vermiş' denilmektedir:

Şem'-i ruḥsārıñda yāruñ ḳākül-i āteş-perest
Şan **semender**dür ḳarār itmiş derūn-ı nārda

(G.130/2)

4.3. Balık (Mahī, Semek)

Eserde balık kelimesi ile aynı anlama gelen māhi ve semek kelimeleri kullanılmıştır:

Māhīden irdi māha seẖā ü keremlerüñ
Vaṣfuñ semāya irdi efendi **mine's-semek**

(Ks.5/4)

4.4. Böcekler (Balarısı, Pervane, Sinek, Karınca)

Bu bölümde Divan'da geçen böcek türlerinden balarısı, pervane, sinek ve karınca hayvanlarının beyitlerdeki yerlerine işaret edilmiştir.

4.4.1. Balarısı (Nahl)

Fedek bugünkü Irak sınırları içinde bir bölgenin adıdır.[171] Beyitte Fedek arısı tabiri kullanılmıştır:

Naẖl-i Fedek getürmeye ẖurmā lebüñ gibi
Ṭūbā daẖi bitürmeye böyle s̱emer lez̠īẕ

(G.29/2)

4.4.2. Pervane

Pervane gece ışığa koşan hayvanlardır. Aslında bunu yapmaları onların ölmeleri demektir ancak ışık gördükleri zaman fıtratlarını yerine getirirler. Divan'da pervanelerin bu özelliği nedeniyle ışık, şem, çerağ, gece yanan ateş tabirleri ile birlikte pervane kullanılmaktadır:

---

[170] Şener Demirel, Ateş Redifli İki Matla Beyitinin Karşılaştırmalı Tahlili, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:10 Sayı: 2, Elazığ 2000, s. 80.
[171] İsmail Altun, agm, s. 2.

Ḥüsn-i dilberden yaḳar diyü çerāġı her gice
Şem'-i bezmüñ güvler üstine düşer **pervāne**ler

(G.37/2)

'Āşık-ı sūhte-dil yaḳıla **pervāne** gibi
Tā ki ol çeşm-i çerāg ide temāşā bu gice

(G.124/2)

Niçe yüz biñ var idi per yaḳıcı **pervāne**si
Bir ṣanem olmışdı şem'-i meclis-ārā dün gice

(M.13-VII/2)

4.4.3. Sinek (Mekes)

Kendine seslenen şair sinekler gibi dünya pisliğine gitme, dünyayı kov denilmektedir:

Göñül ḳo cīfe-i dünyāya itme kerkeslik
Mekes şikārına pervāz urur mı gör şehbāz

(G.64/4)

4.4.4. Karınca (Mūr)

Karınca siyahlığı ile yārin dudağının kenarında bene benzetilmiştir:

Gird-i lebünden **mūr**çedür gūyiyā hatuñ
K'itmiş ihāta āb-ı zülāli taraf taraf

(G.81/4)

4.5. Sürüngenler

Eserde sürüngenlerden sadece yılan beyitlerde geçmektedir:

Pertev-i mihr-i ruḫuñla çıḳdı zülfüñ sīneden
Gün ki bu vech ile germ ola **yılan** inden çıḳar

(G.49/2)

5. Bitkiler

Bitkiler bölümünde dört ana başlık altında bitki türleri incelenmiştir. Birinci bölümde bağ, çimen, fidan; ikinci bölümde biber ve karabiber; üçüncü bölümde ağaç ve ağaç türleri; dördüncü bölümde ise çiçek ve çiçek türleri ele alınmıştır.

5.1. Bağ- Çeman- Lale-zār- Fidan (Nahl, Nihāl)

Bağ kelimesinin geçtiği beyitlerden birkaçı aşağıda verilmiştir:

Şafaḳdan eyleyüp gülgūne-i rūy
Cemāli **bāġ**ın itdi gülşen-āyi̅n

(Ks.2/6)

Cinan **bāġ**ında bitmez ey gül-i ter
Ḳadün gibi nihāl-i nāz-perverdi

(G.24/2)

Zenci̅r-i ʻadl kākülüdür ḥüsni **bāġ**-ı dād
Baġdād-ı ḥüsninüñ leb-i Nūşi̅n revānıdur

(G.59/6)

Çemen (çimen) ile ilgili beyitlerde çimende nazlı bir fidanın büyümeyeceği, başka bir beyitte de çimen servi ağacıyla tamlama yapılarak eserde yerini almıştır:

Bitmez **çemen**de ancılayın bir nihâl-i nâz
Gül-rū benefşe-bū leb-i gonca dehen güzel

(G.96/4)

Görse nihāl-i kaddiñi vaḳt-i ḫırāmda
Tutmazdı böyle keñdüyi **serv-i çemen** güzel

(G.96/5)

Lale-zār, aşığın çektiği acı ve sıkıntılardan içinin dağlandığını ifade ederken kullanılmıştır:

Yine dāġ-ı derūn ile çıḳup ḫāk-i meẕelletden
Ne ḳanlar yutdıġun ʻarż itse her bir **lāle zār** olsa

(G.121/2)

Fidan, beyitlerde eşanlamlısı nihāl kelimesiyle kullanılmıştır. Sevgilini boyunu kasdederken ʻnihāl kaddʼ terkibi beyitte yer almıştır:

Cinan bāġıñda bitmez ey gül-i ter
Kadün gibi **nihāl**-i nāz-perverdi

(G.24/2)

Biri kemāl-i luṭf ile ġāyetde bī-naẓīr
Biri **nihāl-i ḳadd** ile gey müntehā durur

(G.46/3)

5.2. Biber- Karabiber (Fülfül)

Saneme benzetilen sevgilinin yüzündeki siyah benler karabibere (fülfül) benzetilmiştir:

Yüzinde ol ṣanemüñ dāne dāne ḫāl-i siyāh
Yatur şu resme ki kāfūr üzre **fülfül**ler

(G.52/3)

Kevser suyuyla yetişen biberlerin lezzetli olcağı ifade edilmiştir:

Şīrīnligi lebüñden alursa ‘aceb mi ḫāl
Kevs̱er ṣuyıyla bitse olurmış **biber** leẕīẕ

(G.29/6)

5.3. Ağaç (Devha) ve Ağaç Çeşitleri

Ağaçlarla ilgili olarak eserde büyük ağaç anlamına gelen devha[172] kelimesi bir beyitte kullanılmıştır:

Birinüñ ravżası bāġ-ı behişt ü ṣaḥnı cennetdür
Birinüñ **devḥa**sı Ṭūbā mis̱āli dürlü ni‘metdür

(M.10-II/1)

Divan’da ağaç isimleri olarak söğüt, servi, karaağaç (narven), çınar; meyve ağaçlarından ayva, şeftali, hurma, çam fıstığı ağaçlarında bahsedilmiştir.

5.3.1. Söğüt (Bīd)- Ardıç (Ar’ar)

Söğüt ve ardıç ağaçları aynı beyitte kullanılmıştır. Baharda çiçeklerle süslenmiş fidan söğüt ve ardıç ağaçları ifadesine yer verilmiştir:

Sefīd cāmede yarı görüp didüm bu bahār
Şükūfe ile benzeñmiş Niḥal-i **ar’ar u bīd**

(G.23/2)

---

[172] Ferit Develioğlu, age, s. 214.

5.3.2. Servi

Servi ağacı eserde sevgilinin boyu ile ilgili olrak verilmiştir. Divan'da 'ol servi çekdi sinemize bir elif, yar ettiğini etmedi.'[173] 'O boyı servi için ağlamakla gözden çıkmasam cümle ālem gülmezdi sana Helākī'[174] diyen şair uzun boylu sevgiliden bahsetmektedir.

5.3.3. Kara Ağaç (Nārven)- Şimşir Ağacı (Şimşād)

Karaağaç ve Divan şiirinde daha çok sevgilinin boyunun benzetildiği Şimşir ağacı[175] 96. gazelin altıncı beyitinde bir arada kullanılmıştır:

Bu şeḳl-i şāhu berg ile **şimşād u nārven**
Ol serv-kadde öykünür imiş ineñ güzel

(G.96/6)

5.3.4. Çınar

Eserde çınar ağacı bir beyitte kullanılmıştır:

Du'āya **çınar** el göṭürmiş yanıñca
Turur 'arz-ı hācātā ṣāfṣāf ṣāf ṣāf

(G.82/4)

5.3.5. Meyve (Ber, Mīve, Semer) ve Meyve Ağaçları (Sib, Bih, Enar, Piste)

Meyve anlamına gelen kelimeler 'leziz' redifli 29. gazelin ikinci ve dördüncü beyitinde geçmektedir:

Naḫl-i Fedek getürmeye ḫurmā lebüñ gibi
Ṭūbā daḫi bitürmeye böyle **s̱emer** lez̠īẕ

(G.29/2)

Bāġ-ı ruḫuñda ḫaṭṭ u lebüñdür ġıdā-yı rūḥ
K'olur cinān içinde ḳamu berg ü **ber** lez̠īẕ

(G.29/4)

---

[173] (G.7/4)
[174] (G.8/5)
[175] İskender Pala, age, s. 432.

5.3.5.1.Ayva

Ayva, sarı renkli ve yuvarlak olması nedeniyle āşığın yüzü ile ilişkilendirilmiştir. Aşığın yanağı, sevgilinin çenesi, güneş ve ayla da ilişkilendirilmesi ayvanın aynı özelliklerinden kaynaklanmaktadır.[176]

Divan'da bir beyitte ayva kelimesi şeftali ile birlikte kullanılmıştır:

Şeftālūyı umduķça kārum
Ayvāya ṣaldı ol sīb-gabgab

(G.9/2)

5.3.5.2.Şeftali

Klasik Türk şiirinde sık geçen meyvelerden biri olan şeftali, daha çok güzel kokulu sulu ve lezzetli, yuvarlak kırmızı renkleri nedeniyle sevgilinin dudağı ve buse ile özdeşletirilmiştir.[177]

Eserde iki yerde geçen şeftali aşağıdaki beyitte cennet şeftalisi terkibiyle kullanılmıştır:

Sīb-i zeķan kim ola lebüñ gibi ter leẕīẕ
Şeftālū-yı behişt olamaz ol ķadar leẕīẕ

(G.29/1)

5.3.5.3.Elma (Sīb)

Divan'da elma (sīb) kelimesinin geçtiği yerlerde genel olarak sevgilinin çene (zekān) ve çene altı (gabgab) aksamlarıyla tamlama oluşturduğu görülmektedir. Bu tamlamalar sīb-i zakān, sīb-i gabgab şeklinde beyitlerde yer verilmiştir.

5.3.5.4.Hurma

Divan'da şair, hurma kelimesini sevgilinin dudakları ile irtibatladırarak 'hurma-leb' tabirini kullanmıştır.

5.3.5.5.Çam Fıstığı Ağacı (Sanavber)

Sanavber eserde bir beyitte geçmektedir. 'Sevgilinin güzelliğini gördüğünde gönle zor oldu çam fıstığı bile çimen gibi göğerdi.'[178] denilmiştir.

---

[176] Yavuz Bayram, Klasik Türk Şairlerinin Gözüyle Meyveler, Turkısh Studies, Volume 2/4 Fall 2007. s. 222.
[177] Yavuz Bayram, Klasik Türk Şairlerinin Gözüyle Meyveler, s. 221.
[178] (G.116/4).

5.4. Çiçek (Şükūfe) ve Çiçek Türleri

Helākī eserinde divan şiirinde sık kullanılan gülün yanında lale, sümbül, yasemin, menekşe, nergiz, reyhan, nilüfer, karanfil çiçekleri de kullanmıştır. Bu bakımdan çiçek unsurunun sık kullanıldığını söyleyebiliriz. Divan'da çiçek türleri ile ilgili isimler genellikle aynı beyitlerde geçmektedir. Bu kullanımda Gül-lale, sümbül-menekşe, nergiz-lale, sümbül-reyhan aynı beyitlerde kullanıldığı görülmektedir.

5.4.1. Gül ve Diken (Hār)

5.4.1.1.Gül

Bir çiçek türü olan gül divan şiirinde çok sık kullanılır. Bu divanda da gül kelime olarak 51 beyitte kullanılmıştır. Bu kullanım da daha çok sevgili ile ilgili benzetmelerde mecazlarda geçmektedir.

Bir beyitte gül, Hz.Muhammed (sav)'in yüzüne benzetilmiştir:

Gül yüzin ey dil göricek Aḥmedüm
Ṣalli 'alā seyyidine'l-Muṣṭafā

(G.2/2)

5.4.1.2.Diken (Hār)

Diken aşığın en acı ve ızdırap duyduğu unusurların başında gelir. Çünkü gülü sever ancak onun da dikeni vardır. Kavuşmak ister ama ayrılık ve hasret yudumlar. Sevgiliye āşık başka seven 'diken'ler de vardır. Bütün bunlar diken benzetmesiyle anlatılmış ve aşığa sıkıntı veren özellik olarak eserde yer almıştır:

Gel ey ġonca ne dirlik baña sensüz
Ki bülbül gülsüz olmaz gül **diken**süz

(G.61/1)

Yeter **ḫār-ı ġam** ile ey Helākī seng-dil olduḳ
Gelüp ol ġonca-leb gülse açılsa ġamgüsār olsa

(G.121/5)

Gülşen-i amal belki **ḫār-ı hasret**le ṭola

(Tah.7-2/1)

Hasret-i **ḫār**-ı sıva ile Helākī ṭolmasun

(Tah.7-5/2)

5.4.2. Lale

Lale rengi ile kadeh ile birlikte kızıllığı ifade etmek için kullanılmıştır. Sevgilinin yanağı laleye benzetilir. Ayrıca gülün güzellikte rakibi olarak anlatılır. Yine renk ile ilgili olarak lale-veş yani lale gibi tabiri beyitlerde ifade edilmiştir:

Ḳızarsun **lāle-veş** beñzümdir iseñ
Be ṣofī gül gibi ṣāfī şarāb iç

(G.18/2)

Lāleler ṣanmañ belā deştinde Mecnūnuñ yine
Dest-i hicrān ile ḳonmış tāze tāze dāġıdur

(G.36/3)

Lāle-veş çıḳsun benüm baġrumda ḳanlu başlar
Ġonca-veş çeksün seni pehlūya gülgūn cāmeler

(G.55/3)

Yine güller açılsa her taraf ʻālem bahār olsa
Yine bülbülleri her **lāle-ruḫsār**uñ hezār olsa

(G.121/1)

5.4.3. Sümbül

Sümbül gül ve lale çiçeklerinden sonra eserde en fazla beyitte geçen çiçek türüdür. Aşağıdaki beyitte taze sümbül çiçeğinin cennete şeref verdiği anlatılmıştır:

Ruḫuñda baġladı ṣaf deste deste kāküller
Behişte virdi şeref tāze tāze **sünbül**ler

(G.52/1)

5.4.4. Reyhan

Sümbül ve reyhan aynı beyitte kullanılmıştır. Gül bahçesinin sümbül ve reyhan çiçekleri ile daha güzel olacağı anlatılmıştır:

Yaraşur ḫūblarda zülf ü ḫāl belī
Zeyn olur gülşen eger sünbül ü **reyḥān** olsa

(G.123/2)

5.4.5. Yasemin (Semen)

Yasemin eserde bir beyitte aynı anlama gelen ‘semen’ ile geçmektedir. Sevgilinin bütün güzelliği anlatıldığı bu beyitte yaseminden ince bir örtü tabiri geçmektedir:

Ṭūbā-ḫıram u Sidre ḳıyām u **semen-i zār**
Bālā bülend ü mūy-miyan u beden güzel

(G.96/2)

5.4.6. Menekşe

Menekşenin kısa boyu, güzel kukusu çiçeklerini baharda açması ve dayanıklı olası onu Klasik Türk şiirinde sevgilinin saçı, zülfü, kākülü ve āşık için temel bir benzerlik ögesi olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur.[179]

Divan'da sevilinin zülfünü gören menekşenin (benefşe) çöktüğü anlatılmış:

Çöḳdi **benefşe** sünbül-i zülfün görüp dizin
Kaldurdı lāle gonca-i la'lün görüp ayag

(G.79/2)

5.4.7. Nergiz

Nergiz çiçeği lale ile birlikte kullanılmıştır:

Nergis ü lāle degül ṭaġ ile deşt icre biten
Gözi nūrı vü ciger gūşesidür hāmūnun

(G.91/2)

5.4.8. Nilüfer

Bir su bitkisi olan nilüfer, Divan'da da bu özelliği ön plana çıkartılarak anlatılmıştır. Solgun yüzü seylāp denizinin ortasında sanki nilüfer çiçeği gibi olduğu ifade edilmiştir:

Cihre-i zerdüm miyān-ı lücce-i seylabda
Sanki **nilüfer** durur bitmiş derū ābda

(G.133/1)

5.4.9. Karanfil

Gamla lale gibi kıpkırmızı olan sineye āşık yeni karanfiller dikmiştir:

Ġamuñla lāle gibi sīneye urup ṣad dāġ
Sifāl-i sīnede dikdüm yeñi ḳaranfüller

(G.52/2)

[179] Yavuz Bayram, Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler, Turkısh Studies, Volume 2/4 Fall 2007. s. 215.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KLASİK ŞİİR UNSURLARI
(MĀŞUK- ĀŞIK- RAKİP)

1. Māşuk (Sevgili)

Divan şiirinin en önemli unsuru olan sevgili Helākī'nin Divanı'nda da en fazla kullanılan unsur olmuştur. Toplam 269 beyitte geçmektedir. Tahmis hariç 1071 beyitlik bir eser olan Helākī Divanı'nda beyitlerin yaklaşık dörtte birini teşkil etmektedir.

Genel itibariyle Divan şiirinde sevgili kimseye boyun eğmez, salına salına naz ile yürür. Gül gibi güldüğünde yüzü güzelleşir. Yüreği serttir, onun ayrılığıyla yaşayan sevgili kavuşma gerekliliğini anlar. Sevgili āşığa acımaz, onu daima inletir, öldürmeyi lütuf sayar, eşiğinde süründürür ve āşık da bunlarla yetinmeye çalışır.

1.1. Sevgili İle İlgili Benzetmeler

Helākī Divanı'nda sevgili ile ilgili 14 farklı benzetme kullanılmıştır. Bunlar sırasıyla gül, gonca, fidan (nihal), servi, güneş, ay, mum, Leyla-Şirin, Yusuf, peri, put (büt, senem), şah, tabip, hıristiyan güzeli (büt-i tersa)dir.

Bütün bu benzetmeler sevgilinin güzelliğinin bir yönünü temsil eder. Benzetmelerden bazıları yüz güzelliği, bazı benzetmelerde sevgilinin boyu, bazılarında da halk hikāyelerindeki māşuklara benzetmek için kullanılmıştır.

1.1.1. Gül

Gül, rengi ve güzel görünümüyle sevgilinin yüzü için kullanılan bir benzetmedir:

Şevk-ı şem'-i ruhunla ey yüzi **gül**
Dāğlar yaḳdı deşt lāleleri

(G.142/2)

Bir yüzi **gül** firākı bülbül-veş
Yine feryād u āha ṣaldı beni

(G.150/2)

1.1.2. Gonca

Sevgilinin goncaya teşbihi dudak yönüyledir. Sevgilinin çeşitli halleri ve davranışları gonca ile alakalı unsurlarla ifade edilir veya onlarla belirtilir. Goncanın

açılması, yakasını parçalamasıdır (gonca yakasız olarak tasvir ediliyor), aşkın sırrını faş etmesidir, gülmesidir.[180]

Aşağıdaki beyitte gülün açılmamış tomurcuk hali olan gonca, sevgilinin dudağının ayrılığı ile açılmadığı ve gülmediği anlatılmıştır:

Lebüñ firāḳı ile **ġonca** açılup gülmez
Hezār nükte-i dilkeş oḳursa bülbüller

(G.52/4)

Gonca sırlı bir anahtardır. Ancak sevgili konuşmaya başladığında açılır. Sevgilinin dudakları da açıldığından güya bahçenin bülbülü olmaya başlamıştır:

Söze gelseñ açılur **ġonca**-i rāz
Bülbül-i bāġçe gūya sensin

(G.113/4)

1.1.3. Fidan (Nihāl)

Sevgilinin boyu için Divan şiirinde genellikle nihāl yani fidan kullanılmıştır. Eserde de nihāl-i kāmet, nihāl-i kadd terkipleri kullanılmıştır:

Sāye-i servi **nihāl-i ḳāmet**ün ‘aksi ṣanup
Baġrına baṣup revān üstine ditrer cūy-ı āb

(G.10/3)

Biri kemāl-i luṭf ile ġāyetde bī-naẓīr
Biri **nihāl-i ḳadd** ile gey müntehā durur

(G.46/3)

1.1.4. Servi

Sevgilinin serviye teşbihi boy yönüyledir. Bu noktadan hareketle servi üzerindeki çeşitli müşahedelerle sevgilinin ve aşığın davranışları arasında münasebetler bulunmaktadır.[181]

Şair eserde, sevgilinin boyuna servinin bile erişemeyeceğini ifade etmiştir:

Bālālıġ ile başuñ eger göke irerse
Ey **serv** olımazsın ḳad-ı cānānā berāber

(G.31/3)

---

[180] Mehmed Çavuşoğlu, Necati Bey Divanı'nın Tahlili, s. 97.
[181] Mehmed Çavuşoğlu, Necati Bey Divanı'nın Tahlili, s. 97.

Benüm çok sevdügüm bir ġonca-lebdür **sevr-ḳāmet**dür
İñen zība iñen ra'na iñen şūh iñen āfetdür

(G.35/1)

1.1.5. Güneş

Güneş ve ay benzetmeleri birçok beyitte birlikte kullanılsa da özellikle ay ile ilgili güneşten ayrı terkiplere sahip olduğu için güneş ve ay teşbihleri ayrı ayrı ele alınmıştır.

Güneş, sevgilinin yüzüdür. O göründüğünde ay ve güneşe ihtiyaç olmamıştır. Yine sevgilinin ay ve güneşe benzeyen yüzündeki ayvatüylere ve benlere kimse nokta bile kondurmamıştır:

'Arż itme **mihr** ü māhı ruḫ-ı yāra ey feleḳ
Güñ togıcaḳ çerāġa bilürsiñ ne ihtiyāc

(G.20/4)

Ruḫlaruñda dāne dāne benlerüñ halī degül
Gerçi kimse **mihr** ü māh üstine ḳondurmaz noḳat

(G.74/2)

1.1.6. Ay

Sevgilinin yüzü yeni aya, felek ayına ve altın renkli aya benzetilmiştir.

Çü gördi mezra'-ı dehre **meh-i nev** olmış dās
Dürūd-ı ḥāṣıl-ı 'ömrini 'āḳil itdi ḳıyās

(G.67/1)

Miḫr-i ruhuñdan eyler nūri **meh-i feleḳ** deyn
Lā'l-i lebüñden alur rengi 'akīk-i ḳān karz

(G.73/3)

Her meclisüñ ki bir **meh-i zerrīn**-külahı yoḳ
Güyā hārābe şehr durur pādişāhı yoḳ

(G.85/1)

1.1.7. Leyla- Şirin

Halk hikāyesi kahramanı olan Leyla ve Şirin, Divan edebiyatında aşığın gözüyle sevgilinin en fazla benzetildiği unsurlardan biri olmuştur.

Leyla genellikle siyahlığı ifade ettiği için sevgilinin saçına, gam ve kedere, Şirin tat ve lezzeti ifade ettiği için dudağa benzetilmiştir:

Leylī-i żülfüñ durur āşüfte-hal ideñ beni
Veh ki ol sevdāda mecnūn oldı nice hūsmend

(G.25/3)

Leylī ġamından özge bulmadı şādī Mecnūn
Şīrīn lebinden ayru görmedi ṭadu Ferhād

(G.28/3)

Ey saçı **Leylī** senüñle olalıñdan üfletüm
Var durur Mecnūn gibi ḫalk-ı cihañdan vaḥşetüm

(G.103/1)

1.1.8. Mum

Sevgili gece yanan ışık saçan bir mumdur. Aşık her gece can meclisinin ışığını anar ve sürekli gözyaşı döker:

Göynüklerini yanmaġa derd ile Helākī
Her gice ṭurur **şem'-i şeb**istāna berāber

(G.31/5)

Dün gice ol **şem-i bezm-i cānı** andum aġladum
Subḥa dek ya'nī ruḫ-ı cānānı andum aġladum

(G.99/1)

1.1.9. Hz. Yusuf

Hz. Yusuf, Ken'an'da esir olmuş Mısır'a sultan olmuş ve güzelliği ile bilinen bir peygamberdir. Eserde sevgilinin güzelliği Hz. Yusuf ile anılmaktadır:

Çāh-ı ẕeḳan ki maḥbes-i Mıṣr- cemāldür
Bir çāhdur ki **Yūsuf**-ı Ken'ān esīridür

(G.47/2)

Alınsa ṭartılup naḳd-i cihān u cāna erzānudur
Terāzūdan iner bir **Yūsuf**-ı Mıṣr-ı cemālüm var

(G.60/4)

1.1.10. Peri

Sevgilinin periye benzetilme hususunu M. Çavuşoğlu şöyle ifade etmiştir:[182]

[182] Mehmet Çavuşoğlu, Necati Bey Divanı'nın Tahlili, s. 94.

Sevgilinin aynada görünüşü ile ayna-peri münasebetine işaret olunmaktadır. Ayna gibi müccella satıhlarla peri daveti yapılır.

Divanelere ‘peri tutmuş, perilenmiş’ denilir. Bu cihetten āşıklar sevgilinin divanesidirler.

Peri masallardan gelen bir telakki ile şişede hapsedilir, sevgilinin periye teşbihi halinde gönlün veya gözün şişeye teşbihi bundandır.

Peri göze görünmez, sevgiliyi de görmek imkānsızdır. Perinin bu vasfından hareketle ‘görmek, görünmek’ tabiri üzerinde sanatlar yapılmakta, mesela sevgilinin, ‘gözler görmedik’ bir güzel olduğu ifade edilmektedir.

Eserde peri-peyker yani peri yüzlü ifadelerinden anlaşılacağı üzere sevgilinin yüz güzelliği peri kelimesi ile ifade edilmektedir:

Ger vaḥşet itmeseydi insāndan ey **perī-zād**
Düşüp yabānī Mecnūn olmazdı kūhī Ferhād

(G.28/1)

Ḫaṭṭ-ı müşkīn üzre zülfiñ k’ol **perī-peyker** çeker
Ṣan melek Ye’cūc u Me’cūc iline ejder çeker

(G.50/1)

Da’vet itme göñül ol hūr-ı **perī-zād**ı ko kim
Uġramaz dāyireye her nice teshir itdüm

(G.102/3)

1.1.11. Put (Büt, Sānem)

Put genel olarak sevgilinin fiziksel dış görünüşünün kusursuzluğunu anlatmak için kullanılmıştır. Sevgilinin vucudu gümüştendir. Giydiği kıyafetler onun bu dış güzelliğini ortaya çıkarmaktadır:

Dīni ayruḳ kāfire daḫi Ḫüdā göstermesün
Bir **ṣanem** gördüm müselmānlar kelīsādan yaña

(G.4/4)

Libâsın ol **büt-i simin** beden çün itdi sefid
Ṣanasın ebr-i sefid içre togdı bir hurşid

(G.23/1)

Helākī ol **büt**-i bīgāne-naḳşa
Bilişme k’āşināsın eylemez yād

(G.26/7)

Helākī-i merdüm iden ġamzelerle
Büt-i ‘āşıḳ-küş-i ḫançer-keşümdür

(G.39/3)

1.1.12. Şah

Şah, aşığın sevgiliye kul, köle olması nedeniyle sevgiliye yapılmış bir benzetmedir. Āşık hep bir iltifat bekler ancak sevgili ‘beyler gedalardan hoşlanmaz’ diyerek aşığı reddeder:

Ben fakīre teraḥḥum it **şāh**um
Dime begler gedādan itmeż haż

(G.75/6)

Şāha bu bisat-ı taḫt-ı acı nidesin
Bu taḳ u revaḳ u bu revacı nidesin

(R.11/1)

1.1.13. Tabip

Doktorun hastalara şifa vermesi gibi sevgili de aşığının yaralarına merhem olur. Ancak bazen vefasızlık ve cefadan dolayı sevgili aşığının tabibi değil cellatı olmuştur:

El urup nabża **tabīb**-i seḥerī
Virdi ben ḫastaya bu resme cevāb

(Ks.3/4)

Nūş-ı lebüñden umsa n’ola ḫastalar ‘ilāc
Marżī **ṭabīb**-i ḥāẕıḳ olandan umar ‘ilāc

(G.19/1)

1.1.14. Hıristiyan Güzeli (Büt-i Tersā)

Helākī Divanı’nda sadece bir beyitte kullanılan ‘büt-i tersā’ Hıristiyan güzeli demektir. Beyitte ‘sevgili doğru yolun yolcularını gönülsüz ve dinsiz yapan bir Hıristiyan güzelidir’ şeklinde bir kullanım söz konusudur:

Bī-dil ü dīn iden īmān ehlin
Ḥaḳ bilür ey **büt-i tersā** sensin

(G.117/2)

1.2. Sevgilide Güzellik Unsurları

Helākī Divanı'nda sevgilinin güzellik unsuru olarak; baldır (Sāk), alın (Cebin), kaş (Ebru), göz (Çeşm, Dide, Ayn), gamze, kirpik (Müje, Müjgān), yüz- yanak (Rūy, Rū, Didar, Çihre, Ruhsar, Hadd, Arız), ben (Hāl), hatt (Ayvatüyleri), ağız (Dehan, Fem), dudak (Leb), çene (Zekān, Zenāhdān), boy (Kad, Kamet, Endam), diş (Dendān), kulak (Guş, Benaguş), burun (Bini), sine, bağır, bel (Miyan), kıl (Mū, Mūy), ten, beden, baş (Ser), el (Dest), parmak, tırnak (Nahun), dil (Zeba), ter (Araz), koku (Bū), saç, kākül kelimelerinin beyitlerde nasıl kullanıldığı incelenmiştir. Eserde sevgili için kullanılabilecek burun (Bini), baş (Ser), baldır (Sāk), dil (Zeba), ter (Araz), tırnak (Nahun) unsurları ile ilgili herhangi bir ifadeye rastlanmamıştır.

1.2.1. Saç- Kākül

Saç, Divan şiirinde en çok kullanılan güzellik unsurlarından biridir. Mū, gīsū gibi adlarla anılır. Saçla ilgili sınırsız benzetmeler yapılmıştır. Şekli, kokusu, rengi vs. yönlerden birçok beyte anlam verir. Saç, perişan, düzensiz, uzun ve dağınık halleriyle aşığın aklını başından alır, aşığı hayran eder, perişan kılar. Kokusu bazen kendinden bazen de dışarıdan gelir. Aşığın saçının kokusu miskle kıyaslanır, aşığın saçının kokusu miskten üstündür. Sevgilinin saçı daima siyahtır.[183]

Saç renk, koku ve şekil bakımından çeşitli hayal, benzetme ve tasavvurlar içinde ele alınır. Genellikle bu hususlardan bir kaçı bir arada zikredilir.[184]

Saç, eserde zülüf kelimesi ile anlatılmıştır. Saç ile ilgili unsurun geçtiği beyitlere aşağıda örnekler verilmiştir:

Ḳaddi ḳıyām-ı fitneye ḳāmet getürmege
Zülfi ṣalā ider ḫaṭ u ḥāli eẕān oḳur

(G.30/2)

Ḫaṭṭuñ ġamıyle 'āşıḳa **zülf**üñ belā yeter
Ḥadden aşurma cevrüñi ey pür-belā yeter

(G.41/1)

Kākül, aşığa bir dosttur. Sevgilinin yüzüne bir tül perdedir. Bazen de zülüf aşığı yakan bir ateştir:

Ṣaçdı reyḥān üzre 'anber **kākül**-i müşkīn-i dost
'Ālemi ṭutdı ser-ā-ser kākül-i müşkīn-i dost

(G.14/1)

---

[183] Hüseyin Gönel, 15.-16. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2010. s. 174.
[184] Cemal KURNAZ, Hayālī Bey Divanı'nın Tahlili, MEB Yay., İstanbul 1996. s. 214-215.

Şem'-i ruhsārında yārun **kākül**-i āteş-perest
Ṣan semenderdür karār itmiş derūn-ı nārda

(G.130/2)

1.2.1.1 Saç İle İlgili Benzetmeler

Saç, sevgilinin en çok üzerinde durulan ve tasavvurlara konu olan güzellik unsurudur. Dağınık, karışık, örülmüş, düz şekli, uzunluğu, siyah rengi ve kokusu sebebiyle birçok unsurlarla benzerlik gösterir.[185]

Kākül, perçem ve turra alın üzerine düşmüş, kıvrımlı saçtır. Turra, aynı zamanda kumaşın etrafına çekilen kılaptana denir.[186]

1.2.1.1.1. Zincir

Zincir, sevgilinin aşığı tutsak etmek için kullandığı bir unsurdur. Āşık o zincire takılır bağlanır ve sevgiliden ayrılamaz. Bu zincir adeletlidir ve āşık bu durumdan hiç rahatsızlık duymaz:

Zencīr-i 'adl kākülüdür ḥüsni bāġ-ı dād
Baġdād-ı ḥüsninüñ lebi Nūşīnrevānıdur

(G.59/6)

Dahi dīvānalıgum oldı Helākī efzūn
Yār żülfiñ ki taḳup boynuma **zincir** itdüm

(G.102/5)

1.2.1.1.2. Yılan- Ejderha

Saçın yılana benzemesinin nedeni uzun, ince ve kıvrımlı olmasıdır.

Ayrıca yılan oyuncuları boyunlarına yılan sararlar ve yılan sokmasına karşı panzehir kullanırlar veya panzehir satıcıları yılan taşırlar. Bu sebeple saçın yanında leb, tiryaka benzetilmektedir.[187]

Yüz çevürmezse 'aceb mi kākülinden ḫaṭṭ-ı dōst
Şimdi mi geldi muḳābil oldı **ejderhā**ya Ḫıżr

(G.40/4)

---

[185] M. Nejat Sefercioğlu, Nev'ī Divanı'nın Tahlili, s. 138.
[186] M. Nejat Sefercioğlu, Nev'ī Divanı'nın Tahlili, s. 150.
[187] Mehmet Çavuşoğlu, Necati Bey Divanı'nın Tahlili, s. 104.

Pertev-i mihr-i ruḫuñla çıḳdı zülfüñ sīneden
Gün ki bu vech ile germ ola **yılan** inden çıḳar

(G.49/2)

1.2.1.1.3. Kemend

Saç tıpkı zincir olduğu gibi kemend görevi de görür. Kemend nasıl bağlamak için kullanılıyorsa saç da aşığı kendine bağlamak için kullanılmıştır:

Arız-ı meh-tābun üzre kākülüñ müşkin **kemend**
Gerden-i ḫurşīde salmışdur girihler bend bend

(G.25/1)

Şarāb-ı lal-i meygūnı gibi ‘ayşı müdām olsun
Kemendi zülf-i müşkini gibi ‘ömri dırāz olsun

(G.107/2)

Ey gözi ahu **kemend-i zülf**üne dil bağlayan
İstemez tā hasra dek kurtulmag ol fitrākden

(G.112/3)

1.2.1.1.4. Sultan

Zülüf burada sert ve katı mizaca koşup aşığın gönlüne sultan olduğu ifade edilirken saç ve sultan arasında münasebet kurulmuştur:

Ḫatuñla baş koşup żülfüñ gelüp ey Yūsuf-ı s̱ānī
Göñül mıṣrında **sultān** oldı ‘abbāsī ‘ālemlerle

(G.125/3)

1.2.1.1.5. Gece, Gölge

Geceleyin ateş, gündüzün duman insana yakın görünür, zülüf ile yanağın aşığa yakın görünmesi bundandır. Gece vakti husule gelen yangın çok zarar verir; ateşe benzeyen güzellik, zülüf ile beraber bu cihetten bütün dünyayı yakar.[188]

Dün **gice** ol şem-i bezm-i cānı andum ağladum
Subha deḳ ya’nī ruh-ı cānānı andum ağladum

(G.99/1)

Hasta gönül sevgiliden zülfünü ümit eder çünkü garip kimselere servinin lütfü gölgedir; āşık zülfün gölgesinde padişah olur, hüma kanadı gölgesinde dilenci sultan olur. ‘Gölge’ kelimesi zülüf ile beraber tenasüb sanatı teşkili için kullanılmaktadır:

---

[188] Mehmed Çavuşoğlu, Necati Bey Divanı’nın Tahlili, s. 116.

Bulurdı tāli'üm baht-ı hümāyūn
Hümā-yı żülfe ger ṣalaydı **sāye**

(G.128/3)

1.2.1.1.6. Günah, Kāfir, Dinsiz (Bī-dīn)

Günah, āşığın bir türlü engelleyemediği bir durumdur. Kendini günahtan uzak tutmak ister ancak sevgilinin zülfü āşığı günaha daldırır. Āşık bu durumdan yine kendini hatalı görür ve 'sevgilinin bunda günahı yok' der:

Ḳanum dökeñ hemīşe harāmī gözüñ durur
Żülfüñe ben boyun ki bu demde **günāh**ı yoḳ

(G.85/2)

Dil ki zülf-i siyāha saldı beni
Çak boyumca **günāh**a saldı beni

(G.150/1)

M. Çavuşoğlu zülüf küfür, kāfir arasındaki münasebeti şöyle ifade eder:[189]

Zülfün hayali sineden gitmez, çünkü kāfirin yaptığı bina sağlam olur; yüz üzerinde reyhana benzeyen ayva tüylerini zülüf örter, kāfirlerin Kur'an hıfz ettiğini kim görmüştür; zülfün ucunda gönül yaşamaz çünkü zülüf ayva tüyleri ve ben ile birleşince kāfir çoğalır; yanak üzerine uzanmış zülüf, parmağını kaldırıp imana geldiğini ifade eden kāfir gibi āşıklara sevgilinin yanağını gösterir; zülfün gamı aşığı peri gibi kendinden geçirir, gerçi periye benzer ama perinin kāfir olanıdır; iki kāfirden bir Müslüman şikayet etmez ama aşığın gönlünü iki zülüf zebun etmiştir; sevgilinin (yok olarak tasavvur edilen) ağzını düşünmek aşığı zülfe düşürmüştür, insanı yokluk küfre iletir derler; saç ve yanak arasındaki ayva tüyleri küfür ile iman arasına kavga bırakır ya da arada kavga gibidir.

Āşığa göre bütün kötülükler kāfirlik, dinsiz olan sevgilinin siyah saçlarından kaynaklanır:

Her ne fettānlıḳ diseñ ol çeşm-i cādūdan gelür
Her ne **kāfir**lik disen bu **zülf-i bī-dīn**den çıḳar

(G.49/7)

---

[189] Mehmed Çavuşoğlu, Necati Bey Divanı'nın Tahlili, s. 115.

1.2.1.1.7. Leyla

Leyla, sözlükte gece, karanlık anlamlarına gelmektedir. Sevgilinin saçı bazen geceye ve rengi siyaha benzetilirken ‘Leyla’ veya ‘leyli’ kelimeleri kullanılır:

Leylī-i żülfüñ durur āşüfte-hal iden beni
Veh ki ol sevdada mecnün oldı nice hūsmend

(G.25/3)

Ey **saçı Leylī** senüñle olalından üfletüm
Var durur Mecnūn gibi ḫalḳ-ı cihañdan vahşetüm

(G.103/1)

Deşt-i miḥnetde Helākī ḳalısar Mecnūn gibi
Leyl-ī zülfüñ eger boynına ṭaḳmazsa resen

(G.116/5)

1.2.1.1.8. Hindū- Çin

Eserde, Hindu ve Çin kelimeleri gerçek anlamlarının dışında yani ülke millet adlarının dışında çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Bunlarda bir tanesi de sevgilinin saçıdır. Burada daha çok rengi ile ön olana çıkmaktadır. Bu renkte genellikle siyahtır:

Hindū saçunun esīridür maḫ
Lūlū dişünüñ yetīmi Pervīn

(G.109/3)

Şem-‘i ruḫsāruñda baş egse n’ola zülf-i siyāh
Āteş-i ḥüsne ṭapar **kāfir-i hindū**dur bu

(G.120/3)

Çīn-i zülfiñden göründüḳce ġazāl-i çeşm-i yār
Ṣanuram āhū-yı müşkīndür gelür **Çīn**den çıḳar

(G.49/3)

1.2.1.1.9. Duhan suresi

Kelime anlamı ışık olan nur ile duman olan duhan bir beyitte sevgilinin yüzü ve saçı için kullanılmıştır. Saçın karanlık ve siyah olması saçı, Duhan suresine isim olarak benzetilerek eserde ifade edilmesini sağlamıştır:

Zülf ü ‘iẕārı şevḳı ile vird idüp faḳīh
Her ṣubḥ u şām **sūre-i Nūr u Duḫān** oḳur

(G.39/4)

1.2.1.1.10. Cadı

Zülüf āşığı kandırmak ve kendine bağlamak için sihirler yapan bir cadıdır:

Ca'd-i zülfinde benin dāne ṣanup
Ṣaḳın aldanma göñüldām gibi

(G.152/3)

1.2.2. Alın (Cebin)

Alın (cebin), yüzde kaş ile saç arasında kalan kısma denir. Güzellik unsurları içinde diğerlerine nazaran daha az söz konusu edilir. Genellikle yüz, saç ve kaş; nadiren de gamze ve dudak ile birilikte kullanılır. Alnın beyaz ve parlak oluşu üzerine teşbihler yapılır.[190]

Eserde 'nur saçan alın, aya benzer alın, kaşa ışık saçan alın' ifadeleri bulunmaktadır:

Çeşm-i çerāġ-ı ehl-i dil olmaġa ol mehüñ
Nūr-ı cebīni gün gibi rūşen delīldür

(G.43/3)

Şol **meh-cebīn** ki ḳaşı kemān-ı keyānīdür
Ḳurbān-ı tīri olması devlet nişānıdur

(G.59/1)

Alnuñ ki salar kaşuña pertev
Ṣan günden alur ziyā meh-i nev

(G.119/1)

1.2.3. Kaş (Ebru)

Kaş, yaya benzetilmekte ve göz, gamze, kirpik de oka benzetilmektedir. Yay çekmek ifadesiyle sert yayın çekilmesi güçlüğüyle, āşık kaşın cefasını çekmekte ve bu durumda sevgilinin 'sert bağırlı' olduğu vurgulanmaktadır.

Kaş sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından biridir. Renk, şekil, çift oluşu ile yakın münasebette bulunduğu, göz, kirpik, gamze ve yanak yüzünden değişik tasavvurlara sebep olur. Bilhassa gözün katil olarak tasavvuru, kaşın bu katilin bir silahı olarak hayal edilmesinde, gamze ve kirpik oklarını atan bir yaydır.[191]

Āşığa sevgiliyi an dediklerinde aklına ilk gelen unsurlardan biri kara kaştır:

---

[190] Hüseyin Gönel, age, s. 216.
[191] M. Nejat Sefercioğlu, Nev'ī Divanı'nın Tahlili, s. 151.

Dilberde ān didükleri ben bildigüm bu kim
Ḳaşun ḳarası ala gözüñ sürmelisidür

(G.48/2)

Sevgilinin kaşı āşıklarını öldürür:

Evvel nazarda āyīnenüñ bożdı suretiñ
Ādemler öldürür be Helākī bu göz ü **ḳaş**

(G.68/5)

Sevgili hilal kaşlı (Tāk-ı ebru) olması āşığın hayalidir:

Ḳadd-i dil-cūyun belāsı ham ḳılupdur ḳāmetüm
Tāk-ı ebrūnuñ hayali tak idüpdür taka

(G.103/4)

Kaş ile ilgili eserde geçen birkaç beyit aşağıda verilmiştir:

Nişānı diküp ok atmak istesen meydān-ı ‘ışk içre
Helākīnüñ başın kıl ey **kemān-ebrū** ayak taşı

(G.144/7)

Çekerseñ baġruña bir kez göñül ol **ḳaş**ları yayı
Senüñdür menzil irgürdüñ nişāna tīr-i da’vāyı

(G.155/1)

1.2.3.1.Kaş İle İlgili Benzetmeler

Kaş ile ilgili eserde beş farklı benzetme kullanılmıştır. Bunlar; hilal, yay (keman), mihrap, rā harfi ve tuğradır.

1.2.3.1.1. Hilal

Kaş genellikle şekli yönüyle hilale benzetilmektedir. Sevgilinin nurlu hilalini her āşık gözlemek ister:

Sipihr-i ḥüsn ü behcetde **hilāl-ebrū** vü meh-ruḫsār
Yine bir sa’d-tāli’ āfitāb-i bī-zevālüm var

(G.60/3)

Ebrūlarıña benzemese ey meh-i münīr
Gözlemez idi kimse **hilāl**i taraf taraf

(G.81/3)

Çeküp bağrına agyārı kemān-veş ol **hilāl-ebrū**
Atar yabana ‘uşşākı mişal-i tīt-i pertābī

(G.156/3)

1.2.3.1.2. Yay (Kemān)

Sevgilinin kaşı tıpkı hilalde olduğu gibi şekli yönüyle yaya (keman) benzetilmiştir. O kemana yaya benzer kaşlardan çıkan oklar sevgiliyi can evinden vurur, onu yaralar. Aslında āşığın da istediği budur:

Ka’be-i vaşl-ı şafāda cāndan özge bulmadum
Ey **kemān-ebrū** ḫadeng-i ġamzeñe ḳurbān olur

(G.54/3)

Şol meh-cebīn ki **ḳaşı kemān**-ı keyānīdür
Ḳurbān-ı tīri olması devlet nişānıdur

(G.59/1)

Kaşları yayı egilürse hemān bağruna baş
Kirpük oḳları atılursa revān sīneye çek

(G.90/2)

Ḳabrüm nişāne olmaġa gel ey **kaşı kemān**
Tīr-i kubür ile yine bir kez nişāne ḳıl

(G.95/2)

1.2.3.1.3. Mihrap

Sevgilinin kaşı aşığın sürekli yöneldiği ve sevgiliye devamlı baktığı için sevap kazandığı bir mihraba benzetilmiştir. Āşık bu özelliği ile zāhide bile yol göstererek gerçek mihrabın neresi olduğunu belirtmiştir:

Denidür ol **kaşı mihrāb**a secde ḳıl zāhid
Nedür bu bir ḳurı dīvāra dāyimā secde

(G.129/3)

Arka virmez Ḳa’beye baş egmez ey büt Ḳıbleye
Her ne zāhid kim kaşuñ aksiñ göre **mihrāb**da

(G.133/3)

1.2.3.1.4. Rā harfi

Kaş, şekli yönüyle Arap alfabesindeki rā harfine benzetilmiştir. Āşık sevgilinin rā kaşının hayali ile acıdan sıkıntıdan iki büklüm olmuştur:

Ol **ra kaş**un hayali elif kaddüm itdi dâl
Ol mîm-i fem hayali elif kaddüm itdi nûn

(G.111/2)

1.2.3.1.5. Tuğra

Aşağıdaki beyitte sevgili eliyle güzelliğine güzellik katmak için kaşına tuğra gibi kalem çeker denilmiştir:

Eliyle zülfiñ ol meh kim ruḫıñda pı̄ç pı̄ç eyler
Berāt-ı ḥüsnine **tugrā** çeker gūyā kalemlerle

(G.125/2)

1.2.4. Göz (Çeşm, Dide, Ayn)

Göz, sevgilinin kaş ve gamzesiyle birlikte güzellik unsuru olarak kullanılmaktadır. Mahmurluk ve öfke onun sıfatlarındandır. Göz renginin ela ve kara olanı makbuldür. Gözün görevi görmektir fakat sevgilinin gözünün görevi aşığı görmezlikten gelmektir. Sevgilinin gözünün sihir gücü vardır. Aşığı adeta büyüler. Göz, mesttir; baygın görünüşüyle bir sarhoşa benzer. Öldürücü, kan dökücü bir güce sahiptir.

Göz, sevgilinin kişiliğini aksettiren ve ona uygun düşün bir güzellik unsurudur. Sevgili, āşık hakkında düşündüklerini uygulama safhasına göz vasıtasıyla koyar. Göz, āşıkları sevgiliye cezbeden, bağlayan, en önemli güzellik unsurlarından biri olarak ele alınır. Bu sebeple, hileci, sahir ve cadu olarak vasıflandırılır. Bu özelliğinin yanında, fettan ve şuh bir dilber olarak tasavvura da, āşıkların gönlünü çelen, meftun eden bir özelliğe sahip olmasına dayanır.[192]

Ey tūtiyā-yı **dide**-i her kimyā-naẓar
Ben tı̄re-baḫta luṭf ile eyle ṣafā naẓar

(Ks.6/1)

Niçe bir meclis-i devrān içre
Gözlerinüñ kabağı döke şarāb

(Ks.3/16)

Gözlerin bir özelliği kan dökücü olmasıdır. Bir bakışı aşığın kalbinde onulmaz yaralar açar. Bu āşığa yapılmış bir zulüm ve cevrdir:

Ḳanumı ẓulm ile bu **dı̄de-i ḫūn-ḫāre** döker
Cānumı cevr ile ol ġamze-i mekkāre diler

(G.34/3)

[192] M. Nejat Sefercioğlu, Nev'ı̄ Divanı'nın Tahlili, s. 156.

Ṭurmaz yeler it gibi raḳībüñ meger ey dōst
Ṣayd itmege sen **gözleri āhū**ya segirdü

(G.44/3)

Daima kan döken sevgilinin harami gözüdür ancak āşığın bunda herhangi bir suçu ve günahı yoktur:

Kanum döken hemīşe harāmī gözüñ durur
Żülfüñe ben boyun ki bu demde günāhı yok

(G.85/2)

Aşığın sevgiliyi andığında aklına gelen ilk unsurlardan biri de sevgilinin sürmeli gözleridir:

Dilberde ān didüḳleri ben bildigüm bu kim
Ḳaşun ḳarası ala **gözüñ sürmelisi**dür

(G.48/2)

Bütün kötülüğün ana sebebi cadıya benzeyen sevgilinin gözdür:

Her ne fettānlıḳ diseñ ol **çeşm-i cādū**dan gelür
Her ne kāfirlik disen bu zülf-i bī-dīnden çıḳar

(G.49/7)

Sevgilinin gözü bazen de bir ceylana benzer:

Ey **gözi ahu** kemend-i żülfüñe dil bağlayan
İstemez tā hasra dek kurtulmag ol fitrāḳden

(G.112/3)

Ayrıca Helākī Divanı ile ilgili yapılan sınırlı sayıdaki çalışmadan biri olan Bahattin Kahraman'ın makalesinde Helākī Divanı'nda hem sevgilinin hem de āşığın bir unsuru olarak geçen göz ve gözyaşı hususi olarak ele alınmıştır.[193]

1.2.4.1.Göz İle İlgili Benzetmeler

Divan'da göz, ahuya, cadıya, imama, sarhoşa benzetildiği görülmüştür.

[193] Bahattin Kahraman, Helākī Divanı'nda Göz ve Gözyaşı, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi Sayı 7 Yıl 2000. s. 233-264.

1.2.4.1.1. Cadı

Gözün fitne çıkarma özelliği vardır. Āşık ve rakip arasında çıkan kavganın asıl nedeni sevgilinin fettanlık çıkaran cadı gözüdür. Sevgili sihirle āşıkları kendine bağlar:

Her ne fettānlıḳ diseñ ol **çeşm-i cādū**dan gelür
Her ne kāfirlik disen bu zülf-i bī-dīnden çıḳar

(G.49/7)

1.2.4.1.2. İmam

Sevgilinin gözleri, aşığın takip ettiği ve uyduğu bir imam gibidir. Kaşın mihrap olduğu yerde o mihrabın imamı da gözdür. Aşağıda imam-ı aşk sevgilinin kendisidir:

Safā-yı Ka'be istersen der-i dildāra sa'y eyle
İmām-ı 'ışka uydunsa gözet ol kaşı mihrābı

(G.156/2)

1.2.4.1.3. Ahu

Sevgilinin gözleri sıklıkla ahuya yani ceylana benzetilir. Bunun nedeni sevgilinin bakışındaki süzgün ve masum ifade ceylanın gözleri ve bakışı ile irtibatlandırılmasıdır.

Āşık hep gözleri ahuyu arar. Hatta Mecnun sevdiğinin ceylan bakışları nedeniyle gönlü divane olmuştır.

Göreli Leyl'i zülfiñ o gözi **āhū**nuñ
Dil-i divāne unutdurdı adın Mecnūnun

(G.91/1)

Aslında aşığın canı ve gönlü kolay kolay av olmaz. Ancak sevgilinin ahu gözleri o kadar tesirlidir ki aslan gibi bir adamı bile hemen av durumuna düşürür:

Degme bir şīre şikār olmaz geçerken cān u dil
Sen gözi **āhu**ya şayd oldı hey aslanum benüm

(G.101/4)

1.2.4.1.4. Sarhoş

Helākī, mey diye diye sevgilinin hasreti ile kanlar yutarken bile o gözü mestane olan sevgiliyi anar ve ağlar:

La'l-i nābı hasretiyle mey diyü ḳanlar yudup
Ey Helākī ol **gözi mesṭan**ı añdum ağladum

(G.99/5)

1.2.5. Gamze

Gamze; süzgün bakış, göz ucuyla bakış, sevgilinin süzgün veya manalı yan bakışı, naz ve cilve ile göz süzerek bakma demektir. Güzel gözde -özellikle gözün kuyruğunda- görülen ve insanı mest eden hareket, göz kırpma, gözle işaret yapma şeklinde de tarif edilir. Arapçada 'gamz', kaş veya gözle işaret yapma, göz kırpma; ' gamz-ı ayneyn' gözleri yummak demektir.[194]

Gamze; göz, kaş ve kirpiklerle birlikte ele alınır. Benzetmeler kısmında görüleceği üzere kılıç, ok, cellāt, kan dökücü, hilecidir. Aşığın cismi, canı ve gönlünü deler geçer. Bu vesileyle geçmek ve yarmak kelimelerinin başka manalara dayalı deyim ve söyleşilere tevriye ve tenasüp sanatları içinde yer verilir.[195]

Aşağıda gamzenin geçtiği beyitlere örnekler verilmiştir:

Helāk-i merdüm iden **ġamze**lerle
Büt-i 'āşıḳ-küş-i ḫançer-keşümdür

(G.39/3)

Çıḳsa ol ḫūnī Helākī ḳatline her gūşeden
Tīġ ṭartar **ġamze**si kirpikleri ḫançer çeker

(G.50/7)

Ne ḳadar ḳaçdum ise **ġamze**ñden
'Āḳıbet uğradum ḳażā ile

(G.122/3)

1.2.5.1. Gamze İle İlgili Benzetmeler

Gamze, sevgilinin aşığa cevr ü cefa etmekte görevli ve katil olarak vasıflandırılan gözünün en önemli silahlarından biri olarak düşünülür. Aşığın sevgiliye ilgi duyup bağlanmasına sebep olan güzellik unsurları arasında önemli bir yeri olan gamze, aynı zamanda aşığın, gönlünün ve canının yaralanmasına sebep olan öldürücü bir silahtır.[196]

---

194 Hüseyin Gönel, age, s. 269.
195 Cemal Kurnaz, Hayālī Bey Divanı'nın Tahlili, s. 242-243.
196 M. Nejat Sefercioğlu, Nev'ī Divanı'nın Tahlili, s. 159.

1.2.5.1.1. Kılıç

Sevgilinin gamzeleri sağlı sollu takılmış kılıçlar gibidir. O kılıçlar aşığı yüreğinden yaralar ve kanlar döker. Özellikle yüzü açık bir şekilde aşığın karşısına çıkarsa o kılıçın keskinliği ve tesiri daha da artar:

Ṭaḳınup yanına ger ṣağlu ṣollu ḫançer ü **tīġ**i
N'ola keskinlik eylerse ḥayāsuz yüzi açıḳdur

(G.42/4)

Çıḳsa ol ḫūnī Helākī ḳatline her gūşeden
Tīġ ṭartar ġamzesi kirpikleri ḫançer çeker

(G.50/7)

1.2.5.1.2. Ok (Hadeng, Sihām, Tīr)

Gamze kelimesi, tir-i gamze, hadeng-i gamze terkipleri gamze okları anlamıyla eserde kullnılmıştır.

Āşığın esas isteği sevgilinin gamzesinin okuyla can vermektir. Āşık bunu bir rahmet yağmuru sağmaktadır. Zaten gamze okuyla ölmek sevgili için kurban olmaktır. Sevgilinin yay kaşları aşığı yaralar, gamze okları da bu yaraya tekrar tekrar vurur:

Ölürken cāna itse **tīr-i gamze**ñ
Yaġardı üstüme bārān-ı raḥmet

(G.12/3)

Ka'be-i vaṣl-ı ṣafāda cāndan özge bulmadum
Ey kemān-ebrū **ḫadeng-i ġamze**ñe ḳurbān olur

(G.54/3)

Kaşları yayı dile zaḫmurdı bir kez iki kez
Gamzeñ okları velī tekrār tekrār eyledi

(G.148/2)

1.2.5.1.3. Nergiz

11. musammatın üçüncü bölümünde 'gamze-i nergis-i cadu' terkibi vardır. Sevgili zaten sihir yapar aşığı etkiler ayrıca burada bakış ve gamzenin bu sihirde önemli bir yer aldığı görülmektedir.

1.2.5.1.4. Hileci (Mekkar)

Sevgilinin gamzesi hilecidir. Āşığı cevr ile canından bezdirmek ve hile ile yaralayıp āşığın kanını dökemek ister:

Ḳanumı ẓulm ile bu dīde-i ḫūn-ḫāre döker
Cānumı cevr ile ol **ġamze-i mekkār**e diler

(G.34/3)

1.2.5.1.5. Kāfir

Sevgilinin sağ ve sol yanakların bulunan iki gamze-i kāfir sonunda āşığı öldürürse āşık muradı olan şehadet mertebine ulaşmış olacaktır:

Şol iki **ġamze-i kāfir** beni öldüriser āḫir
Murādum bāṭın u ẓāhir efendi bu şehādetdür

(G.35/3)

1.2.6. Kirpik (Müje, Müjgān)

Göz kapakları üzerinde sıralı kıllara kirpik (müje, müjgān) denir. Yüze ve bilhassa göze güzellik katar. Kirpiklerin ok gibi olması için çeşitli makyaj malzemeleri kullanılır. Sevgilinin güzellik unsurlarından kirpik, müstakil olarak çok az kullanılır. Genellikle göz, kaş ve gamze ile birlikte değerlendirilir. Bu unsurların öldürücü, kan dökücü, yaralayıcı özelliklerini taşır. Bu yönüyle göz ve gamzenin tamamlayıcısı olarak görülür.[197]

Kaş, göz ve gamze ile birlikte ele alınan kirpik öldürücü ve yaralayıcı özelliği ile ele alınır. Bu sebeple, genellikle ok, kılıç vb. şekillerde düşünülür. Bunda şekil benzerliği yanında, bilhassa birlikte hayal edilen kaşın rolü vardır. Kirpikler gamze ile birlikte aşığın gönlünü deler ki sevgilinin yaptıklarının en küçüğü budur. Aşığın kanını toprağa karmak için kirpikler gamze ile sırdaş olup baş koşarlar.[198]

Kaşları yayı egilürse hemān bagruna baş
Kirpük oḳları atılursa revān sīneye çek

(G.90/2)

Gözden ırmag ide mi şeyhl-i sirişki **müjgan**
Hār u has bağlaya mı yollarını ceyhunun

(G.91/3)

Hayālüñ şāhına mesken olandan çeşmüm olmışdur
Yaşum sakkā **müjem** cārū gönül cān ile ferrāşı

(G.144/4)

---

[197] Hüseyin Gönel, age, s. 285.
[198] Cemal Kurnaz, Hayālī Bey Divanı'nın Tahlili, s. 246-247.

1.2.6.1. Kirpik İle İlgili Benzetmeler

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan kirpik, beyitlerde genellikle bu özelliği ile ele alınmaz. Çoğunlukla, katil olarak vasıflandırılan sevgilinin ve gözünün öldürücü bir silahı durumundadır. Göze ve yay olarak düşünülen kaşa olan yakınlığı buna sebep olan en önemli husustur. Kirpiğin ilgi kurduğu diğer unsurlarla benzerliğinde şekli, sayısının çokluğu ve düzgün bir sıra meydana getirmesi söz konusudur.[199]

1.2.6.1.1. Kılıç

Kirpik sevgilinin en keskin silahlarından biridir. Onun güzelliğine güzellik katan kirpik aşığın sinesini kana bulayan bir kılıçtır:

Kirpigüñ n'ola ḳızıl ḳana boyarsa sīnemi
Resmdür çün beñ ḳomaḳ ḳaṣṣāba ḳurbān ḳoynına

(G.137/6)

1.2.6.1.2. Ok

Kirpiğin en çok benzetildiği unsur oktur. Şekli yönüyle güzel, bakışını yaptığı yere oka benzer kirpiklerini de çevirdiği için āşıkları mahveden bir unsur olmuştur. Kaşlar bir yay, kirpiklerde o yaydan āşıklara atılmış kan dökücü bir oktur. Āşıklar bu oku seve seve kabul etmeli ve sineye çekmelidir:

Başuma seng-i belā ol mū-miyānuñ ṭaşudur
Cānuma **sehm**-i ḳazā ol ḳaşı yānuñ tīridür

(G.57/2)

Kaşları yayı egilürse hemân bagruna baş
Kirpük okları atılursa revân sîneye çek

(G.90/2)

Ey ḳaşı kemān **tir**üne sinem siper olsun
Tek güşe-i cesm ile bana bir nazar olsun

(G.108/1)

Helākī, sevgilinin keman kaşlarından aşk meydanına ok atmak istediğinde başını bir ayak taşı gibi sevgilinin ayakları altına sereceğini ifade etmiştir:

Nişānı diküp **ok** atmak istesen meydān-ı 'ışk içre
Helākīnüñ başın kıl ey kemān-ebrū ayak taşı

(G.144/7)

---

[199] M. Nejat Sefercioğlu, Nev'ī Divanı'nın Tahlili, s. 161.

1.2.6.1.3. Hançer

Sevgili Helākī'yi katletmek için yola çıktığında gamzesi kan dökücü ok, kirpikleri hançer çeker:

Çıḳsa ol ḫūnī Helākī ḳatline her gūşeden
Tīġ ṭartar ġamzesi kirpikleri **ḫançer** çeker

(G.50/7)

1.2.6.1.4. Belā

Āşığın sevgiliyi düşündüğünde canında kākül arzusu, başında kirpik belası vardır. Bunları düşünürken de aslında uzun yaşama arzusu olan āşığın kafasında ecel okları bulunmaktadır:

Cānda hevā-yı kākül başda **belā-yı müjgan**
Ṭūl-i emel öñümde tīġ-i ecel kafāda

(G.134/2)

1.2.7. Yüz- Yanak (Rūy, Rū, Didar, Çihre, Ruhsar, Hadd, Arız)

Sevgilinin güzelliğinin büyük bir kısmını yüz oluşturur. Çünkü o kaş, göz, dudak ve yanak gibi güzellik unsurlarına sahiptir. Yüzün rengi kırmızıdır. Aynı zamanda kırmızı utanma rengidir. Sevgilinin yüzü aydınlık ve parlaktır. Bu yönüyle aya benzetilir ve divan şiirinde sıkça kullanılır. Aynı zamanda ay ışığı nurdur ve āşık sevgilinin yüzünü seyretmeye doyamaz. Saçları geceye, yüzü mehtaba benzetilir.

1.2.7.1. Yüz

Yüz sevgilinin en önemli güzellik unsurudur. Āşığı ilk yakalayan ve kendisine bağlayan yüz aya, güneşe, güne, nura, ışığa, içinde barındırdığı düğer güzellik unsurları nedeniyle kitap sayfalarına benzetilmiştir:

Gün **yüz**üñüñ añlasa māhiyyetin
Mihr ile ‘ahdini bozardı vefā

(G.2/4)

Ḳıldı āfāḳı münevver ol **cemāl**inden nigār
Eyledi müşk-i mu‘aṭṭar kākül-i müşgīn-i dost

(G.14/2)

Bir āhem-dil yalıñ **yüz**li güzeldür
Helākī ḫancer-i cānāne āfet

(G.15/5)

Ḫaṭ ṣanma ruḫuñ āyinesin jeng ṭutupdur
Ey māh-lika **dīde**-i giryāna berāber

(G.31/4)

Ġayra nūr u fer olur çünki fürūġ-ı ḥüsni
Hem-dem olmadan o **meh-rūya** ferāġat yegdür

(G.33/2)

Ṣūret viren bu şehre iki **meh-liḳā** durur
Ḳul eyleyen bu ḫalḳı iki pādişā durur

(G.46/1)

Yüzün suhfına benzedürdüm hatunla
Hat-ı sebz ile ger yazılsaydı Mushaf

(G82/3)

Ka'be kapuna yol varamaz hīç vech ile
Her 'āşıkuñ ki dünyede bir **rūy** u rāhı yok

(G.85/3)

1.2.7.2.Yanak (Rūh, Rūhsar)

Genel olarak yüzün iki yanını ifade eden yanak eserde yüz ile birlikte ele alınmıştır. Beyitlerde yanak kelimesinin kullanımı yanında aynı anlama gelen rūh ve rūhsar kelimeleri de kullanılmıştır.

Sevgilinin yanaklarını güneşler yazar ve ona gönlünden gelerek ayı arz eder.

Yazup **ruhsār**ın āb-ı żerle hurşīd
Göñülden 'arż kıldı aña mihrin

(Ks.2/5)

Āşık sevgiliyi o kadar kıskanır ki gül, sevgilinin yanağını sunmasın ganca dahi ona lal-i handan kılmasın istemektedir:

Açılup gül itmesün **ruḫsār**-ı cānān ile baḫş
Ġonca daḥi ḳılmasun ol la'l-i ḫandān ile baḥş

(G.16/1)

Aynı kıskançlık felekler için de geçerlidir. Felek ay ve güneşi sevgilinin yanağına arz etmesine gerek yoktur çünkü gün doğacaktır o nedenle muma bir ihtiyaç yoktur:

'Arz itme mihr ü māhı **ruh-ı yāra** ey felek
Gün togıcak çerāga bilürsin ne ihtiyāc

(G.20/4)

Ṣafḫa-i ḫüsninde naḳş-ı la'l-i **rūḥ-efzā-yı yār**
Şan Mesīḥādur ki girmiş mihr-i raḫşān ḳoynına

(G.137/2)

1.2.7.3.Yüz- Yanak İle İlgili Benzetmeler

Yüz ve yanak birbirinden ayrılmaz bir bütün meydana getirdikleri ve bunlarla ilgili tasavvurlarla benzerlik bulunduğu için birlikte ele alınmış, önemine göre yüz, yanak ya da yüz (yanak) ifadeleri kullanılmıştır.

Yüz ve yanak, divanda üzerinde en çok durulan unsurlar arasında yer alır. Bunun en önemli sebebi, diğer güzellik unsurlarının yüz (yanak) üzerinde bulunmasıdır. Yüz ve yanak bu unsurla ya tenasüp ya da tezat içinde bulunurlar. Yüzün Hakk'ın tecelligâhı oluşu, beyitler arasında sık sık yer almasına ve değişik tasavvurlara sebep olur. Yüz, (yanak) rengi, parlaklığı ve güzelliği sebebiyle, aşığın gönlünü çelen, onu kendine bağlayan bir cazibe kaynağı durumundadır.[200]

1.2.7.3.1. Güneş

Sevgiliye benzetilen güneş, saçtığı ışık, beyazlık, güneş doğduğunda karanlıkların ve yıldızların kaybolması yönüyle ele alınmıştır.

Sevgili yani güneş, bir sabah vakti aşığın saçlarını tararken aşığa göre felekler süslenmeye başlamıştır:

Meger bir şubhdem meşşāta-i **mihr**
'Arūs-ı çarha virdi zīb ü tezyin

(Ks.2/1)

Eğer āşık, sevgilinin yürüdüğü yoldaki toprağı göze cila gibi sürse sevgiliyi gündüz vakti güneş gibi görmeye başlardı:

Gündüz görürdü gökçe suhayi **güneş** gibi
Bulsa gubār-ı ḥaḳ-i rehiñden cila nazar

(Ks.6/3)

Gümüş renkli elbisesini giyen sevgilinin bedeni parlamaya başladı, öyle ki gören sevgiliyi güneş zannederdi:

Libāsın ol büt-i simin beden çün itdi sefid
Şanasın ebr-i sefid içre ṭoğdı bir **hurşid**

(G.23/1)

[200] M. Nejat Sefercioğlu, Nev'ī Divanı'nın Tahlili, s. 164.

Güzellik güneşi anlamına gelen tamlama aşağıda gösterilmiştir:

Sipihr-i ḥüsn ü behcetde hilāl-ebrū vü meh-ruḫsār
Yine bir sa'd-tāli' āfitāb-i bī-zevālüm var

(G.60/3)

Eğlenme meclisinde sevgili şarabın da etkisiyle can yakan bir güneş gibi parladığı anlatılmıştır:

Bezm-i ṣafāda dün gice tāb-ı şārabdan
Par [par] yanardı gün gibi ol **şem'-i cān-güdāz**

(G.63/3)

1.2.7.3.2. Ay

Ay, sevgili için sıklıkla kullanılan bir benzetmedir. Özellikle yüz güzelliğini ifade etme sadedinde ay kelimesi kullanılmaktadır. Eserde bazen sevgiliye hitap ederken 'ey māh' tabiri kullanılır:

Ey māh-ı sipihr-i fazl u dānış
Vey kevkeb-i bürc-i 'izz ü temkīn

(Ks.4/1)

Āşık için sevgili güzellik burcunun ayıdır, o doğduğunda āşık büyük bir saadet yaşar.

Gözümde ol **meh-i bürc-i melāḥat**
Ṭulū' eylerse zī devlet sa'ādet

(G.12/1)

Ay yüzlü güzeller, güneş yanaklı sevgililerin güzellik meclisine ışık saçmaya başladıktan sonra revaçta olmamıştır:

Bezm-i cemāle şem-i ruhun olalı sirāc
Bāzār-ı mihre komadı ey **meh-likā** revāc

(G.20/1)

Sevgilinin yüzüne benzetilen ay ile ilgili birkaç örnek beyit aşağıda verilmiştir:

Görelden sen **meh**üñ hurşīd-i hüsniñ
Dil-i gamgīñümüz oldı ferah şād

(G.26/4)

Helākī çün güzel sevmek dilersin bir güzel sev kim
Meh-i ‘āli-cenāb olsun seh-i miskīn nevaz olsun

(G.107/7)

Mey içenler o **meh-liḳā** ile
Mest ola yıllar ile ay ile

(G.122/1)

1.2.7.3.3. Ayna

Ayna, sevgilinin güzelliğini yansıtan bir vasıtadır. Onun yüz güzelliği ayna tarafından ortaya konur. Ay ve güneş gibi olan sevgili aynada parlar. Ayna bazen sevgilinin aşkını yansıtan âşıklardır. Pas tutan aynalar sevgilinin güzelliğini engellemez.

Ḫaṭ ṣanma ruḫuñ **āyine**sin jeng ṭutupdur
Ey māh-lika dīde-i giryāna berāber

(G.31/4)

Evvel nazarda **āyīne**nün bozdı suretin
Ādemler öldürür be Helākī bu göz ü kaş

(G.68/5)

Jeng-i gamdan hâtırı **āyīne**nün şâh olmadı
Başmayınca bagrına ey mâh taşvîrün senün

(G.86/2)

Bende yarı göreyin bende Helākī dir isen
Şāfī **āyine** gibi süreti peşmineye çek

(G.90/5)

1.2.7.3.4. Mum

Mum, geceyi aydınlatmak için kullanılan bir araç olduğu için eğlence meclislerini de aydınlatan sevgili olduğundan mum ile sevgili arasında böyle bir bağlantı kurularak benzetme yapılmıştır.

Ḥüsn-i dilberden yaḳar diyü çerāġı her gice
Şem’-i bezmüñ güvler üstine düşer pervāneler

(G.37/2)

Sevgili için eserde hem gazeller hem de 13. muhammeste tekrar edilen şem‘-i cem‘-ārā ve şem‘- meclis-ārā terkipleri mevcuttur. ‘Eğlence ve bir araya toplanma yerinin ışığı’ anlamına gelen bu tabir sevgili için kullanılmıştır:

Bir gice sen **şem‘-i cem‘-ārāyı** tenhā bulmadum
Yana yana göynügin ‘arż ide dāġ-ı ġam saña

(G.8/3)

Görmedüm hergiz anuñ gibi temāşā dün gice
Bir ṣanem olmuşdı **şem‘-i meclis-ārā** dün gice

(M.13-I/2)

1.2.7.3.5. Levha

Hüner ehlinin kaleminden yazılan ve başlar üzerinde yer eden namlı kalem sevgilinin yüzüne nakışlı sözler yazmıştır:

Ey başlar üzre yir iden ehl-i hüner kalem
Vey **levh-i cāna** nakş yazan nāmver kalem

(Ks.1/1)

1.2.7.3.6. Nur- Duhan sureleri

Sevgilinin yanağına misk kokular ile Nur ve Duhan sureleri yazılmıştır:

Tār-ı zülfüñ ṣafḥa-i ruḫsāruñ üzre müşk ile
Sūre-i Nūr u Duḫānı yazmaġa mısṭar çeker

(G.50/2)

1.2.7.3.7. Nur

Āşık için sevgili hidayet ışığıdır. Rum sabahında nurdur. Onun yüzü Ālemi ışıklandırır.

Sevgilinin yüzündeki nur parlak bir delil olmuştur:

Çeşm-i çerāġ-ı ehl-i dil olmaġa ol mehüñ
Nūr-ı cebīni gün gibi rūşen delīldür

(G.43/3)

1.2.7.3.8. Rūm İli

Sevgilinin yanaklarının durumu sanki Rum ilinin padişahı gibidir:

Ḫāl-i ruḫuñ ki **Rūm ili**nüñ pādişāhıdur
Bir beg durur ki Mıṣrda sulṭān esīridür

(G.47/3)

1.2.7.3.9. Altın (Zer)

Güneş, sevgilinin yanaklarını altın suyu ile yazmıştır:

Yazup ruḫsārın **āb-ı zer**le hurşīd
Göñülden ‘arż ḳıldı aña mihriñ

(Ks.2/5)

1.2.7.3.10. Gülşen, Gül, Gülgūn, Lale

Sevgilinin sabah vakti gül renkli yüzü, güzeller bağını gül bahçesine çevirmiştir:

Şafakdan eyleyüp **gülgüne-i rūy**
Cemāli bāğın itdi **gülşen-āyīn**

(Ks.2/6)

Gül, sevgilinin yüzüne özellikle rengi için benzetilir. Ay gibi olan sevgilinin yüzü duygu değişimlerini hemen gösterecek şekilde renkten renge girer. Bu durum āşığa rengārenk bir gül bahçesini hatırlatır.

Sevgilinin devamlı yüzünü göstermesi āşığı kıskandırdığı için ‘sevgilinin yüzü gül gibi açılmasın’ denilmiştir:

Açılup **gül** itmesün ruḫsār-ı cānān ile bahş
Ġonca dahi ḳılmasun ol la’l-i handān ile bahş

(G.16/1)

Āşık için sevgili esas olduğundan gülün sevgilinin yüzüne öykünmesine sitem etmektedir:

Agzıña ġonca yüziñe **gül** ne veche öykinür
Eylemek hoşdur kişi emsāl ü akrān ile bahş

(G.16/2)

Helākī sevgililerin yül yanaklarını methetmek için şiir yazmak istemektedir:

Gül ruḫlaruñuñ medāyiḥinde
Nazm itse Helākī şi’r-i rengīn

(G.109/6)

Āşık için en güzel mevsim bahar mevsimidir. Onun için güller açıldığında her yer bahar gibi şenlendiğinde lale yanaklı sevgililerin āşıkları tıpkı bülbül gibi olması āşığın en önemli temennisidir:

Yine güller açılsa her taraf ‘ālem bahār olsa
Yine bülbülleri her **lāle-ruḫsār**uñ hezār olsa

(G.121/1)

1.2.7.3.11. Hz. Yusuf- Mısır

Yüz güzelliği ayetlerle de sabit olan Hz. Yusuf'un bu özelliği Mısır ile birlikte sevgilinin yüzü, cemali için beyitlerde kullanılmıştır.

Aşağıda bu beyitlere birkaç örnek sunulmuştur:

Çāh-ı ẕeḳan ki maḥbes-i **Mıṣr- cemāl**dür
Bir çāhdur ki Yūsuf-ı Ken'ān esīridür

(G.47/2)

Şol pādişeh ki **mıṣr-ı cemāl**üñ velīsidür
Begler içinde ḳulı olup sevmelisidür

(G.48/1)

Alınsa ṭartılup naḳd-i cihān u cāna erzānudur
Terāzūdan iner bir **Yūsuf-ı Mıṣr-ı cemālüm** var

(G.60/4)

Yūsuf-ı gül-cihre çok amma ki ben kul olduġum
Mısr-ı hüsn icre ‘azīz ü ḳamrañumdur benüm

(G.104/2)

1.2.7.3.12. Su

Sevgilinin yüzü aşağıdaki beyitte suya benzetilmiş. Beyite göre; sevgilinin çehresindeki güzellikler sanki derin suda kök salmış suyun üzerinde duran bir nilüfer gibi olduğu anlatılırken burada su üzerinde nilüfer nasıl güzelse sevgilinin su gibi yüzünde de diğer güzellik unsurları öyle güzeldir denilmektedir:

Cihre-i zerdüm miyān-ı lücce-i seylabda
Sanki nilüfer durur bitmiş derūn **ā**bda

(G.133/1)

1.2.7.3.13. Kābe

Sevgilinin yüzü āşık için çok önemli ve değerlidir. O yüzü görmek āşığın gönlünde büyük bir mutluluk ve huzur kaynağı olur. Hatta onu görmek için çok mücadeleler verir, ıztıraplar çeker.

Kābe yüzlü sevgilinin yüzünde komşu olan ben olması sanki Mescid-i Haram olan Kābe'de dinsiz bir kāfirin bulunması gibi abes bir durumdur:

Ka'be yüzüñde ḫaṭṭuñ n'içün olur mücāvir
N'eyler ḥarem içinde ol dīni ḳara kāfir

(G.51/1)

Bazı Müslümanlara Kābe'yi görmek nasıl nasip olmuyorsa bazı āşıklara da sevgilinin yüzünü görmek nasip olmamaktadır:

Ka'be kapuña yol varamaz hīç vech ile
Her 'āşıkun ki dünyede bir rūy u rāhı yok

(G.85/3)

1.2.7.3.14. Suhuf (Sayfalar)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin yüzü sayfalara benzetilmiştir:

Yüzün **suhf**ına benzedürdüm ḥaṭuñla
Hat-ı sebz ile ger yazılsaydı Muṣhaf

(G82/3)

1.2.7.3.15. Kılıç (Tīg)

Sevgilinin yüzü açıldığında bir kılıç gibi keskindir:

Ṭaḳınup yanına ger ṣaġlu ṣollu **ḫançer ü tīġi**
N'ola keskinlik eylerse ḥayāsuz yüzi açıḳdur

(G.42/4)

Sevgili kılıç gibi yüzüyle āşıklara soğuktur. Bu duruş aslında tatlı sert bir ifadenin yansımasıdır:

Sovuk yüz gösterür 'uşşāka **tīg**ün
Yalıñ yüzlü durur ammā ḳatı serd

(G.24/3)

1.2.7.3.16. Yıldız

En güzel surette yaratılan sevgilinin āşıklara görünmemesi tıpkı yıldızların gündüz görülmemesi gibidir:

Göreli tal’atunı Ahsen-i takvi̅m içre
Didiler ehl-i nücu̅m ay u günün **yılduz**ı yok

(G.83/2)

1.2.8. Ben (Hāl)

Yüzde bir güzellik unsuru olarak görülen ben, siyah rengi ve küçük şekli sebebiyle çeşitli teşbihlere konu olur. O, sevgilinin vücudunda, yanakta, dudak kenarında, çene çukurunda ve kulak küpesinde olmak üzere değişik yerlerde bulunur. Bazı beyitlerde misk, amber vb. maddelerle suni ben yapıldığı ima edilmektedir. Ben, genellikle ayvatüyleri, dudak, saç ve yanak ile birlikte ele alınır.[201]

Ben (hāl), şekil ve siyah rengi sebebiyle ele alınan bir güzellik unsurudur. Yüz üzerinde bulunması, yüzün konu edildiği tasavvurlarda, benin daha çok şekil sebebiyle beraber yer almasına sebep olur. Yüzün kitap, safha ve ay; güzelliğin tuzak ve koku unsur da, benin değişik hayaller içinde yer almasına sebep olur.[202]

Şi̅ri̅nligi lebüñden alursa ‘aceb mi **ẖāl**
Kevs̱er ṣuyıyla bitse olurmış biber leẕi̅ẕ

(G.29/6)

Ḳaddi ḳıyām-ı fitneye ḳāmet getürmege
Zülfi ṣalā ider ẖaṭ u **ẖāli** eẕān oḳur

(G.30/2)

Ḫāl-i ruẖuñ ki Rūm ilinüñ pādişāhıdur
Bir beg durur ki Mıṣrda sulṭān esi̅ridür

(G.47/3)

Yüzinde ol ṣanemüñ dāne dāne **ẖāl-i sayāh**
Yatur şu resme ki kāfūr üzre fülfüller

(G.52/3)

1.2.8.1. Ben İle İlgili Benzetmeler

Helāki̅ Divanı’nda ben ile ilgili benzetmelerden tespit edilebilenler dāne, nokta, yara (dağ, göynük, zahm), Pervin, karınca, pervane, pehlivan, misk, name, piyade unsurlarıdır.

---

[201] Cemal Kurnaz, Hayāli̅ Bey Divanı’nın Tahlili, s. 262-263.
[202] M. Nejat Sefercioğlu, Nev’i̅ Divanı’nın Tahlili, s. 175.

1.2.8.1.1. Dāne

Ben, sevgilinin bembeyaz ay yüzünde görüntüsü itibariyle bir taneye benzer. Sevgili de āşığı bu benlerle tuzaklar kurup kandırmak istemektedir:

Ca'd-i zülfinde benin **dāne** ṣanup
Ṣaḳın aldanma göñül dām gibi

(G.152/3)

1.2.8.1.2. Nokta

Eserde sevgiliden bahsedildiğinde hep övgüyle söz edilmesi āşığın en büyük dileğidir. Çünkü hiçbir āşık sevdiğinin ay ve güneşe benzeyen yüzündeki benleri bile kusur sayıp nokta kadar dahi eksiklik sayılmasını sevgilisine kondurmaz:

Ruhlarunda dāne dāne benlerün halī degül
Gerçi kimse mihr ü māh üstine kondurmaz **nokat**

(G.74/2)

1.2.8.1.3. Pehlivan

Pehlivanlık er meydanında yapılır. Bu meydanda rakiplerinin hepsini yenen başpehlivan olur. Yüz bir güzellik arsası olarak anlatıldığı aşağıdaki beyitte sevgilinin beni (hāl) o güzellik arsasının pehlivanı olarak tasvir edilmiştir:

Ṭañ mı piyāde eylese şāhı süvār iken
Ḫāli ki ḥüsn 'arṣasınuñ **pehlevān**ıdur

(G.59/4)

1.2.8.1.4. Misk (Müşg, Müşgan)- Belā

Ay yüzlünün āşığa belā saçan ben ve ayvatüyleri āşık için güzel kokular verme yerine acı bir his bırakmaktadır:

İtdi şirār-ı şem'-i ruhun za'ferānı
Ḳıldı **belā**-yı hāl ü haṭuñ **müşk**-i nābı telh

(G.22/3)

1.2.9. Hatt (Ayvatüyleri)

Hat yanakta, dudak etrafında ve çenede çıkan ince, sarı tüylere (ayva tüylerine) denir. Gençlerde yeni çıkan bıyık ve sakal için de kullanılır. Yüzü kaplaması veya yüzün belirli kesimlerinde bulunması münasebetiyle güzellik unsurlarından sayılır.[203]

Sevgilinin yüzü ayva tüyleriyle birlikte aya benzetilir. Āşık, ayı görünce bütün dertlerinden kurtulur. Ayrıca güneş ve ay sevgilinin yüzünü kıskanırlar.

Ayvatüyleri divanlarda genellikle siyah rengi sebebiyle ele alınır. Misk, amber, sevda, kara gün, kara baht, ayağına karasu inmek vb. sözler bu hususa uygun olarak zikredilir.[204]

Reyhān **ḫat**ımiş ’ālini yazmaz muhaḳḳak ol
Gerçi ki bunca meşḳ aluban karalar ḳalem

(Ks.1/14)

Bāġ-ı ruḫuñda **ḫaṭṭ** u lebüñdür ġıdā-yı rūḥ
K’olur cinān içinde ḳamu berg ü ber leẕīẕ

(G.29/4)

Gögerüp geçdi benefşe reşk-i **ḫaṭṭ**-ı yār ile
Yüzine ey ebr-i raḥmet ṣu serperseñ çaġıdur

(G.36/2)

Ey Mesīḥā-dem lebüñ üzre gören dir **ḫaṭṭ**uñı
Yine ṣalmış çeşme-i Āb-ı Ḥayāta sāye Ḫıżr

(G.40/2)

Yüz çevürmezse ‘aceb mi kākülinden **ḫaṭṭ**-ı dōst
Şimdi mi geldi muḳābil oldı ejderhāya Ḫıżr

(G.40/4)

1.2.9.1. Hatt İle İlgili Benzetmeler

1.2.9.1.1. Sebze

Yeşil anlamına gelen sebz, Divan’da çeşitli beyitlerde kullanılmıştır. Yeşil doğaya nasıl güzellik katıyorsa hatta sevgilinin yüzünde bir güzellik unsurudur:

Yaraşur dirsem ruḫunda ol ḫaṭ-ı zībāya Ḫıżr
Sebz olur bu vech ile vardukça her ārāyā Ḫıżr

---

[203] Hüseyin Gönel, age, s. 341.
[204] Cemal Kurnaz, Hayālī Bey Divanı’nın Tahlili, s. 270-271.

(G.40/1)

Yüzün suhfına benzedürdüm hatuñla
Hat-ı sebz ile ger yazılsaydı Mushaf

(G.82/3)

Hat-ı sebzün ol la'l-izîba ile
Hızıdur bulışmış Mesiha ile

(G.135/1)

Çeşme-i nūşında yāruñ ey Helākī **ḫaṭṭ-ı sebz**
Ḫıżrdur gūyā ki girmiş Āb-ı Ḥayvān ḳoynına

(G.137/7)

1.2.9.1.2. Hz. Hızır- Hz. Musa

Sevgilinin yüzündeki hatt sanki āb-ı hayat üzerinde bir Hızır gölgesi gibidir:

Ey Mesīḥā-dem lebüñ üzre gören dir ḫaṭṭuñı
Yine ṣalmış çeşme-i Āb-ı Ḥayāta sāye **Ḫıżr**

(G.40/2)

Sevgilinin saç ve hattını görenler Hz. Musa ile Hz. Hızır buluşması gibi algılamaktadır. Bu buluşmaya iki denizin buluşması anlamına gelen 'Mecma'ul-Bahreyn' denilmiştir:

Gözlerümde 'aks-i zülf ü ḫaṭṭuñı gören ṣanur
Bulışıpdur Mecma'u'l-Baḥreynde **Mūsāya Ḫıżr**

(G.40/3)

1.2.9.1.3. Gece (Şam- Şeb)

Hatt, rengi nedeniyle geceye benzetilmiştir:

Şebīz ḫaṭuñ bizi ḳatı çignedür idi
Gülgūn yaşum irişmese meydāna berāber

(G.31/2)

1.2.9.1.4. Firavun

Divan'da hatt-ı Firavun tabiri geçmektedir. Firavun kelimesi geçtiği için tenasüp söz sanatı yapılarak Nil ve Musa kelimeleri de beyitte kullanılmıştır:

‘Ārıżuñ Nīlinde Mūsāyı yed-i beyżā ile
Gördügince **ḫaṭṭ-ı Fir’avun**uñ revān dīnden çıḳar

(G.49/4)

1.2.9.1.5. Misk

Sevgilinin güzel hattı etrafa güzel kokular salmaktadır. Hatta bütün güzel kokular sevgilinin hattına benzemek ister:

Hat-ı müşkinüne öykündise müşk
Mübārek bātıruna konmasun gerd

(G.24/7)

Sevgilinin mis kokulu hattının üzerine zülüfleri peri yüzlünün güzelliğine güzellik katar. Bu durum sanki Yecüc ve Mecüc iline bir çizgi çeker gibidir:

Ḫaṭṭ-ı müşkīn üzre zülfin k’ol perī-peyker çeker
Ṣan melek Ye’cūc u Me’cūc iline ejder çeker

(G.50/1)

1.2.9.1.6. Karınca (Mūrçe)

Karınca, şekli sebebiyle hatta benzetilmiştir. Güya dudak kıvrımındaki ayva tüyleri karınca gibi durmaktadır:

Gird-i lebünden **mūrçe**dür gūyiyā hatuñ
K’itmiş ihāta āb-ı zülāli taraf taraf

(G.81/4)

1.2.10. Ağız (Dehan, Fem)

Ağız, dudakla beraber bir bütünlük gösteren bir güzellik unsurudur. Dudak, ağzın gözle görülen kısmıdır ve ağız dudaktan ayrı düşünüldüğünü zaman, daha çok bu görünmezlik özelliği ile alınır. Bu sebeple ağız, gayb, nadir, esrar, sır veya yok olarak vasıflandırılır.[205]

Ağız aşığın bir girdabıdır. Ona düşmek istemez ama o kadar da lezzetlidir hatta şeker şerbete benzetilmiştir.

Aşağıda ağız ile ilgili beyitler örnek olarak verilmiştir:

---

[205] M. Nejat Sefercioğlu, Nev’ī Divanı’nın Tahlili, s. 185.

Vaşf-ı la'l-i dilber **agzun**dan Helākī düşmesün
Kim gıdā-yı rūhdur yār-ı suhandān ile bahş

(G.16/5)

Ey nūş-leb ne kān-ı melāhat durur **fem**üñ
Her söz ki dise şehd ü şekerden çıḳar leẕīẕ

(G.29/5)

Dehānı rāzına vāḳıf degül 'aḳl
Miyānı sırrın idrāk eylemez ḥiss

(G.66/4)

Gül yanaguna şebîh olmaga gördüm yüzi yok
Goncanun **agzu**na öykünmege sordum sözi yok

(G.83/1)

Yārun **dehān**ı vaşfını yād it miyān ile
Sözde Helākī dikkat it ince hayāle çek

(G.87/5)

Bitmez çemende ancılayın bir nihāl-i nāz
Gül-rū benefşe-bū leb-i gonca **dehen** güzel

(G.96/4)

1.2.11. Dudak (Leb)

Divan'da dudak sevgilinin bir unsuru olarak 100 beyitte kullanılmıştır. Bu açıdan Divan'da sevgilinin güzellik unsurları konusunda üzerinde en fazla durulan konulardan biri olmuştur.

Dudak (leb) güzellik unsurları içinde saç ve yüzden sonra en çok kullanılan unsurdur. Yüze verdiği güzellik, kırmızı rengi, tadı, küçüklüğü ve darlığı, sır oluşu, konuşması, ağzın varlığına delil olması, kenarında ben oluşu ve etrafının ayva tüyleriyle çevrili oluşu gibi hususiyetlerinden dolayı söz konusu edilir. Bunların yanında can verici, aşığa şifa oluşu, inci gibi dişlerini saklaması gibi özellikleri de önemlidir. Dudağın benzetilenleri istiare yoluyla önce dudak yerine kullanılmış daha sonra da sevgiliye isim olmuştur.[206]

Aşağıda dudak ile ilgili beyitler verilmiştir:

Ol dem ki vasf-ı lal'l-i **leb**in yazmag istesem
Yâkût ata'ne eyleyüben harf atar kalem

(Ks.1/12)

[206] Hüseyin Gönel, age, s. 375.

Ben hasta hātırın o **leb**-i rūh-ı bahş ile
Bir kere şorsa istemez idüm diger ‘ilāc

(G.19/3)

Dil nice vāḳıf ola meygūn **leb**üñ esrārına
Kim gören keyfiyet-i ḥālin anuñ ḥayrān olur

(G.38/4)

Şol ġonca-**leb** ki bülbül-i bāġ-ı vefā durur
Ruḫsār-ı āli şanki gül-i Muṣṭafa durur

(G.58/1)

Leylī saçunun esīri Mecnūn
Şīrin **leb**ünüñ tufeyli Husrev

(G.119/3)

1.2.11.1. Dudak İle İlgili Benzetmeler

Helākī Divanı’nda dudak ile ilgili benzetme ilişkisi kurulan kelimeler, kavramlar ve unsurlar şunlardır: Hz. İsa, Hz. Hızır, āb-ı hayat, bal, şeker, telh (acı), gonca, kedeh, meyhane, mey, la’l ve Arapça alfabesindeki mim harfi.

1.2.11.1.1. Hz. İsa (İsa-leb)

Hz. İsa’nın mucizeleri arasında ölülere hayat üfleyen bir nefesinin olmasıdır. Divan edebiyatında sıkça kullanılan bu durum Helākī Divanı’nda da kullanılmıştır.

Eserde Mesiha-leb, İsa-nefes, İsa leb-i şirin terkipleri kullanılmıştır:

Çün nefaḫtü fīhi min rūḥīden den saña
Ey **Mesīḥā-leb** nice cān virmesün ādem saña

(G.8/1)

Cān virür ḫalḳa ḥadīs̱-i la‘lüñ ey **‘İsā-nefes**
Bu Helākī ḫasta ḥaḳḳında velī virmez cevāb

(G.10/5)

Āşığın gönül yarasına ilaç vererek derman olacak dudakları ile hayat bahşeden İsā-leb’den başkası değildir:

Dermān olursa bana lebüñden olur yine
‘İsā kılur bu derde kılursa eger ‘ilāc

(G.19/2)

Ey **Mesīḥā-dem lebüñ** üzre gören dir ḫaṭṭuñı
Yine ṣalmış çeşme-i Āb-ı Ḥayāta sāye Ḫıżr

(G.40/2)

'İsa-nefes geçer lebi amma ki şibesi
Ādemler öldürür inen âfet inen güzel

(G.96/3)

Sevgilinin dudakları tıpkı Hz. İsā gibi ölmüş āşıkların gönüllerini ihya eder ve bu yönüyle şair sevgiliyi Hz. İsa'ya benzetir:

Leblerün mürderler ihyā eyler
Var ise **Hazret-i İsa** sensin

(G.113/2)

1.2.11.1.2. Hz. Hızır (Hızır-leb)

Tıpkı Hz. İsa'da olduğu gibi Hz. Hızır da āşıklara can suyu vermesi bakımından sevgilinin dudaklarında benzetilmiştir. Eserde daha çok Hızır-dem, Hızır-leb ve āb (su) kelimesi ile türetilen terkipler aynı beyitte kullanıldığı görülmektedir:

Lebüñe teşne-dildür āb-ı Zemzem
Yetiş ey **Ḫıżr-dem** eyle 'ināyet

(G.13/6)

Hat-ı sebzün ol la'l-izîba ile
Ḫıżırdur bulışmış Mesiḥa ile

(G.135/1)

1.2.11.1.3. Hz. Cebrā'il

Eserde bir beyitte Hz. İsa ve Hz. Cebrā'il nefes terkibiyle kullanıldığı görülmektedir. İlgili beyitte 'Eğer āşık sevgilinin dudağını yād edip hatırlamazsa İsa ve Cebrā'il nefesli sevgili heba olur, yazık olur' denilmiştir:

Yād eylemezse la'lini bād-ı hevā olur
Ger nefḫ-ı 'İsī vü **nefes-i Cebre'īl**dür

(G.43/4)

1.2.11.1.4. Āb-ı Hayat (Āb-ı Hayvan, Āb-ı Zindegānī)

Divan'da āb-ı hayat, āb-ı hayvan, āb-ı zindegānī geçen pek çok beyitte Hızır, İsā, Mesihā, İskender kelime, unsur ve kavramların geçtiği görülmektedir. Āb-ı hayat ve

diğer iki tamlama aynı anlama gelmekte olup hayat suyu, can veren su anlamları vardır.[207]

Kendüsi Hızr u sözleri **Āb-ı Hayāt**dur
Zulmet midād u añda Sikender-siyer ḳalem

(Ks.1/11)

Ey Mesīḥā-dem lebüñ üzre gören dir ḫaṭṭuñı
Yine ṣalmış çeşme-i **Āb-ı Ḥayāt**a sāye Ḫıżr

(G.40/2)

'Āriżuñdan la'l-i nāb üzre ki ceyş-i ḫaṭ gelür
Ṣan Sikender **Āb-ı Ḥayvān** isteyü leşker çeker

(G.50/3)

Çeşme-i nūşında yāruñ ey Helākī ḫaṭṭ-ı sebz
Ḫıżrdur gûyā ki girmiş **Āb-ı Ḥayvān** ḳoynına

(G.137/7)

Helākī'ye sevgilinin dudakları can verir çünkü o dudaklar bir āb-ı zindegānīdir:

Helākīye lebüñ virür hayātı
Nitekim Ḫıżra **Āb-ı Zindegānī**

(G.151/5)

1.2.11.1.5. Şeker - Bal - Telh (Acı)

Sevgilinin dudakları tatlı ve acı olma özellikleri şeker, bal veya acı tabirlerine benzetilerek eserde geçmektedir. Sevgilinin dudağı āşık için bazen şeker, bal gibidir bazen de āşığın kalbini dağlayan acı bir ok gibidir. Bu iki husus Helākī Divanı'nda beyitlerde kendini göstermektedir.

Āşık sevdiğinden bir buse ister ancak sevgiliden şekerli, lezzetli bir karşılık yerine acı bir cevap gelmektedir:

Bir būse istedümdi lebüñ sögdi aġzuma
Bana **şeker**den oldı leziz ol **cevāb-ı telh**

(G.22/4)

Bazen de āşık bu acı cevabı sevgilinin dudaklarından döküleceğini bilmektedir:

---

[207] İskender Pala, age, s. 3.

Nūş-ı cāndur ey ṭabīb-i rūḥ ben dil-ḫastaya
Her **cevāb-ı telḫ** kim ol la'l-i şīrīnden çıḳar

(G.49/5)

Aşağıdaki beyitlerde şeker ve bal kelimelerinin aynı beyitlerde kullanıldığı görülmektedir:

Tende cānumdur aziz amma aziz-i cān olan
Bir büt-i **şeker-leb** ü şirin zebanumdur benüm

(G.104/4)

Ey nūş-leb ne kān-ı melāhat durur femüñ
Her söz ki dise **şehd ü şeker**den çıḳar leẕīẕ

(G.29/5)

Şirin lebünüñ yādına ey husrev-i hūban
Meyl eylemeyem **şehd**e gerekse **şeker** olsun

(G.108/2)

1.2.11.1.6. Gonca

Gülün açılmamış hali olan gonca sevgilinin konuşmadığı yani dudaklarının açılmadığı andaki durumu için kullanılan bir benzetmedir.

Eserde gonca kelimesinin geçtiği çoğu yerde bir takım söz sanatları ile sevgilinin dudaklarından bahsedilmiştir. Sıklıkla kullanılan terkip 'gonca-leb' yani 'gonca dudaklı' tamlamasıdır:

Açılup gül itmesüñ ruhsār-ı cānān ile bahş
Ġonca dahi ılmasun ol la'l-i handān ile bahş

(G.16/1)

Agzına **ġonca** yüzine gül ne veche öykinür
Eylemek hoşdur kişi emsāl ü akrān ile bahş

(G.16/2)

Ol **ġonca-leb** ki bülbül olup Gülsitān oḳur
Dil 'andelībi şevḳ ile biñ dāstān oḳur

(G.30/1)

Āşık gönlünü kime bağlarsa bağlasın sevgilinin dudakları hep goncadır. Aşağıdaki beyitte gonca dudaklı sevgilinin diğer özellikleri de sıralanmıştır:

Benüm çok sevdügüm bir **ġonca-leb**dür sevr-ḳāmetdür
İñen zība iñen ra'na iñen şūh iñen āfetdür

(G.35/1)

Sen **ġonca-leb**den ayru ey sevr-i lāle-ruḫsār
Cismi gülüñ yaḳılur cānı gülābuñ acır

(G.51/4)

1.2.11.1.7. Kadeh, Meyhane, Şarap (Mey)

Kadeh (Ayak, Cām, Sāgar, Tolu) sevgilinin āşıkları kendinden geçirmeleri için sunduğu şarabın kabı olarak eserde kullanılmıştır. O kadeh ki bazen āşığa can suyu taşır ve ona ilaç olur:

Cām-ı la'līn ṣunup didi sāḳī
Li-'alīli'l-firāḳi fīhi şifā

(G.3/2)

Kadeh ile ilgili iki beyit aşağıda verilmiştir:

Mest olıcak ehl-i bezme döne döne luṭf idüp
Gāh ayaġın öpdürür gâhî **leb-i la'lin kadeh**

(G.21/2)

Nice ḳan yutmayam öpdükce lebüñ her biri raḳīb
Sāḳıyā **cām-ı şarāb**-ı vaşlı gör kimler çeker

(G.50/4)

Āşık sevgilinin dudakları için ona ulaşmak hevesi ile meyhane meyhane dolaşmakta ve onu aramaktadır. Bu haliyle āşık hem harap olduğunu hem de rezil rüsva olduğunu dile getirmektedir:

Hevā-yı cām-ı la'lüñle düşüp **meyḫāne meyḫāne**
Nice olmayayın sāḳī ḫarābatī vü rüsvāyī

(G.155/3)

Sevgilinin dudaklarında āşıkları mest eden şarabı tadanın duası kıyamette bile bu keyfin gitmemesi yönündedir:

Eyle mest oldum **sarāb-ı la'l-i meygun**unla kim
Umaram mahşerde dahi gitmeye keyfiyyetüm

(G.103/2)

1.2.11.1.8. La'l

La'l rengi bakımından dudağa benzetilmiştir. Eserde la'l-i leb, la'l-i rahat-efza, nükte-i la'l terkipleri görülmektedir:

Ol dem ki vasf-ı **lal'l-i leb**in yazmaġ istesem
Yāḳūta ta'ne eyleyüben harf atar ḳalem

(Ks.1/12)

Meyl ider cānum o **la'l-i rāḥat-efzā**dan yaña
Ḫastadur dermān uma varur Mesīḥādan yaña

(G.5/1)

Nükte-i la'lün bedi' olmaya kılursa beyān
Eyleyen fenn-i belāgat üzre Sahbān ile bahş

(G.17/3)

Goncayı dem-beste vü Tūbāyı kıldı ser-nigūn
Kāmetün reftārda **la'l-i leb**ün güftārda

(G.130/3)

1.2.11.1.9. Mim Harfi

Divan'da bir beyitte dudak şekli yönüyle Arap alfabesindeki mim harfine benzetildiği görülmektedir:

Ol ra kaşun hayali elif kaddüm itdi dāl
Ol **mīm-i fem** hayali elif kaddüm itdi nūn

(G.111/2)

1.2.12. Çene (Zekān, Zenāhdān)

Çene (zenāh, zenāhdān, zekān, enek) yüzün alt tarafında bulunması, ortasında hafif bir çukur (çene gamzesi, çāh-ı zenāh) bulunması, yuvarlak şekli, etrafının ayva tüyleri ve saç ile çevrili olması itibarıyla ele alınır. Çene güzellik unsuru olarak çoğunlukla saç ile birlikte zikredilir. Saçın çene çevresinde toplanması ve kıvrımı ile çeneyi sarması devre ait süslenme şeklini gösterir. Çene çukuru āşıklarla doludur. Sevgili saçlarını silkince etrafa canlar saçılır.[208]

Çene çukurluğu yönünden çeşitli hayaller içinde zindan veya kuyuya benzetilir. Zindan denince akla hemen Hz. Yusuf gelir. Eskiden anatomik gözlemler için kuyular yapılırdı. Bu sebeple çene çukuru rasat-gāh şeklinde de düşünülür. Harut isimli meleğin cezalandırmak üzere babil kuyusunda asılı olduğunu inanılır. Bu inanç dolayısıyla çene

---

[208] Hüseyin Gönel, age, s. 411.

çukuru Babil kuyusu olarak ifade olunur. Daha Harut ve Babil kuyusu yaratılmadan aşığın canının çene çukuruna misafir oldugu söylenir. Gönül çene çukuruna āşık olur veya sabredemeyip ona düşer.[209]

Eserde sīb-i zekān, çāh-ı zenahdan, çāh-ı zekān tabirleri görülmektedir:

Sīb-i ẕeḳān kim ola lebüñ gibi ter leẕīẕ
Şeftālū-yı behişt olamaz ol ḳadar leẕīẕ

(G.29/1)

Bī-çāre dil ki **çāẖ-ı zenaẖdān** esīridür
Ḫayr it o derdmende ki zindān esīridür

(G.47/1)

Çāh-ı ẕeḳān ki maḥbes-i Mıṣr- cemāldür
Bir çāhdur ki Yūsuf-ı Ken'ān esīridür

(G.47/2)

Geçer eyvāy ile 'ömrüm Helākī
Olursam bir dem ol **sīb-i ẕeḳān**suz

(G.61/5)

Hasret-i la'l-i lebüñle yidügüm kan oldı
'Ālem ol **çāh-ı ẕeḳān**suz bana zindān oldı

(G.146/1)

Mıṣr-ı hüsn içre Yusufuñ kardaş
Zekānı reşki çāha saldı beni

(G.150/3)

1.2.13. Gabgab

Gabgab, çene altı, ikinci gerdan, çene altında meydana gelen kıvrımın adıdır. Divan şiirinde beyaz oluşu ile saçların zıttı olarak ele alınır. Sevgilinin şarabı andıran la'l dudakları altında bir meze olur.[210]

Helākī Divanı'nda sadece bir beyitte elma ile birlikte kullanılmıştır:

Şeftālūyı umduḳça kārum
Ayvāya ṣaldı ol **sīb-gabgab**

(G.9/2)

[209] Cemal Kurnaz, Hayālī Bey Divanı'nın Tahlili, s. 285.
[210] İskender Pala, age, s. 160.

1.2.14. Boy (Kad, Kamet, Endem)

Boy daha çok kad, kamet kelimeleriyle kullanılmaktadır. Sevgilinin boyu daima uzun ve düzgündür. Serviye benzetilir ve sevgili servi gibi sallanır. Āşık böyle bir durumda kendinden geçer.

Ḳıyāmet **ḳad** ile ol serv-ḳāmet
Ṭutup ṣalınsa nāz ile ḳıyāmet

(G.15/1)

Bālālıġ ile başuñ eger göke irerse
Ey serv olımazsın **ḳad-ı cānān**ā berāber

(G.31/3)

Sen **sehī-ḳaddün** miyānın itdi gönlüm der-kinār
İşidelden anı kim lā-hayre illā fi'l-vassat

(G.74/3)

Ṣol **sevr-ḳad** ki buynuma ḳol ṣala başladı
Bir köhne şāẖa ṣanki nihāl-i nev aşladı

(G.153/1)

1.2.14.1. Boy İle İlgili Benzetmeler

Sevgilinin boyu ile ilgili olarak servi, elif harfi, fidan, şimşir ağacı, yasemin ve cennet ağacı olan tūba benzetmeleri yapılır. Genellikle sevgilinin uzun boyunu ifade etmek için benzetmeler yaparak servi ve elif kelimesi kullanılmıştır. Āşığın boyu ise sevgilinin derdinden iki büklüm olmuştur.

1.2.14.1.1. Servi

Servi ağacı uzunluğu ile bilinen ve rüzgār esmesiyle hafif salınması sevgilinin nazlı yürüyüşüne benzetilmiş bir ağaçtır. Sevgilinin boyu serviye benzer çünkü güzeller arasında boyu ile hemen fark edilir.

Āşık servi boylu yārin ayağına āşık kurban olur. Onun ayağının tozuna yüzünü gözünü sürmek ister. Bu āşık için en büyük mutluluk kaynağıdır.

Ayrıca sulak arazide olan servi, beyitlerde su ile irtibatlı kavramlarla birlikte kullanıldığı görülmektedir:

Ol boyı **serv** içün aġlamaḳla gözden çıḳmasañ
Ey Helākī gülmez idi cümle-i ʻālem sañā

(G.8/5)

Beni pāmāl-i ḫāk-i ḥasret iden
Semend-i nāz-ı **sevr**-i serkeşümdür

(G.39/4)

Ey **sevr** ḫāk-i pāyuna oldı yaşum revān
İʼlām-ı derd içün saña bu mācerā yeter

(G.41/3)

Ol **serv-i revān**uñ iremez gerd-i rehine
Ṣaḥrāda ṣular gerçi ki her sūya segirdür

(G44/2)

Dil uzadur çemen sūsen çeker tīġ
Varursam gülşene ey serv sensüz

(G.61/4)

Bir **serv-i nāz-pīşe** ki ʻālem delisidür
İḳlīm-i ḥüsn ü mülk-i cemālüñ velīsidür

(M.8-I/1)

1.2.14.1.2. Elif

Divan'da Arap alfabesinden ilk harf olan elif, sevgilinin uzun boyu için benzetme olarak kullanılmıştır:

Elif kaddünden ayrılmaz Helākī
Gerekse lāmelif gibi iki biç

(G.18/5)

1.2.14.1.3. Fidan (Sehī, Nihāl)

Eserde 63. gazelin birinci beyitinde 'nihāl-i nāz' ifadesi nazlı fidan boylu sevgili için kullanılmıştır. Yine aynı anlama gelen 'sehī-kadd' terkibi aşağıdaki örnekte gösterilmiştir:

Sen **sehī-kaddün** miyānın itdi göñlüm der-kinār
İşidelden anı kim lā-hayre illā fi'l-vassat

(G.74/3)

Ṣol sevr-ḳad ki buynuma ḳol ṣala başladı
Bir köhne şāẖa ṣanki **nihāl**-i nev aşladı

(G.153/1)

1.2.14.1.4. Yasemin (Semen)

Sevgilinin duruşu eserde yasemin çiçeğine benzetilmiştir:

Tūbā-hıram u Sidre kıyam u **semen-i zar**
Bālā bülend ü mûy-miyan u beden güzel

(G.96/2)

1.2.14.1.5. Şimşir Ağacı

Şimşir (şimşād) ağacı, sevgilinin uzun boyu için kullanılmış bir benzetmedir. Nazlı nazlı salınan sevgilinin boyu bu yönüyle şimşir ağacına benzetilmiştir:

Başdan ayaġa ey yüzi gül ‘izz ü nāzsın
Dinse ‘aceb mi sen boyı **şimşād**a ‘izz ü nāz

(G.63/4)

1.2.14.1.6. Tūbā

Cennette kökleri gökte başı yerde tarif edilen Tūbā ağacı, sevgilinin boyu ile ilgili şu şekilde beyitlerde kullanılmıştır:

Kūyı behişt ü ḳāmeti **Ṭūbā** vü kendü ḥūr
La’l-i lebini ṣorar isen Selsebīldür

(G.43/2)

Kim eger **Tūbī**ye başı kad-i mevzūn olıcak
Kim anar Kevşerün adın leb-i meygun olıcak

(G.84/1)

Goncayı dem-beste vü **Tūbā**yı kıldı ser-nigūn
Kāmetüñ reftārda la’l-i lebün güftārda

(G.130/3)

1.2.15. Diş (Dendān)

Güzellik unsurları içinde diş (dendān) en çok beyazlığı parlaklığı yönünden söz konusu edilir. Diş ağızda sıra sıra dizili bir şekilde bulunur. Üzeri dudak tarafından

örtülüdür. Sevgili güldüğü zaman ortaya çıkar. Onun gülüşü ile ortaya çıkan dişler aşığın gönlünü şad eder.[211]

Diş renk, şekil ve parlaklık yönünden inciye benzetilir. Bu arada inci ile ilgili hususlara yer verilir.

Sīneñde nişan-ı zaḫm-ı **dendān**
Dendāne-i sīn-i sīm olupdur

(G.32/4)

Vaşf-ı **dendān**unda nazm-ı ābdārum dir gören
Çıkmadı bahr-i ‘Adenden lūlū-yı ter bu nemat

(G.74/4)

La’lüñi dişlemege ey gül-i ḫandān ġonca
Jāleden ḳıldı dehānın ṭolu **dendān** ġonca

(G.136/1)

1.2.15.1. Diş İle İlgili Benzetmeler

Divan’da diş ile ilgili sadece inci benzetmesi yapılmıştır. İnci kelimesi yerine eserde çoğunlukla aynı anlama gelen ‘dūr’ ve ‘lūlū’ kelimeleri kullanılmıştır.

1.2.15.1.1. İnci (Dūr, Lūlū)

İnci denizden çıkarılmaktadır. Sevgilinin dişleri inceye benzediğinden onu yadeden aşığın gözyaşının deryaya döndüğü söylenir. Bu sebeple, ince dişlerin hayalinin daima aşığın yaşlı gözlerinde vatan tutmasına şaşmamalıdır. Çünkü incinin yeri denizdir. Āşık, inci dişlerinin hasretiyle vücudun da binlerce göz peyda edip onları denize döndürmek ister.[212]

Ey ḫāce ḳapuñdan **dürr**-i eşküm
Gözden düşeli yetim olupdur

(G.32/3)

Dür-i s̱enāñı çıkarmaġa ḫaylī ṭālibdür
‘Aceb mi baḥr-i ma’ānīde olsa dil gavvāṣ

(G.72/3)

Her sözün olursa **dür**-i ma’rifet
Fāyide ne çünki tutulmaz kulag

(G.78/7)

---

[211] Hüseyin Gönel, age, s. 406.
[212] Cemal Kurnaz, Hayālī Bey Divanı’nın Tahlili, s. 292.

Hindū saçunuñ esīridür mah
Lūlū dişünüñ yetīmi Pervīn

(G.109/3)

İnciler bile sevgilinin dişlerine benzemeye çalışır:

Lūlū öykündüğin görüp dişüñe
Sengsār itdi ṭa'n jāleleri

(G.142/3)

1.2.16. Kulak (Guş, Benaguş)

Helākī Divanı'nda kulak ile ilgili sadece bir beyit bulunmaktadır. 78. gazelin yedinci beyitinde geçen kulak kelimesinin sevgili ile bir ilgili olmayıp vucudun bir aksamı olarak beyitte yer almıştır.

Her sözüñ olursa dür-i ma'rifet
Fāyide ne çünki ṭutulmaz **ḳulaġ**

(G.78/7)

1.2.17. Burun (Bini)

Divan şiiri tahlillerinde sevgilinin güzellik unsuru olarak ele alınan burun ile ilgili Helākī Divanı'nda herhangi bir ifadeye rastlanılmamıştır.

1.2.18. Sine- Bağır

Sevgilini sinesinde güneşler parlak ve āşığı kendinden geçirir. Sevgilinin saçları sinesine doğru salındığında sanki inden yılan dışarı çıkarmış gibi görünmektedir.

Sevgilinin sinesi ve bağrı āşık için sığınılacak bir limandır. Āşık kendini orada güvende hisseder. Ancak bazen sevgili sinesine ağyarı alır ve aşığı gam girdabına salar ve onu yabana atar:

Arız-ı meh-tābun üzre kākülüñ müşkin kemend
Gerden-i hurşīde salmışdur girihler bend bend

(G.25/1)

Pertev-i mihr-i ruḫuñla çıḳdı zülfüñ **sīne**den
Gün ki bu vech ile germ ola yılan inden çıḳar

(G.49/2)

Bağrını dürr-i yetīmüñ deldi elmās-ı firāk
Vaḳtidür ol öksüzi ḳoyarsa cānān ḳoynına

(G.137/4)

Çeküp **bağrı**na agyārı kemān-veş ol hilāl-ebrū
Atar yabana ‘uşşāḳı mis̱al-i tīr-i pertābī

(G.156/3)

1.2.19. Bel (Miyan)

Bel, inceliği sebebiyle söz konusu edilmektedir. Ağız da onun gibi çok küçük, hatta ‘yok’ kabul edildiğinde ikisi birlikte ele alınır. Ortada sevgilinin beli olsa bile daracık ağzı gibi var mı yok mu belli değildir. Bel, insan vücudunun ortasındadır. Miyan kelimesi de hem bel, hem orta demektir. Ortada kelimesiyle iham-ı tenasüp yapılmıştır. İnce bel gizli sırra benzer. Ağyar ona mahrem olmaz. Sevgilinin ince belini kucaklamaya can gerekir. Can ise bel gibi adı olan kendi görünmeyen bir şeydir. Sevgilinin belini ince kumaş vardır. Hançeri oradan hiç eksik olmaz. Sevgilinin belini hasretle sarmış kollara sardırması istenir. Çünkü gümüş tenli güzellerin belinde altın kemerin yakışacağı bellidir. Aşığın sararmış kolu altın kemere benzetilmiştir.[213]

Başuma seng-i belā ol mū-**miyān**uñ ṭaşudur
Cānuma sehm-i ḳażā ol ḳaşı yānuñ tīridür

(G.57/2)

Dehānı rāzına vāḳıf degül ‘aḳl
Miyānı sırrın idrāk eylemez ḥiss

(G.66/4)

Yārun dehānı vaşfını yād it **miyān** ile
Sözde Helākī dikkat it ince hayāle çek

(G.87/5)

Sevgilinin beli kıldan incedir, naziktir. Aşağıdaki beyitte servi boylu sevgilinin nazik belinden bahsedilmiştir:

İñen nāzükdür ol servüñ **miyān**ı
Kināra çekmelüdür her dem anı

(G.151/1)

1.2.20. Kıl (Mū, Mūy)

Kıl kelimesi eserde sevgilinin ayvatüylerinden bahsederken aynı zamanda sevgilinin ince beline benzetme yaparken kullanılmıştır:

---

[213] Cemal Kurnaz, Hayālī Bey Divanı’nın Tahlili, s. 294-295.

Tūbā-hıram u Sidre kıyam u semen-i zar
Bālā bülend ü **mūy**-miyan u beden güzel

(G.96/2)

1.2.21. Ten- Beden

Sevgilinin teni ve bedeni düzgün parlayan ve gümüşten bir renge sahiptir. Ten ve bedenin āşığı kendinden geçiren ve sevgiliye bağlayan bir özelliği vardır. Şair sevgilinin güzelliğini anlatırken teninin gümüş renkli olduğunu belirtmiştir:

Aşüfte eyledi beni bir şūẖ u şen güzel
La'līn-ḳabā vü zer-küleh ü **sīm-ten** güzel

(G.96/1)

Libāsın ol büt-i simin **beden** çün itdi sefīd
Şanasın ebr-i sefid içre ṭoğdı bir hurşīd

(G.23/1)

1.2.22. Baş (Ser)

Divan'da baş kelimesi beyitlerde sevgili için değil de āşık için kullanılmıştır. Bu nedenle ilgili beyitler āşık ile ilgili bölümde ele alınacaktır.

1.2.23. El (Dest)- Parmak

Helākī Divanı'nda el ile ilgili bir beyit āşık ile ilgili kullanılmıştır. Bu nedenle ilgili beyit āşık bölümünde incelenecektir. Ayrıca üç yerde[214] el kelimesi gerçek anlamında kullanılmış olup sevgili ile ilgisi yoktur. Bunun dışında aşağıda verilen iki beyit sevgilinin eli ve parmağı için kullanılmıştır. İlk beyitte yārin parmağına kalemin çok yakışacağı belirtilmiş. İkinci beyitte rakip ile kucaklaşan sevgili āşığa bir merhaba demek için bile elini değdirmediği belirtilmiştir:

Beñzedelden kendüyi yāruñ ḳalem **barmağı**na
Ey Helākī yüz sürüp pāyına ḳor ser nāmeler

(G.55/5)

Rakīb ile görişür ḳucak ḳuca
Eli degmez bizümle merhabāya

(G.128/4)

[214] (Ks.1/4), (G.65/3), (G.82/4).

1.2.24. Tırnak (Nahun)

Divan şiiri tahlillerinde sevgilinin güzellik unsuru olarak ele alınan tırnak ile ilgili Helākī Divanı'nda herhangi bir ifadeye rastlanılmamıştır.

1.2.25. Dil (Zeba)

Divan şiiri tahlillerinde sevgilinin güzellik unsuru olarak ele alınan dil (zeba) ile ilgili Helākī Divanı'nda herhangi bir ifadeye rastlanılmamıştır.

1.2.26. Ter (Araz)

Divan şiiri tahlillerinde sevgilinin güzellik unsuru olarak ele alınan ter (araz) ile ilgili Helākī Divanı'nda herhangi bir ifadeye rastlanılmamıştır.

1.2.27. Koku (Bū)

Sevgilinin kokusu çiçek kokularını andırır. Teni menekşe kokuludur. Saba rüzgārı yārin güzel kokusunu āşığa taşıdığı için āşık o kokudan ayrı kalmamak için sevgiliye yalvarır:

Bitmez çemende ancılayın bir nihāl-i nāz
Gül-rū **benefşe-bū** leb-i ġonca dehen güzel

(G.96/4)

Men eyleme **būy**-ı ser-i żülfüñi ṣabādan
Varsun yürisün bu dahi bir hoş eser olsun

(G.108/3)

1.2.28. Baldır (Sāk)

Divan şiiri tahlillerinde sevgilinin güzellik unsuru olarak ele alınan baldır (sāk) ile ilgili Helākī Divanı'nda herhangi bir ifadeye rastlanılmamıştır.

1.2.29. Boyun

Boyun kelimesi güneş kelimesi ile bir tamlama oluşturularak bir beyitte kullanılmıştır:

'Arıż-ı meh-tābuñ üzre kākülün müşkin kemend
Gerden-i ḫurşīde salmışdur girihler bend bend

(G.25/1)

1.2.30. Omuz (Dūş)

Eserde bir beyitte omuz kelimesi ‘mehtap ışığı saçan sevgili omzuna bir örtü salmıştır’ ifadesi geçmektedir:

Şalup **dūş**ına mi’cer nūr-ı mehtāb
Ṭaḳup gögsine lūlū ‘ıḳd-ı Pervīn

(Ks.2/3)

1.3. Sevgili İle İlgili Diğer Unsurlar

Bu bölümde sevgilinin vucut aksamının dışında kalan diğer hususlara değilmiştir. Bu hususlar içinde eserde gördüğümüz sevgilinin busesi, sevgilinin sözü, sevgilinin köyü veya mahallesi, sevgilinin kapısı, sevgilinin nazı ve cevri (cefa) incelenecektir.

1.3.1. Buse

Buse āşığın sevgiliden beklediği en büyük hediyedir. Āşık, tenhada sevgili ile yapılan her sohbette ondan buse istemektedir:

Da’vet it sohbete yārı tek ü tenha meye çek
Tolular ḳalduruban ikide bir **būse**ye çek

(G.90/1)

Bu buse āşığın canına māl olabilir ancak bu tarz bir sohbet āşığı āriflik mertebesine ulaştırır:

Cān virüp yāra **būse**sin alalum
Sohbeti ‘ārifāne eyleyelüm

(G.100/6)

Āşığa göre, sevgilinin dudağında alınan bir buse en tatlı en şirin ameldir:

Lebüñ **būse**likten ki şīrīn ‘ameldür
Kılur rāstī her makāmı müşerref

(G.82/2)

1.3.2. Söz (Giftari, Sühan)

Sevgilinin dudaklarında dökülen sözler āşıkların ruhlarının gıdasıdır. O sözler lezzetli şeker şerbet gibidir. Konuşmak için ağzını açan sevgilinin durumu goncanın açılması ve güle dönmesi durumuna benzer. Sevgilinin sözleri İsa nefesi gibi can vericidir.

Vaṣf-ı la'l-i dilber agzundan Helākī düşmesün
Kim gıdā-yı rūhdur **yār-ı suhan**dān ile bahş

(G.16/5)

Ey nūş-leb ne kān-ı melāhat durur femüñ
Her **söz** ki dise şehd ü şekerden çıḳar leẕīẕ

(G29/5)

Söze gelsen açılur ġonca-i rāz
Bülbül-i bagşe gūya sensin

(G.113/4)

Beñzerdüm lebine sen büt-i 'İsī-nefesüñ
Ṭıfl iken olsa **suḫan**-gūy u **suḫan**-dān ġonca

(G.136/2)

Sözinden nefḫa-i 'İsī ḥacildür
Lebinden āb-ı Zemzem teşne-dildür

(M.14-III/1)

1.3.3. Kūy (Mahalle, Semt, Köy)

Sevgilinin mahallesi yüksek bir cennet makamı olan Firdevs iken ayrılık āşığa cehennem olmuştır:

Firdevs-i berin iken **maḫalleñ**
Hecrüñde bana caḥīm olupdur

(G.32/2)

Sevgilinin köyü de āşık için bir cennettir:

Kūyı behişt ü ḳāmeti Ṭūbā vü kendü ḥūr
La'l-i lebini ṣorar isen Selsebīldür

(G.43/2)

Sevgilinin köyünde kanlı gözyaşını döktüğü halde sevgili āşığına bir kere olsun 'bu garibin hali ne ola ki?' diye sormamıştır:

Kūyında gördi ḳanlu yaşumı esirgeyüp
Bir kerre dimedi ki ġarībüñ demi nedür

(G.56/3)

Āşık için durum ne olursa olsun bir kere sevgilinin yurdunu tavaf etmeyi azmetmişse hiçbir zaman bu davranışı ziyan olmayacaktır:

Tavāf-ı Ka’beye ‘azm eyleyen kalup güm-rāh
Şafā-yı kūyuna sa’y iden ola mı zāyi’

(G.76/4)

Aşağıda sevgilinin köyü ile ilgili diğer beyitler verilmiştir:

Ankayı kaf’ı ḳurbolayıñ dirsen ey göñül
Kūyanda ol hümânun irüp āşiyane ḳıl

(G.95/2)

Reh-i kūyında düşüp hāḳ ile yeksan oldum
Ta ki yüzüme süriyü geçe dildār etegin

(G.110/4)

Kūyunda gam-ı hecr ile ‘ömrini geçürdi
Gurbet elemin çekdi Helākī vatan içre

(G.127/5)

1.3.4. Eşik- Kapı (Asitān, Derban, Dergāh, Bāb, Der)

Sevgilinin eşiği, āşığın yüz sürdüğü bir unsur olarak eserde geçmektedir. Çünkü sevgilinin eşiği din ve milletin keskin kılıcıdır:

Tur imdi var yüzüñ ur **işigine**
Anun k’oldur hüsām-ı millet ü dīn

(Ks.2/12)

Yüz süren **āsitān**uña altuni der işin
Naḳde-i ḳuluña taş işi gündür senin miḫrāk

(Ks.5/3)

Sevgilinin kapısı, āşığın gece gündüz gözetlediği kimseye hissettirmeden izlediği bir unsurdur. O kapı ki āşık için saadet kapıdır. Āşığın amacı, sevginin ve sadakatin temsili o kapıda kul olmak ve daima kalmaktır:

Gice gündüz ḥalḳa-veş gitmez **ḳapu**ñdan gözlerüm
Ol der-i devletden ammā görmedüm bir feth-i bāb

(G.10/2)

Nerd-i muḥabbetde Helākī eger
Bāb-ı saādetden idersen güşad

(G.27/5)

Ḳapunuñ ḳullıġına ḳılsun delālet
Beni satmaġa sa'y eylerse dellāl

(G.93/4)

1.3.5. Naz

Naz, sevgilinin āşığına karşı kullandığı önemli bir silahtır. Eserde sevgilinin nazlı salınması kıyamete benzetilmiştir:

Ḳıyāmet Ḳad ile ol serv-ḳamet
Ṭurup ṣalınsa **nāz** ile ḳıyāmet

(G.15/1)

Sevgilinin nazlı edası āşığı kahreden bir husustur. Yine de sevgilinin her hali āşık için vefa ve güzellik doludur:

Ser-tā-ḳadem kirişme vü **nāz** u edā vü ḳahr
Başdan ayaġa şīve vü mihr ü vefā durur

(G.58/3)

Āşık, niyazının yalvarmalarının nazlı sevgilinin tarafından görülmesini istemez çünkü bu hal sevgilinin nazlanmasını daha da artıran bir durumu ortaya çıkarmaktadır:

Görüp niyāzumı eylerse n'ola ol şeh **nāz**
K'olur niyāz-ı gedā şāha 'izz ü **nāz-efrāz**

(G.64/1)

Gönül, nazlı gülfidanı sevgiliye sürekli feryat, figān etmektedir. Bunun nedeni sevgililerin sessiz bülbüllerden hoşlanmamalarıdır:

Nāle eyle göñül ki **gülbün-i nāz**
Bülbül-i bīnevādan itmez haz

(G.75/5)

Ayrıca eserde servinin nazlı salınması ve yeni yetme atların nazlanarak yürümesi sevgili ile irtibatlandırlmıştır.

1.3.6. Cevr (Cefa)- Vefā

Cevr, sevgilinin āşığa uyguladığı bir manevi durumdur. Onun cevri āşığı hasta eder, kahreder. Cefa geçen birçok beyitte vefa kelimesi de kullanılmıştır. Aslında āşık sevgilinde vefa bekler ancak o cefa hattından devamlı cefa gönderirir:

Ḥarf-i **vefā**da bildügini cümle unıdur
Ḫaṭṭ-ı **cefā**yı şu gibi ammā revān oḳur

(G.30/3)

Ay yüzlü sevgiliye bağlanan gönül aslında cevri fazla vefası az sevgiliye bağlanmıştır:

Bir māh-rūya baġladı göñlin Helākī kim
Cevri ziyāde ‘āşıḳa mihr ü **vefā**sı az

(G.63/5)

Āşığın cefa karşısında sevgiliye yalvararak ‘canımı dağlama hem beni öldürüp hem de ardımdan ağlama’ denilmiştir:

Cefā odıyla cānum ṭaġlamaġıl
Beni hem öldürüp hem aġlamaġıl

(K.3/1)

2. Āşık (Seven)

Āşık kelimesi Divan’da 124 beyitte kullanılmıştır. Bu yönüyle sevgili unsurunun kullanımının yarısından daha azdır.

Āşık, daima hasret ve ızdırap çekmektedir. Sevgilinin kızması veya azarlaması aşığa sunulmuş bir lütūftur. Izdırabını sürekli ah u feryād ederek, gözyaşı dökerek ifade eder. Izdırap çekerken zayıflar, halsiz düşer ve göğsü parçalanır.

Sevgili yüzünden hasta olan āşık dermanı yine sevgilide arar. O da çare olmazsa tek çare eceldir. Hastalığı sırasında āşık sevgiliden bir vefa beklentisi içine girer. Bu vefa ona ilaç olacak iksirdir.

Yine esere göre āşık Ferhat’tır, Mecnun’dur. Mecnun kelimesi bazen de tevriyeli bir şekilde kullanılarak ‘delirmiş kimse’ anlamına gelecek şekilde beyitlerde yerini alır.

Āşık sevgilinin köyüne, mahallesine, dudaklarına hasrettir. Bu hasretle divane gibi dolaşır durur. Oraya vardığında da harap ve bitkin düşer. Bir de sevgilinin diğer āşıkları vardır ki bunlar rakip olarak görülür. Esas āşığın bir derdine bu rakiplerdir.

Eserde āşık kelimesi geçmediği halde onunla ilgili benzetmeler, āşığın maddi ve manevi halleri kullanılarak āşık ve āşığın durumu anlatılmıştır.

Çoḳ durur āşüfte-dil ammā Helākī ḫasta-veş
Yoḳ durur bir **‘āşıḳ**-ı zār u garīb-i müstmend

(G.25/5)

Ṭūr-ı vefāda olmaz Mecnūn mis̱āli **‘āşıḳ**
Fenn-i belāda gelmez Ferhāda benzer üstād

(G.28/2)

2.1. Aşığın Gönlü

Bu bölümde āşığın gönlüne ayrı bir parantez açmak gerekir. Çünkü divan şiirinin en acı ve sıkıntılı hallerini yaşayan āşık dolayısıyla da aşığın gönlüdür. Gönül, aşığın aşkının saklandığı yerdir. Āşık gönlüyle konuşur, dertleşir. Gönül bir kuş olarak düşünülürse gam ve kederden beslenir. Sevgilinin hayali onu mutlu eder. Rakiplere hiç tahammülü yoktur. Gönül perişan, dertli, hayrān, biçāre, harāp hallerin sahibidir.

Gönül, geceler boyu acı çektiğinden hastadır. Gönlün şifası sevgilinin dudaklarıdır. Ama sevgili ona yüz vermez. Sevgilinin bakışları aşığın gönlünü paramparça eder.

Gönül, gam evi; sevgilinin saçları, tuzaktır. Gönül daima tuzağa düşer.

Gönül ekseriyette kadehe benzetilir. İçi kanla dolu ve çabuk kırılan bir sırçadır. Āşık da daima kan yutan, sevgiliye tutsak bir insandır.

Gönül, aşk duygusunun ve neticelerinin ortaya çıktığı bir merkez olarak kabul edilir. Aşığın ayrılmaz bir parçası olan aşığın kaynağı olduğu gibi sevgilinin aşığa karşı takındığı olumsuz tavrın neticelerinin görüldüğü bir mekān olarak da dikkati çeker. Sinenin içinde bulunduğu tasavvur edilir ve çoğu zaman beyitlerde beraber zikredildiği can ile beraber, aşığın çektiği sıkıntıların sebebi olarak karşımıza çıkar. Āşık çoğu zaman ona söz dinletemez. Kimi zaman söz dinlemeyen bir çocuk, kimi zaman kafesinde uçan bir kuştur. Teşhis ve intak sanatı yoluyla şahıslaştırılan gönül, aşkın dert ortağıdır. Sevgilinin her türlü cevr ve cefasının yoğunlaştığı ve acısının hissedildiği bir merkez olarak dikkati çeken gönül, sevgili tarafından fethedilmesi gereken bir ülke ve şehir olarak düşünülür. Gönül; sevgilinin esiri, kulu ve kölesidir.[215]

Yazupruhsārı nāb-ı zerle hurşīd
Göñülden ‘arz kıldı ana miḫriñ

(Ks.2/5)

Āşığın gönlü sürekli gamlı, gözleri yaşlı dilinde ‘ah u zār’ vardır:

Niçe bir ola cānun hār u mehcūr
Niçe bir ola **göñlün** zār gamgīn

(Ks.2/10)

---

[215] M. Nejat Sefercioğlu, Nev’ī Divanı’nın Tahlili, s. 248.

Niçe bir ola **kalbün** böyle mecruh
Niçe bir ola çeşmüñ böyle nemgin

(Ks.2/11)

Sevgilinin zülüfleri āşığın gönlünü boşlukta bırakmıştır. Öyleki hakiki dostu sevgili yerine onun gam ve belası olmuştur:

Zülfüñde ki **dil** muḳīm olupdur
Ġam yār u belā nedim olupdur

(G.32/1)

Āşık gönlünü büyük burçları ve surları olan bir kaleye benzetmektedir. İşte bu kaleyi bedenden ayıran ve yıkan sevgilinin ahıdır:

Dil kal'asıñı aldı bedenden sipāh-ı āh
Yıḳdı hevāyī top ile bürcin hisārumuñ

(G.92/3)

Ayrılık ateşinden taşa dönen āşığın gönlünü gonca dudaklı sevgilinin gülen yüzü ve dostluğu yumuşatacaktır:

Yeter ḫār-ı ġam ile ey Helākī **seng-dil** olduḳ
Gelüp ol ġonca-leb gülse açılsa ġamgüsār olsa

(G.121/5)

Bütün bunlara rağmen āşığın sevgiliden istediği, gönlünü kendisine bağlasa bile ayaklarınıı bağlamamasıdır:

Dilerseñ açıla her bağlu işler
Göñül bağla ayağum bağlamağıl

(K.3/2)

2.2. Aşığın Uzuvları- Organları

Eserde āşıkla ilgili dört uzuv ve organ adı geçmektedir. Bunlar; baş, el, ayak ve gözdür.

2.2.1. Baş (Ser)

Āşığın başı sevgili nedeniyle çok ağrımaktadır ve sevdası baştan gitmek bilmemektedir. Ayrıca o baş ki sevgilinin ayaklarına kaldırım taşı gibi serilir:

Nişānıdiküp ok atmak istesen meydān-ı 'ışk içre
Helākīnüñ **başın** kıl ey kemān-ebrū ayak taşı

(G.144/7)

Çıkarmak mümkin olmadı göñülden ẕevḳ-ı maḥbūbı
Gidermek ḳābil olmadı **başu**mdan ẕevḳ-o ṣahbāyı

(G.155/4)

2.2.2. El (Dest)- Ayak

Beyitte aşk ehlinin yani āşığın gönül meclisinde içtiği bir kadeh mey onun tutan eli, gören gözü ve yürüyen ayağı olmaktadır:

Ehl-i ‘ışkuñ bir ḳadeḥ mey meclis-i dildārda
Ṭutar **el**idür görür gözi yürür **ayağı**dur

(G.36/4)

2.2.3. Göz

Aşkı yüzünden āşık artık gözü göz olarak nitelendirmez ona ‘sürekli akıp duran zarar çeşmesi’ demektedir:

Ey baş sen baş değilsin başımda başağrısısın
Ey **göz** göz değil zarar çeşmesisin

(R.14/2)

2.3. Āşık İle İlgili Benzetmeler

Helākī Divanı’nda āşıkla ilgili kullanılan benzetmeler sarhoş, Ferhat, Mecnun (Kays), bülbül, kuş, çocuk (tıfl) Yusuf, elif- dāl- nūn harfleridir.

2.3.1. Sarhoş (Mest, Mestān, Mestāne, Sermest)

Eserdeki 11. gazel mest redifldir. Beş beyitten oluşan gazelde sarhoş olarak ifade edilenin āşığın gam ve kederden kendini tekrar şaraba vermesi, ayrılık acısı çekmesi, bu devir içinde onun da raks edip dönmesi, gamdan kimsenin ölmediği gibi şorhoşunda can vermeyeceği ve meyhaneler arasında gezip durduğu ve Helākī’nin de ona uyduğu anlatılmıştır.

Sarhoş ile ilgili aşağıda örnek beyitler verilmiştir:

Mest olıcaḳ ehl-i bezme döne döne luṭf idüp
Gāh ayağın öpdürür gāhī leb-i la’lin ḳadeh

(G.21/2)

Her ḳaçan ṣalınsa **mest-i nāz** olup cānāneler
Göklere çıḳar pey-ā-pey na'ra-i **mestāne**ler

(G.37/1)

N'ola **mest** ü ḫarāb u vālih ü şūrīde-ḥal olsam
Ki bir āşūb-ı 'ālem bir levend-i lāübālīm

(G.60/2)

Bâde içüp **mest** olup dil mülkin eylerdüm harâb
Ol şanem ger dise bir **mest-i harâb**um var benüm

(G.98/4)

Eyle **mest** oldum sarâb-ı la'l-i meygununla kim
Umaram mahşerde dahi gitmeye keyfiyyetüm

(G.103/2)

2.3.2. Ferhat- Mecnun (Kays)

Divan Edebiyatında āşık, halk hikāyesinin āşık iki kahramanı olan Ferhat ve Mecnun'a sıklıkla benzetilmektedir. Helākī Divanı'nda da āşık; çektiği sıkıntılar, sevgiliden ayrılması, mazlum olması bakımından Ferhat ve Mecnun'a benzemektedir.

Eserde Ferhat ve Mecnun ile ilgili müstakil gazeller de vardır. Bu gazeller 28. ve 53. gazellerdir.

Göñül kim urdı kār-ı 'ışḳa bünyād
Gören didi iş onsun usta **Ferhād**

(G.26/1)

Niçin bi-dad ola **Ferhād**-ı mazlūm
Virürken ḫusreva şīrīn lebün dād

(G.26/3)

Eğer sevgililer āşıklara vahşet etmeselerdi Mecnun yabana atılıp çöle düşmez, Ferhat dağlara çıkmazdı.

Ger vaḥşet itmeseydi insāndan ey peri-zād
Düşüp yabānī **Mecnūn** olmazdı kūhī **Ferhād**

(G.28/1)

Yine beyitlerde Ferhatın dağlara çıkması Mecnun'un çöllere düşmesi aşağıdaki beyitte işlenmiştir:

Ṭaġ ādemi durur diyü **Ferhāda** ṭa'n ider
Mecnūn gibi degüldür ol oğlan delisüdür

(G.48/4)

Eserde Mecnun vefalı āşık, Ferhat ise aşk belasını çekenlerin üstadı olarak ifade edilmiştir. Tabiki her Mecnun'un bir Leyla'sı, her Ferhat'ın bir Şirin'i olduğu belirtilmeden geçilmemiştir.[216]

Bir beyitte de şair, sevgililere seslenerek 'sanmayın ki Mecnun yine bela elindedir aslında o hicran eline yeni yeni isyan etmektedir' demektedir:

Lāleler ṣanmañ belā deştinde **Mecnūn**uñ yine
Dest-i hicrān ile ḳonmış tāze tāze dāġıdur

(G.36/3)

2.3.3. Bülbül- Kuş (Murg)

Bülbül (hezar) ve kuş (murg) aşığın gönlüne benzetilmiştir. Bazen bülbül gönlün nağmeleri sevdiğine söyler, sevgilinin yurduna uçmak için azimlenir ama çoğu kez de kanlar içinde ahu zarla ortada kalakalır. Yine eserde gönül kuşu sevgili tarafından avlanmak istenir. Zaten āşığın kuş gibi gönlü tende bir tılsımla durmaktadır:

Ṣafḥa-i ruḫsār-ı gülgūnuñ ki cennet bāġıdur
Bülbül-i dil şimdiden'azm eylesün uçmaġıdur

(G.36/1)

Sī̄ne-i ṣad-çākde gūyā **hezār** elḥān-ı dil
Bülbül-i şūrī̄dedür olmış giriftār-ı ḳafes

(G.65/2)

Bülbül-i zār u nizāruñ dil-i pür-ḫūnı durur
Şāḫ-ı gülde görinenler degül ey cān ġonca

(G.136/4)

Gülşen-i kūyuñda **dil murġı** bulursa āşiyan
Uçmaġa meyl itmeye Firdevs-i a'lādan yaña

(G.5/2)

Dil murġın avlamaga Helākī̄ ol āfetüñ
Dām itdi żülfi beg ḳodı hāli taraf taraf

(G.81/5)

[216] (G.28/3).

Kuşca cānum kafes-i tende tılsım ile turur
Fırsat ister ki çıḳa çāk-i giribānumdan

(G.115/2)

2.3.4. Tıfl (Çocuk)

Āşık çocuk gibidir kalbi nereye dilerse oraya gider. Bir türlü bir yerde sabit karar kalamaz. Bu çocuğun şimdiden geleceğinin güzel olacağı umut edilir:

Meyl eylese dil ruḫlarına n'ola Helākī
Bir **ṭıfl** durur gāh oda geh ṣuya segirdür

(G.44/5)

Ṣol **tıfl-ı nā-resīde** Helākī zemānede
Żāhir degül mi olacağı şimdiden güzel

(G.96/7)

2.3.5. Hz. Yusuf

Divan'da Yusuf benzetmesi, Hz. Yusuf'un Kenan ilinde esir düşmesini āşığın sevgiliye esir olmasıyla bağdaştırılmıştır. Āşık sevgilinin esiridir ancak bir gün esir olduğu yere sultan olmak en büyük isteğidir:

Çāh-ı ẕeḳan ki maḥbes-i Mıṣr- cemāldür
Bir çāhdur ki **Yūsuf**-ı Ken'ān esīridür

(G.47/2)

2.3.6. Elif- Dāl- Nūn Harfleri

Sevgilinin kaşı ve dudakları āşığın elif harfine benzer boyunu yine Arap alfabesinde şekli yönüyle kambur bir şekli andıran nūn ve dāl harflerine dönmüştür:

Ol rā ḳaşuñ ḫayāli **elif** ḳaddüm itdi **dāl**
Ol mīm-i fem ḫayāli **elif** ḳaddüm itdi **nūn**

(G.111/2)

2.4. Aşığın Maddi- Manevi Halleri

Helākī Divanı'nda āşığın başına gelen maddi ve manevi durumlar arasında āşığın ahu efgan etmesi, çektiği sıkıntılardan gözyaşı dökmesi, sevgiliden gelen acıdan dolayı yaralanması ve yaralı gezmesi, gam, keder, tasa içinde olması, dert ve belaya maruz kalması, yaralardan dolayı gönlünün ve vücudunun kanlar içinde kalması, sevgiliden cevr ve cefa görmesi, çoğu zaman ayrılık yaşaması ve en önemlisi de āşık olması sayılmaktadır.

2.4.1. Ah (Efgān, Feryād, Figan, Nāle, Zār,)

Divan'da daha 1. gazelin birinci beyitinde şairin kendini āşıkların şahı olarak nitelendirmesi ile birlikte ah narasının gökyüzünü tuttuğu ifade edilmiştir. 3. gazelde 'ah eden āşığın Allah günahını affetsin' duası yer almaktadır. Ah, āşığı olgunlaştıran bir durumdur. Āşığın bu feryadının nedeni yārin vefasızlığı ve āşığa bir karşılık vermemesidir.

Āşık ahlar vahlar içinde olanlarla aynı olmaya başlamıştır:

Eger olma **eyvay** ile hem-derd
Ruhum mānend-i sīb olmaz idi żerd

(G.24/1)

Gönlünün ahı biraz olsun yumuşamasına ihtimal vermeyen āşık taş çeliğe kār etmez diyerek imkānsızlığı ortaya koymuştur:

Kaçan nerm idiser göñlüñi **āh**um
Ki seng-i saḫta kār ider mi pūlād

(G.26/5)

Āşık ah ettikçe sinesi duman ve ateş dolmaya başlamıştır:

Boyanan göklere **āh** itdigümce
Duḫān-ı sīne-i pür-āteşümdür

(G.39/2)

Helākī çürmü için özür dilerken aşkının hasretinden inlemelere ve ahlara kendini salmıştır:

'Öẕr-ḫāh ola Helākī umaram cürmüñ içün
Eşk-i ḥasret aḳıdup **nāle** ile **āh**a yüz ur

(G.45/5)

Āşık ahu zarının dinmemesi için nefesini tutmadığını ifade eder:

Olma dirdüm nāle-i 'uşşāḳa her dem hem-nefes
Āh u zāruñ diñmesün ey dil ki ṭutmaduñ nefes

(G.65/1)

2.4.2. Gözyaşı

Gözyaşı, divanda 47 beyitte[217] kullanılmıştır. Āşıkla ilgili tasavvurların büyük bir kısmında yer alır. Göz, gönül ve beden ile yakından ilgilidir ve bunlarla ilgili tasavvurların çoğunda bulunur. Gözyaşının kaynağı gönül, dökülüp saçıldığı yer göz ve bu yaşlardan etkilenen çoğu zaman sinedir. Gözyaşı gönüldeki sırların açığa vurulmasına sebep olur. Gözyaşının en belirgin vasıfları kanlı oluşu, dökülüp saçılmasıdır. Tane tane dökülüşüyle değişik tasavvurlara konu olur. Aşığın ateş dolu gönlünden çıktığı için ateş gibi yakıcı olan gözyaşı, sinedeki ateşi söndüren bir su olarak da düşünülür. Ağlayan bir insanın ferahlamasıyla bu tasavvur arasında ilgi vardır.[218]

Yazdı tapuña bār-ı gam-ı faḳr u fāḳadan
Göz yaşı ile bir suhan-i muhtaşar ḳalem

(Ks.1/17)

Yaşı **gözüm**üñ ḥicāba ṣığmaz
Ṣuyı deñizün ḥabāba ṣığmaz

(G.62/1)

Bildiler derd-i derūnum dil-i sūzānumdan
Māceräm anladılar **dīde-i giryan**umdan

(G.115/1)

2.4.3. Yara (Dağ, Zahm, Göynük)- Yaralı (Mecruh)

Herhangi biri āşık olduğunda gönlü hemen yeni bir yara bağlar. Bu yara kıpkızıl kanlar akan onulmaz bir yaradır. Yara sevgilinin cevr ve cefalarıyla daha da büyür sıkıntılar artar. Beyitlerde yara genellikle gönül yarası şeklinde ifade edilmiştir.

Aşağıda yara ve yaralı durumlarına örnek beyitler verilmiştir:

Lāleler ṣanmañ belā deştinde Mecnūnuñ yine
Dest-i hicrān ile ḳonmış tāze tāze **dāġ**ıdur

(G.36/3)

---

[217] (Ks.1/17), (Ks.2/11), (Ks.3/1), (Ks.4/8), (Ks.6/2), (G.1/1), (G.4/1), (G.5/6), (G.8/5), (G.21/3), (G.31/2), (G.32/3), (G.38/1), (G.39/1), (G.41/2), (G.45/5), (G.56/3), (G.56/4), (G.62/1), (G.66/5), (G.67/6), (G.78/1), (G.91/3), (G.92/5), (G.99/3), (G.101/1), (G.102/2), (G.111/3), (G.115/1), (G.118/2), (G.120/1), (G.120/4), (G.121/3), (G.131/1), (G.133/2), (G.144/1), (G.144/4), (G.144/5), (G.147/2), (G.147/3), (G.147/4), (G.152/5), (G.156/4), (M.12-VI/1), (K.3/1), (K.10/6), (R.5/1), (Müf./Ahdī Tez.).

[218] M. Nejat Sefercioğlu, Nev'ī Divanı'nın Tahlili, s. 293.

Külḫan-ı ‘ışḳ oldı cismün ey Helākī anda **dāġ**
Ḳıbḳızıl közdür yanar sīnem anuñ ocaġıdur

(G.36/5)

Ġamuñla lāle gibi sīneye urup ṣad **dāġ**
Sifāl-i sīnede dikdüm yeñi karanfüller

(G.52/2)

Yaralu sīnemde yer yer **dāġ-ı hūnīnüm** benüm
Hāledür gūyā Helākī baş çıḳarmış ḫākden

(G.118/5)

Dil-i mecrūḥ u zülf-i yār ucından
Helākī düşdi oñulmaz belāya

(G.128/7)

Saña bir bir yanayın **göynük**lerümi derd i le
Bir nefes diñle gel ey şem‘-i şebistānum benüm

(G.101/3)

2.4.4. Gam

Sevgiliden kaynaklanan gam āşığın en önemli manevi durumlarından biridir. Āşığı bazen bir bakış baten bir zülüf bazen de sevgilinin hattı gam deryasına salar. Gam ateşi āşığı yakar. Āşık gam ilinin büyük askeridir. Ancak yine de gam meclisinde āşık bunu gönle sefa olarak görebilmektedir:

Ḫaṭṭuñ **ġam**ıyle ‘āşıḳa ‘āşıḳa zülfüñ belā yeter
Ḥadden aşurma cevrüñi ey pür-belā yeter

(G.41/1)

Eşküm şarāb u nāle rebāb u ciger kebāb
Bezm-i ġam içre baña bu ‘ayş u ṣafā yeter

(G.41/2)

Ġamuñla lāle gibi sīneye urup ṣad dāġ
Sifāl-i sīnede dikdüm yeñi karanfüller

(G.52/2)

Mecnūn ki **ġam** vilāyeti ser-‘askeri durur
Ḫayl-i belā vü ceyş-i melāmet sipāhıdur

(G.53/3)

Bir yana **nār-ı ġam** u bir yana daġ-ı hasret
Yaḳdı yandurdı beni her biri bir yanumdan

(G.115/3)

2.4.5. Gussa (Keder, Tasa)

Keder ve tasa anlamına gelen gussa[219] ayrılık ve sevgiliden ümidini bulamamanın sonucunda oluşur. Eserde kederin nedeni sevgilinin yanaklarından kaynaklandığı ifade edilir.

Cām-ı lal'ünle Helākī̄ye virüp tāze hayat
Guṣṣadan rūhın o pejmürde-dilün şād itdüm

(G.106/5)

2.4.6. Dert

Āşık dertlidir. Hiç kimse aşk derdine düşmüş āşığı kurtaramaz, o çaresizdir:

Zinhār içme muṭrib-i maḥbūbsuz şarāb
Kim **derd-i ʿışḳ**a söz ile sāz oldı çaresāz

(G.63/2)

Āşığın bedeninin solmasının nedeni derdi ortaya çıkınca bilinmeye başlanmıştır:

Fiġān u nāleden imiş ṣararduġı cismüm
Bilindi n'idügi **derd** olduġınca cismüm sāz

(G.64/2)

Bu sıkıntılardan dertlerden kurtulmak için dostların hayır dualarını almak için āşık mersiyeler yazmıştır. Aşk derdini esasen āşıktan başka çekebilecek yoktur. O, zehir bile içse zehir āşığa mey gibi gelir. Aslında sevmeden önce āşığın hiçbir derdi, hicranı olmamıştır. Sevgiliye olan muhabbet onu dertli kılmıştır:

Ey Helākī bir du'āyı ḫayr içün aḥbābdan
Kendü merṡiyyeñ yazup **derd** ile irsāl eyledüñ

(G.89/5)

Zehr-i ḳahrın içemez her kişi tās-ı çarḫuñ
Dürd-i derdin çekemez kimse ḫum-ı gerdūnuñ

(G.91/4)

---

219 Ferit Develioğlu, age, s. 352.

Bunca demdür mūnisüm ancaḳ ġam-ı dildār idi
Şimdi **derd** ü miḥnet-i hecr iledür ünisiyyetüm

(G.103/5)

2.4.7. Belā

Āşığın sevgiliden kaynaklanan en önemli olumsuz manevi durumu maruz kaldığı belalardır. İlk önce āşık sevgiliden gelen eza ve cefalara 'ne bela' diyerek kabullendiğini göstermektedir. Ancak sonradan sevgilinin zülfinden yārin gamından bela ile arkadaş olduğunu ifade etmiştir:

Terk-i külāh u ḳayd-ı 'abā çün 'alāḳadur
Merd-i mücerredem ne **belā**dur nemed baña

(G.7/2)

Zülfüñde ki dil muḳīm olupdur
Ġam yār u **belā** nedim olupdur

(G.32/1)

En sonunda şairinde de dediği gibi āşığı görenler 'bu nasıl bir beladır' diye şaşırmaktadır:

Derdüñle Helākīyī gören dir
Bu deñlü **belā**da kim olupdur

(G.32/5)

Artık āşık belā dağında dolaşan bir baş ve gözyaşı girdabına dalmış biri olmuştur. Ancak o bu durumdan çok da memnun olmadığını ifade etmiştir:

Belā kuhsārınuñ başı başumdur
Fenā seylābınuñ 'aynı yaşımdur

(G.39/1)

Belā, āşık için bir taş olmuştur. Diğer beyitte āşık, belā köşesinde hasta bir şekilde halini soran tabibini yani sevgilisini beklemektedir:

Başuma **seng-i belā** ol mū-miyānuñ ṭaşudur
Cānuma sehm-i ḳazā ol ḳaşı yānuñ tīridür

(G.57/2)

Künc-i belāda hālini sor hasta-dillerüñ
Gel ey tabīb-i rūh cevāb al su'āle çek

(G.87/2)

2.4.8. Kahr

Kahır, sevgilinin yaptığı naz ve işve sonucunda aşığın içine düştüğü ruhsal bir durumdur. Onun bu haliyle sevgiliden göreceği şey vefa değil kahırdır:

Ser-tā-ḳadem kirişme vü nāz u edā vü **ḳahr**
Başdan ayaġa şīve vü mihr ü vefā durur

(G.58/3)

2.4.9. Ayrılık (Hasret, Hicran, Firak)

Anlamları birbirine yakın bile olsa ayrılık, hasret, hicran, firak āşık için sevgiliden uzak olmanın karşılığı olan acıdır. Āşık ayrılık korkusu ile yaşar. Bir yandan gam ve firkat kavuşmaktan iyidir derken hemen akabinde ayrılık korkusu yaşamaktansa vuslatı arzu etmek iyidir denilmektedir:

'Ālem-i vaṣl u ṣafādan ġam u **fürkat** yegdür
Bīm-i hicrāndan ümīd-i dem-i vuṣlat yegdür

(G.33/1)

Ayrılık āşık için bir oktur, ateştir, gamdır, gecedir. Elmas gibi aşığın bağrını deler ama yine ümit canandadır:

Baġrını dürr-i yetīmüñ deldi **elmās-ı firāk**
Vaḳtidür ol öksüzi ḳoyarsa cānān ḳoynına

(G.137/4)

2.4.10. Kan (Hun, Dem)

Sevgili āşığa gam meclisinde kāse kāse kanlı kadeh içirir. Āşık sevgilinin köyünde kanlı gözyaşı döker. Sevgili āşığın kanını döker. Bülbül gibi 'zār u zār' ağlamaktan dil-hūn olmuştur. Āşığın gözündeki kanlı yaşı görenler zanneder ki āşığın gözleri bezm-i belada devr eden iki gözdür:

Bülbül-i zār u nizāruñ **dil-i pür-ḫūn**ı durur
Şāḫ-ı gülde görinenler degül ey cān ġonca

(G.136/4)

Gözlerüm cāmını **ḳan** yaş ile gören didiler
Devr ider bezm-i belāda iki ṭopludur bu

(G.120/4)

2.4.11. Aşk (Muhabbet, Mihr, Sevda)

Aşk, hem Divan Edebiyatında hem de Helāki̅ Divanı'nda āşığın yaşadığı en yoğun manevi atmosferin adıdır. Zaten āşığın başına hangi maddi manevi durum geliyorsa bunların sebeb-i hikmeti aşktır.

Eserde āteş-i aşk, gam-ı aşk, sipeh-i aşk, mülk-i aşk, ālem-i aşk, cām-ı aşk, kemend-i aşk, tecelliyat-ı aşk gibi çok çeşitli terkiplerle aşkın āşık üzerindeki tesir ve etkisinden bahsedilmiştir:

Āteş-i ışka düşüp ol haksār
Kalmaya ta didede āb elde bād

(G.27/6)

Her ki sevdā-yı **ġam-ı 'ışk** ile di̅vāne durur
Dāġ urur şerḫa çeker na'l keser yara diler

(G.34/4)

Mecnūn ki Ḫusrev-i **sipeh-i 'āşıḳān** durur
Üstinde dūd-ı āhı ḫıyām-ı siyāhıdur

(G.53/4)

Mülk-i 'ışḳuñ şāhı ancaḳ Vāmıḳ u Mecnūn degül
'Ālem-i 'ışḳ özgedür her oñmaduḳ sultān olur

(G.54/4)

Cām-ı 'ışk ile Helāki̅ mest olup
Nāydan bu nāleye tutar semā'

(G.77/5)

Ḫoş durur āzādelik ammā **kemend-i ışḳ** ile
Özge ḥāli var esi̅r ü müstmend olmaḳlıġuñ

(G.88/3)

3. Rakip

Rakip, Divan şiirinde āşık ve sevgili arasında āşık ile yarışan ve ona ortak olan kişidir. Aşığa göre rakip kötü bir insandır. Sevgili başkalarıyla alakadar olduğunda āşık onları rakip olarak görür.

Rakip, sevgilinin mahallesinin bekçileri ve köpekleridir. Āşığın mahalleye girmesine izin vermez.

Raḳīb-i seg ulalanup ḳapuñda
Bize ādemlenür oldı bu nāmerd

(G.24/4)

Ṭurmaz yeler it gibi **raḳībü**ñ meger ey dōst
Ṣayd itmege sen gözleri āhūya segirdür

(G.44/3)

Habībe kışşam anılsa **raḳībe** guşa düşer
Meşel durur bu ki el- kāşu lā-yuhibbü'l-kāş

(G.72/4)

Ey Helākī yirüdür yakamı çāk eyler isem
Dilberüñ çünki eliñden komaz **aġyār** eteġin

(G.110/5)

Raḳīb ile görişür kucaḳ uca
Eli degmez bizümle merḥabāya

(G.128/4)

3.1. Rakip İle İlgili Benzetmeler

Helākī Divanı'nda rakip ile ilgili ağyar (yabancı), düşman (adu), kara yüzlü, köpek (it), şeytan benzetmeleri yapılmıştır.

3.1.1. Ağyar

Ağyar, sözlük anlamı başkaları, yabancılar demektir.[220] İskender Pala'ya göre ağyar, Divan edebiyatındaki aşk üçgenini oluşturur. Bunlar seven, sevilen (yar) ve sevgilinin aşıkları(ağyar)dır. Ağyar daima aşığa yanlış haber verdiği için eğrilikle itham edilir ve bu yüzden kaşa benzer. Rakip olarak da bilinen ağyar, aşığın şikāyetlerine maruz kalır. Onun için kötü, çirkin, zararlı ve zalimdir. Aşığın nazarında, o, sevgili ile sıkı münasebettedir. Aşığı üzen de zaten budur. Bu nedenle āşık daima sevgiliye tembihlerde bulunur ve ağyar hakkında onu uyarır. Buna rağmen yar, āşıktan çok ağyara şans tanır ve onunla beraber olur, ona yüz verir. O, aşığa adeta içten içe güler ve onunla alay eder gibidir. Sevgilinin çevresinden asla uzaklaşmadığı için aşığı da ona yaklaştırmaz. Kıskanç ve dedikoducudur. Sevgilinin bir aşığı da odur. Bunun için āşık ile aralarında daimi bir mücadele sürer. Ağyar çoğul bir kelimedir. Yani bunlar birden fazla bazen yüzlercedir. Bu bakımdan ağyar, sevgilinin mahallesinin bekçileri veya köpekleridir. Aşığı asla içeri bırakmazlar. Āşık onları bazen domuz, tilki, akrep, zağ, diye nitelerken bazen, şeytan ve dev, bazen de kāfir, gammaz, iftiracı, eğri, yavuz,

[220] http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts

nadan olarak niteler. Hatta ona diken, bela, mekes, kara yüzlü, bed çehreli vs. sıfatlarını da yakıştırır.[221]

Helākī cüft olup yār ile **aġyār**
Ṣalınmasun ki itmez bunı bir ferd

(G.24/8)

3.1.2. Düşman(Adu)

Āşık rakibini kendine hep düşman görür. Ayrılık acısı ceken āşığı bir de düşmanları rahat bırakmaz. Düşman elinden ve gül sevgilinin dikeninden çeken yine āşıktır:

A'dāyı ẕemme başlasa zehr aḳıdur dili
Aḥbābā medḥ oḳusa şekerler ṣaçar ḳalem

(Ks.1/2)

Luṭfuñla muveddet ehli mesrūr
Ḳahruñla **'adāvet** ehli gamgīn

(Ks.4/3)

Vaṣluñ añsam yā **'adū**lar öldürür yā bīm-i hecr
Vuṣlat içre dirligüm budur ḳıyas it fürḳatüm

(G.103/6)

Ḳurtaramadum dāmenüñi dest-i **'adū**dan
Ey ġonca-dehen gül gibi ḳalduñ diken içre

(G.127/3)

3.1.3. Kara yüzlü

Rakibin önemli bir göstergesi onun yüzü kara olmasıdır. Kara yüzlüye gizli gölgeliklerde haset edilir ve āşık onun şerrinden kurtulmak ister:

Sefīd cāmeyi ḳo sāyesine var ḥasedüm
Ki buldı ol **ḳara yüzlü** yanında baḫt-ı sefīd

(G.23/4)

3.1.4. Köpek (İt, Seng)

Āşığın azılı düşmanı olan rakip āşığın gözünde köpek gibidir. Ona hiç değer vermez ve onu aşağılamak için köpek benzetmesini yapar.

---

[221] İskender Pala, age, s. 10.

Rakip, it gibi ahu gözlü sevgiliyi avlamak için onun etrafında gezer durur:

Ṭurmaz yeler **it** gibi raḳībüñ meger ey dōst
Ṣayd itmege sen gözleri āhūya segirdür

(G.44/3)

Sevgilinin etrafında onu avlamak için dolaşan rakip (it) āşığı da gözüne kestirmiştir:

Beni ḫışm ile gösterdüp ḥasūda
Didi bu **it**e vireyin seni uş

(G.70/4)

Āşık, sevgiliden kaynaklanan ızdıtaptan dolayı ahu efgānının anlaşılmaması için her gece düşman bildiği rakiplerle dostmuş gibi onların yanlarındadır. Āşık, onlar gibi ulumaktadır:

Uluram her gice yanına düşüp **it**lerüñüñ
Bilmesün kimse diyü nāle vü efgānumdan

(G.115/4)

Āşık sevgili uğrunda o kadar zayıf düşmüştür ki şehrin itleri āşığa saldırmaya yakasına yapışmaya utanmıştır:

Ol ḳadar zār u naḫīf oldum ki şehrüñ **it**leri
Ey Helākī cismüme yapışmaġa ‘ār eyledi

(G.148/5)

3.1.5. Şeytan (Hannās, Nesnās)

İnsanlara kalpte bulunan lümme-i şeytaniyeden mütemediyen vesveseler veren şeytan āşığın rakibi için kullanılan bir benzetmedir. Şeytan insanların kalbine saldığı vesvese ile rakip de āşığın gönlüne saldığı aldatmacalarla āşığın şeytanı olur. Āşık da bu durumdan kultulmak için gaybdan yardım ve inayet beklemektedir.

İnende lu’bına aldanma baḫt-ı meymūnuñ
Ki bu ṣıfatla ḳopar nāsuñ eks̱eri **nesnās**

(G.67/4)

Helākīye umaram ire ‘avn-i Mülhim-i ġayb
Ṣudūr-ı nāsda **vesvās** idicek **hannās**

(G.67/7)

Āşık sevgilinin mahallesinde āşığın ite benzettiği rakipten aman bulamaz çünkü fitne koparan şeytan gibi onu kovalamışlardır:

Beni ḳovladı maḥalleñde raḳīb itlerüñe
Arada fitne ḳopardı yine şeyṭān oldı

(G.146/3)

SONUÇ

Sonuç olarak tahlil ettiğimiz Helākī Divanı'nda Klasik şiirin unsurlarının tamamını görebilmekteyiz. Tahlilimiz 'Din- Tasavvuf', 'Toplum ve Toplum Hayatı', 'Tabiat- Kāinat', 'Klasik Şiir Unsurları (Maşuk- Āşık- Rakip) olmak üzere dört bölümden oluşmuştur. Çoğu tahlil çalışmasında gördüğümüz 'İnsan' bölümünü Divan şiirine uygun olması bakımından biz Klasik Şiir Unsurları (Maşuk- Āşık- Rakip) olarak belirledik ve son bölümde kullanmayı tercih ettik.

Din başlığı altında imanın altı şartını ve İslamın beş şartını Divan'da geçen kısımlarıyla inceledik. Bu inceleme neticesinde; Allah lafzı isim ve sıfatlarıyla 26 beyitte geçmektedir. Meleklerden sadece Cebrā'il eserde kullanılmıştır. Kitaplar bölümünde incelendiği 'mushaf' dışında herhangi bir dini kitap adı kullanılmamıştır. Divan'da Kur'an-ı Kerim için kullanılan Mushaf kelimesinin yanında çeşitli sure isimleri ve ayetler beyitlerde görülmektedir. Adı geçen sureler Duhan, Nur, Tebbet ve İhlās'tır. Ayrıca Āl-i İmrān, Yusuf, Necm, Nas, Felak, Nisa, Araf, Hümeze surelerinden çeşitli ayetlerle 'huruf-u mukatta' denilen bazı surelerin ilk ayeti olan 'hā-mim' eserde kullanılmıştır. Dokuz peygamberin adı beyitte kullanılırken en sık ismi geçen peygamber Hz. İsa (as)'dır. Ahiretle ilgili beyitlerde cennet, cehennem, mahşer, haşir, Yecüc-Mecüc kavramları görülmüştür.

İslamın şartları bölümde şehadet, namaz ve hac ile ilgili unsurlar kullanılmış olup zekāt ve oruç ile ilgili herhangi bir kavrama rastlanmamıştır. Bu bölümden sonra çeşitli imani unsurlar başlığı altında eserde bulunan ölüm, ruh, arş ve kürsi, elest bezmi beyitlerde bulunmuştur. İslami kavramlar başlığı altında da Müslüman, bayramlar, kandiller, fetih, şehit, vacip, günah, sahabe ve dört halife ile ilgili eserde değilen beyitler ele alınmıştır. Hıristiyanlık dini ile ilgili beyitlerde sadece çan ve kilise kelimelerine rastlanılmıştır. Din bölümünde son olarak eserde özellikle sevgili için söylenen kāfir, put ve ateşperest kelimeleri belirlenmiştir.

Helākī Divanı'nda tasavvuf ile ilgili 29 farklı unsur, kavram veya terim belirlenmiştir. Bunlar; aşk, āşık, dünya, ālem, tecelli, şevk, terk, tecrīd, riyāzet, nefis, sabır, şükür, ihlās, fakr, kabz, bast, hayret, melāmet, zühd, takva, ma'rifet, devr, belā, vahdet, kesret, fena, beka, māsiva, kul, tevazu, vuslat, firkat, hicran, vird, zikir, ah, gam, akıl, hikmettir. Aşk ve āşık Divan edebiyatının da önemli bir kısmını teşkil etmesinden dolayı beyitlerde sıklıkla kullanılan bir kavram olmuştur. Ayrıca 'ah' kavramı da āşığın (Hak āşığı) manevi halleri içinde ele alındığından beyitlerde kullanımı göze çarpmaktadır.

Eserde şairin yaşadığı toplumu yansıtacak zenginlikte sosyal hayatla ile ilgili unsurlar olduğu tespit edilmiştir. Şahıslar bölümünde herhangi bir padişah adı geçmediği görülmüştür. Bunun yanında Helākī'nin yakın dostları olduğu kanısından başka hiçbir bilgi sahibi olamadığımız kişi adları ile birlikte devrin önemli şahsiyetlerinden olan isimler beyitlerde kullanılmıştır. Devrinde Koca Nişancı olarak tanınan Mustafa Çelebi ve haklarında bilgi edinemediğimiz Berber Ali, Azade Müsli Balī, Lütfi Balī, Selman, Memi Çelebi, Abdülcelil ve eserde bir gazele redif olan

İbrahim adları eserde kullanıldığı tespit edilmiştir. Efsanevi sahıslar alarak eserde İskender, Zaloğlu Rüstem ve Behram geçmektedir. Bu isimler arasında en sık kullanılanı İskender olmuştur. Divan'da masal ve halk kahramanları olarak Ferhat- Şirin, Leyla- Mecnun, Mihr- Hamza ve Vamık adları kullanılmıştır. Bu kullanım daha çok sevgili- āşık ikilisini temsil etmek için benzetme yoluyla yapılmıştır. Divan'da herhangi bir şair adına rastlamamakla birlikte Sadi Şirazī'nin Gülistan ve Bostan eserleri ayrı beyitlerde geçmektedir. Dini şahıs olarak da şairin 'devrin kutbu' diye bahsettiği Mahmud Efendi ve Hz. Muhammed (sav)'ın torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin adları birer beyitte kullanılmıştır. Kavim ve millet olarak Çin, Hindu, Fireng, Polya (Polanya), Rum, Arap adlarına eserde rastlanılmıştır. Ülke ve şehir olarak da sıklıkla Çin ve Mısır kullanılmıştır. Bunu yanında Abbasi, Bağdat, İstanbul, Şam şehir ve ülke adları beyitlerde bulunmuştur. Eserde Nil, Fırat, Ceyhun, Şat nehirleri ile Aden denizi geçmektedir. Çeşitli mekānlar başlığı altında dağ, köy, mahalle, vilayet, İrem bağı dışında bugünkü adı Hait olan Medine ve Hayber arasındaki Fedek bölgesi de bir beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Divan'da Helākī'nin yaşadığı devrin sosyal yapısından eserde bulunan saray ve çevresi, musiki, süs eşyaları, giyim, yiyecek, içecek, alışveriş, gelenek- görenekler, inanışlar, mimari, eşya, hastalık- sağlık, yazı, savaş ve av aletleri, oyunlar, eğlence mekānları, düğün ve boşanma kelimeleri eserin zengin bir sosyal çevreden bahsettiğini göstermektedir. Ayrıca çalışmamızda eserde geçen 185 deyimden örnekleme adına 8 deyime yer verilmiştir.

Sosyal hayatta önemli bir yer işgal eden meslekler ve tipler de tespit edilmiştir. Ālim, delikanlı, çaylak, dellal, kocakarı ve çocuk Divan'daki tipler olarak karşımıza çıkmaktadır. Meslek erbabı olarak da müderris, müftü, hizmetçi, berber, meşşāte (kuaför), sarraf, dalgıç beyitlerde yerini almıştır.

Üçüncü bölümde gökyüzü 32 beyitte kullanıldığı tespit edilmiştir. Kozmik ālem olarak eserde yıldız kümelerinden sadece Pervin kelimesi görülmüştür. Yedi erkān olarak bilinen Zühal, Müşteri, Merih, Zühre, Utarid, Güneş ve Ay seyyarelerinden Güneş ve Ay diğer beş seyyareye göre eserde daha fazla kullanılmıştır. Bunun nedeni sevgilinin Güneş ve Ay'a benzetilmesinden kaynaklanmaktadır. Zaman unsurlarında mevsim, yıl ve ay adları beyitlerde aranmış ve mevsim olarak sadece ilkbahar ve sonbaharın kullanıldığı yaz ve kış mevsimlerinin olmadığı görülmüştür. Yıl sadece isim olarak beyitlerde yer almış herhangi bir zaman ifadesi görülmemiştir. Yine aylarla ilgili herhangi bir ay adına rastlanmamıştır.

İncelemeler sırasında Divan tahlillerinde bulunan dört unsur (su, toprak, ateş, hava) Helākī Divanı'nda da bulunmaktadır. Kuş türü olarak eserde bülbül, doğan, güvercin, akbaba, kuzgun, yarasa, anka, hüma, tavus kuşlarının adları geçmektedir. Dört ayaklı hayvan olarak da eserde aslan, at, ceylan, domuz, köpek, kurt, semender adları kullanılmıştır. Özellikle köpek āşığın rakipleri için kullandığı bir benzetme olarak beyitlerde geçmektedir. Balarısı, pervane, sinek, karınca Divan'da geçen böcek adlarıdır. Özel olarak bir balık adı beyitlerde geçmemektedir. Sürüngenlerden sadece yılan ismi kullanılmıştır. Bu kullanım da sevgilinin saçları için beyitlerde geçmektedir.

Divan'da geçen bitki adları olarak biber, çimen yanında söğüt, ardıç, servi, karaağaç, çınar ağaçları; meyve ağaçları olarak ayva, şeftali, elma, hurma, çam fıstığı; çiçek türleri olarak da gül, lale, sümbül, reyhan, yasemin, menekşe, nergiz, nilüfer, karanfil adları bulunmuştur. Beyitlerde geçen çiçek isimleri sevgilinin güzellikte bir yönünü ortaya çıkarmak için kullanılmıştır.

Dördüncü bölümde sevgili ile ilgili eserde geçen toplam 269 beyit tespit edilmiştir. Bu beyitlerde yine sevgili ile ilgili 14 benzetme belirlenmiştir. Bu benzetmeler gül, gonca, fidan, servi, güneş, ay, Leyla, Şirin, mum, Hz. Yusuf, put, şah, tabip, Hıristiyan güzelidir. Hazırladığımız bu tezimizde sevgilideki güzellik unsurları olarak bütün vücut aksamı yazılmıştır. Bunun nedeni tahlil çalışmızda güzellik unsurlarının bir bütünlük oluşturup bahsedilmeyen özelliklerin belirlenmesidir. Bu bağlamda sevgilinin burnu, başı, tırnakları, dili, teri ve baldırı ile ilgili herhangi bir ifadeye rastlanmadığı tezimizde belirtilmiştir.

Helākī Divanı'nda sevgilinin güzellik unsurları ile ilgili yapılan benzetmeler şöyledir:

Saçı ile ilgili 10 benzetme
Kaşı ile ilgili 5 benzetme
Göz ile ilgili 4 benzetme
Gamze ile ilgili 5 benzetme
Kirpik ile ilgili 4 benzetme
Yüz ve yanakla ilgili 16 benzetme
Ben ile ilgili 4 benzetme
Ayvatüyleri ile ilgili 6 benzetme
Dudakla ilgili 9 benzetme
Boy ile ilgili 6 benzetme
Diş ile ilgili 1 benzetme yapıldığı tespit edilmiştir.

Sevgilinin diğer güzellik unsurları başlığı altında buse, söz, sevgilinin köyü, sevgilinin eşiği ve kapısı, sevilinin nazı ve cevr (cefa) olmak üzere 6 özellik belirlenmiştir.

Āşık ile ilgili eserde 124 beyite rastlamış olup bu haliyle sevgili için eserde kullanılmış beyit sayısının yarısında bile azdır. Eserde āşığın gönlü önemli bir yer tutmuştur. Āşığın uzuvları ve organları başlığı altında baş, el, ayak, göz olmak üzere āşığın dört uzuv ve organları belirlenmiştir. Āşık için yapılan benzetme sayısı ise altıdır. Bunlar; sarhoş, Ferhat- Mecnun, bülbül- kuş, çocuk, Yusuf, elif- dāl- nun harfleridir. Ayrıca eserde geçen āşığın maddi ve manevi halleri olarak 11 özellik tespit edilmiştir. Āşığın düşmanı olan rakip daha çok benzetme yoluyla beyitlerde kullanılmıştır. Bu benzetmeler ağyar, düşman, kara yüzlü, köpek ve şeytandır.

Helākī Divanı 25 mısralık tahmis hariç 1071 beyitten oluşmaktadır. Bu yönüyle beyitlerde en sık kullanılan unsur 269 beyitle sevgili olmuştur. Āşık kavramını 124 beyitte kullanıldığı görülmüştür. Aşağıda eserde geçen bazı unsurların kullanıldıkları beyit sayıları verilmiştir:

Allah lafzı 26 beyitte,
Aşk kavramı tahmis hariç 35 beyitte,
Belā kavramı 33 beyitte,
Sevgilinin dudağı 100 beyitte,
Gökyüzü 32 beyitte,
Güneş tahmis hariç 37 beyitte,
Ay 51 beyitte,
Bülbül 19 beyitte,
Gül 51 beyitte,
At 7 beyitte,
Gözyaşı 47 beyitte,
Ayrılık kelimesi tahmis hariç 33 beyitte,
Rakip 15 beyitte,
Sevgilinin saçı 66 beyitte,
Şarap kelimesinin ise 69 beyitte kullanıldığı belirlenmiştir.

Bu çalışmanın neticesinde eserde Klasik Şiir unsurlarından sonra en fazla kullanılan unsurların Dinī ve Tasavvufī unsurlar olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Akademi Araştırma Heyeti, *Bir Müslümanın Yol Haritası (İlmihal)*, Işık Yay., İstanbul 2005.

AKIN Hüsrev, *Fuzulī'nin Görgeç Redifli Gazelinin Göstergebilim Açısından İncelenmesi,* Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/6 Fall 2009.

ALTUN İsmail, *Hz. Ebubekir ve Hz. Fatıma Arasında Yaşanan Fedek Meselesine Sünni ve Şii Yaklaşımlarının Analizi*, İslami Araştırmalar Dergisi, 27/2012.

ALPTEKİN Ali Berat ve SAKAOĞLU Saim, *Türk Saz Şiiri Antolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

ALPTEKİN Ali Berat, *Halk Hikāyelerinin Motif Yapısı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

ALTINTAŞ Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara Tarihsiz.

AYDIN Haluk, *Cevri Divanı'nın Tahlili*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi SBE, Balıkesir 2010.

AYKANAT Timuçin, *Bir Şiiri Göstergebilimsel Açıdan Okumak yada Şeyhī'nin Bir Gazelinin Semiotik Analizi*, International Journal of Social Science, Volume 6 Issue 3, p. 991-1008, March 2013.

BAYRAM Yavuz, *Divan Siiri Metinlerinin Ontolojik Tahlili*, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu, 27-28 Mayıs 2008, Beykoz Belediyesi Yay., İstanbul 2008. s. 167-182.

BAYRAM Yavuz, *Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler*, Turkısh Studies, Volume 2/4 Fall 2007. s. 209-219.

BAYRAM Yavuz, *Klasik Türk Şairlerinin Gözüyle Meyveler*, Turkısh Studies, Volume 2/4 Fall 2007. s. 220-227.

ÇAVUŞOĞLU Mehmed, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, MEB Basımevi, İstanbul 1971.

ÇAVUŞOĞLU Mehmed, *Helākī Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.

ÇELEBİOĞLU Amil, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, Ankara 1998.

DOĞAN Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Beyan Yayınları, İstanbul 1986.

DEMİREL Şener, *Ateş Redifli İki Matla Beyitinin Karşılaştırmalı Tahlili*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C:10 Sayı:2, Elazığ 2000. s. 65-89.

DEVELİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 1986.

DİLÇİN Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara 2005.

GÖNEL Hüseyin, *15.-16. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2010.

GÜLEÇ İsmail, *Türkiye Üniversiteleri Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde Divan Tahlili Üzerine Yapılan Çalışmalar*, The Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları In Memoriam Şinasi Tekin: ŞinasiTekin Hatıra Sayısı II, XXXI/2, 2007. s. 1-27.

GÜZEL Abdurrahman, *Süleyman Hākim Ata'nın Bakırgan Kitabı Üzerine Bir İnceleme*, Öncü Basımevi, Ankara 2007.

GÜZEL Abdurrahman, *Ahmet Yesevi'nin Fakr-name'si Üzerine Bir İnceleme,* Öncü Basımevi, Ankara 2007.

İPEKTEN Haluk, İSEN Mustafa, KARABEY Turgut, AKKUŞ Metin, *Helākī Maddesi,* Büyük Türk Klasikleri Ansiklopedisi 4. Cilt, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1986. s. 17-18.

KAHRAMAN Bahattin, *Helākī Divanı'nda Göz ve Gözyaşı*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 7 Yıl 2000. s. 233-264.

KALAN Yunus ve POYRAZ Yakup, *Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakumından Oyunlar*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi Klasik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı, Volume:3 Issue:15, 2010. s. 151-175.

KAYAALP İsa, *Sultan Ahmed Divanı'nın Tahlili*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 1999.

KÖPRÜLÜ M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.

KÖPRÜLÜ M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi,* Akçağ Yayınları, Ankara 2011.

KURNAZ Cemal, *Halk Şiiri ve Divan Şiiri Müşterekleri*, Gazi Kitapevi, Ankara 2005.

KURNAZ Cemal, *Hayali Bey Divanı'nın Tahlili*, MEB Basımevi, İstanbul 1996.

KURNAZ Cemal, *Helākī Maddesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 17, İstanbul 1998. s. 173.

KUŞEYRİ Abdulkerim, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi* (Haz. Süleyman Uludağ), Dergāh Yayınları, İstanbul 2014.

Latifī, *Tezkire* (Haz. M. İsen) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

LEVEND Agāh Sırrı, *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar)*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1984.

MENGİ Mine, *Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili* Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 Summer 2007.

ÖZTÜRK Ali, *Çağların İçinden Türk Destanları*, Pozitif Yayınları, İstanbul 2012.

PALA İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013.

PALA İskender, *Divan Edebiyatı*, L&M Yayınları, İstanbul 2003.

SAKAOĞLU Saim, *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

SARAÇ M. Ali Yekta, *Divan Tahlili Üzerine*, İlmī Araştırmalar 8, İstanbul 1999. s. 209-219.

SAY Ahmet, *Müzik Sözlüğü*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, 2012.

SEFERCİOĞLU M.Nejat, *Nev'i Divanı'nın Tahlili*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

M. Nejat Sefecioğlu, *Helākī Divanı'nda Deyimler*, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 4, İstanbul 2010. s. 155-202.

Sehi Bey, *Tezkire* (*Heşt Behişt)*, Tercüman 1001 Temel Eser-152. Eser, İstanbul 1980.

ŞİŞMAN Bekir ve KUZUBAŞ Muhammet, *Şehname'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.

TÖKEL Dursun Ali, *Divan Şiiri'ne Modern Metin Çözümleme Yöntemlerinden Bakmak*, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 Summer 2007. s. 535-555.

ULUDAĞ Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.

ÜSTÜNER Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf (14-15. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2007.

YENİTERZİ Emine, *Divan Şiirinde Na'at (2 Cilt)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 1989.

YILDIRIM Suat, *Kur'ān-ı Hakīm ve Açıklamalı Meali*, Define Yayınları, İstanbul 2014.

YILDIRIM Yusuf, *Dini ve Tasavvufi Yönden Nābī Divanı'nın Tahlili (Gazeller Bölümü)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 2004.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts (ErişimTarihi:08.01.2015)

http://kuran.diyanet.gov.tr/meal.html (ErişimTarihi:08.01.2015)